

ՏՕՒՔ. ԻՈՒՐԻՆ ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ
(Ռ. ՍԵՒԱԿ)

ԲԺԻՇԿԻՆ ԳԻՐՔԷՆ
ՓՐՑՈՒԱԾ ԷԶԵՐ

Ռ. ՍԵՒԱԿ
(1885—1915)

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒՅԻՆ "ԳՈՂԹԱՆ" ԳՐԱՏԱՆ
1925

ՏՊԱԳՐ. «ԱԼԻՔ» — ՍԵՒԱՆԻԿ

Ե Ր Կ ՈՒ Խ Օ Ս Ք

Փոշիներու մէջէն զուրս կը հանենք ու ներկայ հատորին մէջ կ'ամփոփենք տարաբախտ Տօքթ. Ռուբէն Զիլինկիրեանի՝ «Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր» ընդհանուր խորագրին տակ գրած այն գեղեցիկ պատմուածքները, որոնք տասներկու տարիներ առաջ. 1913 — 1914 թուականներուն, առաջին անգամ լոյս տեսան «Լեզատամարտ»ի մէջ եւ այնքան մեծ հաճոյքով կարդացուեցան ընթերցողներուն կողմէ:

Տօքթ. Ռուբէն Զիլինկիրեան, հայ բժշկական պատմութեան մէջ, միակն է եղած, որ այնքան սիրուն, իւրայատուկ եւ ժողովրդապան սնով մը գրի առած է բժիշկի իր էջերը: Եւ ասոր մէջ փնտռելու է գաղտնիքը այն հետաքրքրութեան, զոր ողբացեալ գրագէտին պատմուածքները արթնցուցին հասարակութեան թուր խաւերուն մէջ անխտիր:

Զինադադարէն առջին, շատ մը սպառած ու հոս - հոն ցրուած երկեր հրատարակութեան արժանացան, բայց ոչ մէկ հրատարակիչ մտքէն անցուց, հատորի մը մէջ ամփոփել այս թանկարժէք էջերը, որոնք այլապէս կորուսելու պիտի դատապարտուէին:

Այժմ, ձեռնարկելով այս գրքի հրատարակութեան, կ'ուզենք նախ կորուստէ փրկել հանճարեղ բժիշկին ու գրագէտին գրի այս արտադրութիւնները, եւ յետոյ, կը կարծենք թէ, այնորուան ու վաղուան մեր պատանի ու երիտասարդ սերունդը, աւելի քան պէտք ունի այս գրքին, իբր լաւագոյն խորհրդատու մը, շողշողուն խայծերով ու փորձութիւններով լեցուն այս կեանքին մէջ:

ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆ ՄԸ

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆԷՆ

Հետեւեալը մէկ մասն է այն նամակին, զոր տաղանդաւոր զրագէտ Ռուբէն Զարդարեան Պոլսէն ուղղած է զրջի իր եղբայրակցին «Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր»ու հրատարակութեան առթիւ.—

«Շնորհաւորութիւններս այն զմայլելի ձեւին համար, որով կը գրէք ձեր Բժիշկի Էջերը: Չէք կարող երեւակայել թէ որպիսի՛ խանդավառ ընդունելութիւն գտած են անոնք ընթերցող հասարակութեան մէջ՝ թէ՛ հոս և թէ՛ արտասահման: Ասիկա նախ՝ կ'ապացուցանէ այն անտարակուսելի գրական ճարտարութիւնը որով կը գրէք ձեր յօդուածները՝ քերթուածի՞ մը՝ չափ թրթռուն, երկրորդ՝ մանկավարժական այն մեթոտը, որով հիւանդութեանց սարսափն ու գարշանքը կը ներշնչէք, առանց խրատի ու քարոզութեան հին պանալ մեթոտին և երրորդ՝ ա՛յն որ «ափսո՛ս, ա՛յնքան տառապանք կայ մեր հասարակութեան ծոցն սլ, ու ա՛յնքան հիւանդ, ա՛յնքան վիրաւոր»:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻՄԵՐ ՏՕՒԹ. ՌՈՒԲԻՆ ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆԻ

Տօքթ. Ռ. Չիլինկիրեան, ծնած է Սիլիվրի,
15 փետր. 1885ին :

Իր նախնական կրթութիւնը կը ստանայ տեղ-
ւոյն ազգ. նախակրթարանին մէջ, յետոյ երկու տա-
րի կը հետեւի Պարտիզակի Բարձրագոյն Վարժարա-
նը : 1901ին կը հեռանայ Պարտիզակէն և կը սկսի
յաճախել Պէրպէրեան վարժարան, զոր կ'աւարտէ
1905ին :

Վարժարանին տնօրէնը Ռէթէոս Պէրպէրեան,
Ռուբէնին՝ գիտութեան ճիւղին մէջ յայտնաբերած
հակումները գնահատելով, կը թիւադրէ անոր մեկնիլ
Լոզան, հետեւելու համար տեղւոյն բժշկական համալ-
սարանը : 1911ին կ'աւարտէ համալսարանին ընթաց-
քը և երկու տարի կը պաշտօնավարէ տեղւոյն դար-
մանատուններուն ու հիւանդանոցներուն մէջ, հետզհե-
տէ ծանօթանալով բժշկական արուեստի նրբութիւն-
ներուն :

Համաշխարհային պատերազմի նախօրեակին էր
որ վերադարձաւ Պոլիս, հոն հաստատուելու համար,
և հազիւ տեղաւորուած, թրքական զօրաշարժը զինքն

ալ առաւ բանակի շարքերուն մէջ : Իբրեւ զինուորական ըփիշկ ծառայեց Մաքրի գիւղի մէջ, երբ ձերբակալուեցաւ ու իր հլրայրակիցներէն քիչ վերջը, մինակ աքսորուեցաւ Չանկրի :

Այդ թուականէն վերջ, իր և իւր ընկերներուն եղերական վախճանը ծանօթ է ամէնուն : Չարաշուքօր մը, իր սրտի ու հոգիի մտերմին Վարուժանի և ուրիշ երեք հոգիներու հետ, Չանկրիէն ճամբայ կը հանուին դէպի Գալայճըզ, եւ այդ ճամբուն վրայ, 13—26 օգոստոս 1915ին, ծառերու կապուած, դաշոյնի հարուածներով, խփփօթուն կը մտրթոտուին մարգասպան շէքիներու կողմէ . . . :

Ռուբէն Սեւակ մեռաւ «վարդի» մը մահով, հազիւ իր վէս հասակը ցցած արեւլին ու աչքերը՝ աստղերուն : Մեռաւ ան այնպէս, ինչպէս

«Վարդե՛րը մեռան,
Վարդե՛րը մեռան,
Իրենց բիւր-բուրան
Յօղիկին վրան
Վարդե՛րը մեռան,
Վարդե՛րը մեռան :

«Արիւնոտ, մանրիկ,
Ռտներս բոպիկ
Դիակներուն վրան
Գողդոջ կ'երերան :
Վարդե՛րը մեռան,
Վարդե՛րը մեռա՛ն »

ԲԺԻՇԿԻՆ ԳԻՐՔԷՆ ՓՐՑՈՒԱԾ ԷՋԵՐ

Կ Է Ս Խ Ե Ն Յ Ը

Գեղեցիկ առտու մը անակնկալ նամակ մը առի՛
Պոլսէն : Յայտնի ընտանիք մը կը խնդրէր ինձմէ
իսկոյն Մօնթէ-Քարլօ մեկնիլ՝ որովհետեւ հոն իրենց
տղան յանկարծակի խենթեցեր էր , ու իբրեւ փաստ՝
ներքիակ սա՛ տեսակ նամակ մը ղրկեր էին՝ տղուն
կողմէ իրենց պրուած .

«Սիրելի սիրեցեալք

«Գրութիւննիդ ստանալով ստանալուս պէս ստացայ ու
պատասխանը գրելով գրելնիքէն կը գրեմ . . . »

Ու այս ոճով 16 խոշոր երեսներ : Բայց ինչ որ
դիս պարունակութենէն աւելի հետաքրքրեց՝ գիրե-
րուն ձևն էր : Հազար հինգ հարիւր տարիէ ի վեր
Սահակ-Մեսրոպին դիւտը այսքա՛ն չարչարուած չէր :
Այլանդակ հասակներով , դողգոջո՛ւն , բարակո՛ւկ գի-
ծեր՝ որոնք կ'իլլէին , կ'իջնէին , ուր երթալնին չգիտ-
նալով կը շարուէին , տեղ մը կը մնային , կամ ինք-
զինքնին գտնելու համար ծուռ ու մուռ շրջանակ մը
կը գծէին և խոշոր բառ մը ծակի մը մէջ կը սեղմէին ,
այնպէս որ բառերը՝ իմաստ մը տալու ճիգով ստիպ-
ւած էին կրկնուելու , տասնապատկուելու , քովէ քով

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

շարուելու, գլուխ գլխի տալու՝ զինուորական սփով տողանցքի մը պէս:

«Յարգանքներուս յարգանքներով յարգանքներս . . . »

Ու այս 16 էջերուն մէջ ստորակէտ մը, վերջակէ՛տ մը անգամ չի կար: Որովհետեւ այդ ամենափոքր բանը որ կէտն է՝ իր տեղին դնելու համար բաւական որոշութիւն ու վճռականութիւն պէտք է, բա՛ն մը որ շա՛տ խելօքներուն անգամ կը պակսի: Ու նամակին պարունակութիւնը այնքա՛ն ալ ապուշ չէր: Տարտամ ու անհարմարձակ կերպով ա՛յն կը հասկըցուէր որ, տղան իր զրամները կերեր, նոր սակիներ կ'ուզէր. (այդ սակիներուն թիւը չկարդացուելիք բան մըն էր, թուաբանութիւններու մէջ չմտած, բոլորովին նոր թուանշան մը . . .)

Ճամբորդ մը ասկէ աւելի խելացի ի՞նչ բան կրնար պահանջել իր հարուստ ծնողքէն: Բայց անոնք կ'ենթադրէին որ անպատճա՛ռ տղան իր հարուստութիւնը խաղարաններուն մէջ կորսնցնելով խելքին եկած էր:

Շողեկաւքին մէջ 18 ժամեր քանի՛ անգամ կարդացի այդ 16 էջերը՝ մտքիս մէջ լոյս մը ծնցնելու համար, ու ընդհակառակը, այդ բոլոր սիրելիք սիրեցեալները, շողեկառքին ցնցումները, անիւներուն տկտնկոցը բոլորովին թմրեցուցին ուղեղս: Այդ նամակին ապշութիւնը անհանգստացուցիչ, գրեթէ վարակի՛չ բան մը ունէր իր մէջ: Ու կէս գիշերէ մը վերջ, բոլորովին շուարած, իջայ Մօնթէ Բարլօի կայարանը:

Կէս Խենթը

Անծանօթ քաղաքի մը մէջ ո՞ւր երթալ այդ մու-
թին: Նեղ փողոցի մը մէջ, դռան մը վերեւ, աղտոտ
լոյս մը կը պլպլար, մի'ս-մինակ ու կասկածելի—
(չեմ գիտեր ինչո՞ւ): Մօտեցայ, սլանդոկ մըն էր.
աղ-պգպեղ գէր կին մը սենեակ մը ցուցուց. բայց
դռան կղպանք չօւնենալը անհանգստացուց զիս . . .

— Հոս վստահութեան տուն մըն է, ըսաւ կինը. . .
Պարտնը մինա՞կ է . . .

— Այո՛, պատասխանեցի . . . սնտուկս կայա-
րանը ձգած եմ . . . :

Փոքրիկ սենեակ մըն էր՝ թուղթէ ծաղիկներով:
Գաղջ, թափանցող, անանուէն ըոյր մը կար օդին
մէջ, իգական հոտ մը: Լայն անկողինը հազի՛ւ ծած-
կուած էր. ճմռթկած սաւան մը՝ խորհրդաւոր փոսե-
րով: Մոմ մօտեցուցի, երկու կարմիր ալտեր տե-
ղաւ թաց . . . : Մնաս բարո՞վ, վստահութեան
տուն . . . :

Ու նոր արշաւ մը սկսայ մութին մէջ, փողոցէ
փողոց, մինչեւ որ յոյնած պլուխս մաքուր բարձի մը
վրայ կարողացայ հանգչեցնել: Առաւօտուն, սովո-
րական ժամիս արթնցայ: Դեռ սենեակը խաւար էր.
քնացայ ու նորէն արթնցայ, նորէ՛ն խաւար. բայց
այնպիսի խաւար մը՝ ինչպէս ըլլալու էր աղջամուղ-
ջը, դեռ Աստուած իր նշանաւոր «Յղիցի լո՛յս»ը չար-
տասանած: Այս սրքա՛ն երկար էին Մօնթէքարլօի
գիշերները: Նորէն ու նորէն քնանալ փորձեցի, մին-
չեւ որ սլանդակապետը, կեանքիս վրայ կոսկածելով՝
եկաւ դուռս բանալու: Ա՛յն ատեն միայն տեսայ որ

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

այդ սենեակը պատուհան մը, ծա՛կ մը անդամ՝ չունէր. կատարեալ տուփ մը. գիշերը չխեղդուիլս ալ հրա՛ջք մը պարզապէս: Ոսկեզօծ քաղաքներու պնահատութեան մէջ այս փաստն ալ մի՛ մոռնաք:

Դուրսը կէսօր էր: Ծիտա՛կ խենթիս շասցէին գացի ու տանը զիմաց ճաշարան մը նստայ: Ոսրհրդաւոր դուսը բացուեցաւ, գլխուն վրայ կարմիր Ֆեսով մարդ մը երեւցաւ, մօտեցայ ու բարեւեցի:

— Աստուծո՛ւ բարին, ինչպէ՞ս էք, ըսաւ,— այնպիսի անտարբեր ձեւով մը, որ կարծես օրը տասը անգամ կը տեսնէր զիս:

Հետս ճաշի նստաւ. հին բարեկամներու պէս, ասդիէն-անդիէն խօսեցանք: Ճիշտ է որ իր ուսեցած ականջները իրեն դէմքին ապուշ թանձրութիւն մը կուտային, բայց խենթ մը չէր այդ մարդը, հա՛մայն անգամ ո՛չ: Գաղանիքին բանալին գտնել կը իր հետ կիներու մասին խօսելով, երեսը թթռնցուց. խաղարաններուն ակնարկութիւն ըրի, ուսերը թօթլեց: Արդէն շուարած, աւելի շփոթեցայ: Հապա եթէ սխալ մարդու օձիքէն բռնած ըլլայի՛ . . :

Ամուսնացած մարդ մըն էր. ինծի երկար-բարակ իր կնոջ վրայ խօսեցաւ՝ որ քիչ մը տկար ըլլալուն, այդ օրը միասին չէ կրցած ելլել. իր մեծ տղուն համար ինձմէ զուիցերիական վարժարանի մը հասցէն ուզեց. պզտիկ տղայ մըն ալ ունէր, շատ պզտիկ, որ այս օրերս ակուայ հանելուսն՝ փորը քիչ մը թոյլ էր . . . :

Յետո՛յ միայն գիտցայ որ այս մարդը ո՛չ կին,

ո՛չ ալ զաւակ ունէր, այլ պարզապէս ստեղծ փա-
փաք մը. բայց բոլորովին բնական, տնչահախնդիր,
անվնաս սուտեր. արուեստը՝ արուեստին համար:

— Ծնողքիդ նամակ մը գրեր ես.— ըսի անհա-
մարձակ:

— Չե՛մ յիշեր, ըսաւ:

— Դրամներդ խաղարաններու մէջ կիրեր ես:

— Սխա՛լ է:

— Հապա ո՛ւր գացին ոսկիներդ:

— Տորեկները պաղպաղակ մը կ'ուտէի . . . :

— Հարստութիւնդ միայն պաղպաղակի՞մը հատ-
ցուցիր:

— Աւտուներն ալ կաթ մը կը խմէի, թոթո-
վեց, աչքերը լեցան, մօրուքին մէջ արցունքներ
գրկեցան: Մեղքցայ, զղջացի: Մարդը իր դրամը
կորցրէր. ե՛ս ինչ կը խառնուէի . . . : Բայց ան
այսպէս չէր խորհեր, կ'ուզէր իր լացովը զիս նամո-
զել իր անմեղութեան վրայ, կ'ուզէր որ անպատ-
ճառ հաւատամ թէ ինք պարկեշտ մարդ մըն էր. ո՛չ
կինը, ո՛չ գինին, ո՛չ խաղը չէին հրապուրած զայն
(ու այո ճի՛շտ էր) . . . : Բայց, մարդիկ չար էին,
իր գէշութիւնը կ'ուզէին, փողոցէն անցած ատեն
խորհրդաւոր կերպով իրարու աչք կ'ընէին. (ա՛ս ալ
ճիշտ էր, բայց իր գլխուն Տեսին համար էր): Շա-
տեր զինքը սնանկացնելու, կախաղան նանեղու կը
ջանային, աշխարհիս ամէն ծայրերէն անվերջանալի
ու անկարելի հաշիւներ կը դրկէին՝ իր բնա՛ւ չճանչ-
ցած մարդերէն . . . : Ա՛ս ալ ճիշտ էր, ու ահա թէ.

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

Ի՞նչպէս .—

Այս խելօքիկ մարդը երբեմն-երբեմն իր մեծուքեան երազներն ունէր, բայց մեծ ըսածս՝ շա՛տ մեծ, խելքի մտքի մէջ չսղմող մեծութիւն մը: Քանի որ բոլոր մարդիկ իրմո՛վ կը զբաղէին ու դաւադրութիւններ կը սարքէին իր շուրջ, ուրեմն կրնար ըլլալ որ անգիտակցաբար ինք նշանաւոր անձ մը ըլլար, ո՞վ գիտէ, թերևս ապագայ թագաւոր մը . . . : Այս մարդը իր երազին հաւատալու դժբախտութիւնն ունէր. ու այս տեսակ հիւանդներու ընական տրամաբանութիւնով, կ'ուզէր իր պզտիկ կեանքը այդ մե՛ծ գաղափարին պատշաճեցնել կանխաւ . . . : Իր բանակին համար ֆրանսական գործարանի մը իշուլաւադոյն կաշիէն թմբուկներ կ'ապսպրէր՝ բայց ա՛յնքան թիւով որքան էչ չկար աշխարհիս երեսուցէ, եթէ այդ անունով միմիա՛յն համեստ չորսնորսն ունէր կ'ակնարկէր: Գերմանիոյ կայսեր ինքնագիր նամակ մը կը գրէր՝ անոր պզտիկ աղջկան ձեռքը խնդրելու համար: Բայց այդ մեծ ամուսնութեան արժանավայել պալատ մըն ալ պէտք էր: Մօնթէ-Քարլօի բարձունքներուն վրայ սքանչելի ծախու ապարանք մը տեսեր, ու ամենայն պաղարիւնութեամբ, առանց սակարկութեան, թագաւորի վայել ձեւով ստորագրութիւն մը նետեր էր՝ գնելու խոստումի մը տակ:

Այդ օրէն ի վեր գործերը գէշցեր էին, սուտ ու փուճ օրէնքներով իրմէ ահագին դրամներ կը պահանջէին տան մը համար՝ որ գնած չէր, պա՛րզ ստո-

րագրութիւն մը միայն . . . : Ուրեմն իրա՞ւ այն-
քան մեծ արժէք ունէր իր մէ՛կ ստորագրութիւնը :

Այսպիսի մեծամոլութիւններու մէջ հատուցե-
ր էր դրամները , ու նորերը գտնելու համար այլանդակ
չահագիտութիւններու մէջ կ'իյնար : Գիտնականի մը
ազսպրէր էր որ իր հաշւոյն տրուեսականք բրինձի-
գիւտին աշխատի : Օր մը կարդալով որ սքրասիվար-
իոս ջութակ մը հազարաւոր ոսկիի ծախուեր էր՝ իս-
կոյն գրեք էր իտալական գործարանի մը , որ իրեն-
12 տ. զեք սքրասիվարիոսներ հայթայթեն՝ տառը
տարի վերջ տասնապատիկ գիներով ծախելու հա-
մար : Ու գործարանին ամիս մը պայմանաժամ տուեր
էր . բայց այդ պայմանաժամին մէջ ինք բոլորովին
ուրիշ բաներու վրայ կը մտածէր ու բացարձակապէս
կը մոռնար ջութակները :

Այդ բոլոր մեծաքանակ ապսպրանքներէն միա՛յն
երկու բան պահած էր իրեն՝ որ սենեակին մէջ տեսայ :
Ահագի՛ն , անծա՛յր , անվե՛րջ չուան մը որ չուարե-
ցուց զիս :

— Ծովերուն լայնութիւնն ու խորութի՞ւնը պի-
տի չափեա , ըսի :

— Ո՛չ , ըսաւ պաղարիւնութեամբ , այստեղ անվըս-
տահելի երկիր է , եթէ սենեակը զան՝ պատուհանէն
փախչելու համար է :

Բայց ես գիտէի որ դարձեա՛լ կը ստէր , իր սո-
վորութեան համաձայն . այդ անհատում չուանը ինք-
զինքը ձեղունէն կախելու համար էր . . . :

Բայց սնտուկ մը բացաւ . մէջը ի՞նչ կը կարծէք

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

որ ըլլար. ածելինն՝ ր, ածելինն՝ ր, անթի՛ւ, անհամա՛ր, բոլորն ալ իրարո՛ւ նման ածելիներու լեռ մը... : Ես զարմանալէ զարմանալ կ'իյնայի՛ երբ ան միեւնոյն մեծութեամբ ուրիշ սնտուկ մըն ալ բացաւ՝ բերնէ բերան յար և նման ածելիներով լեցուն :

— Աստուծոք սրցուածներն են, ըսաւ :

Ասոր վրայ շատ չպնդեցի, դուրս ելայ : Ահա մարդ մը որ գիշերները հազարաւոր ածելիներ կը սրցնէր, ու ցորեկները խելօք-խելօք և ազատ-համարձակ փողոցներուն մէջ կը պտտէր. մինչեւ որ անմեղ մը չմտոցնէր՝ Օրէնքը զայն յիմարանոց չէր կըրնար նետել. որս՛ւ փոյթ թէ այլանգակ գնումներով փճացուցած ըլլար իր հարստութիւնը. ան կէս-խեցքն էր. արդէն բժշկութիւնն ալ խոնթութիւն չ'անուաներ այս հիւանդութիւնը : Իր յիշողութեան կտրուածքը, իր ըրածներուն մանկական տարօրինակութիւնը, իր աւելորդ ստախօսութիւնը, իր յաջորդական մեծամոլութիւնն ու մենամոլութիւնը, ու մանաւանդ իր խօսելու դժուարութիւնը և իր թափթփած բառերը, իր դիրքերուն պէս՝ լեզուին ու մատներուն ալ դողալը, շա՛տ որոշ հիւանդութեան մը անունը կ'արթնցնէին մտքիս մէջ :

Ինչպէ՞ս սկսեր էր այդ հիւանդութիւնը. ո՛չ թէ յանկարծակի (ինչպէս ծնողքը կը գրէին), այլ ամիսներու ընթացքին : Բարեկիրթ մարդ մըն էր ան, որ քիչ քիչ իր բնութիւնը փոխեց : Նախ մեղամաղձոտ դարձաւ, սենեակին մէջ բանտարկուած օրը հարիւր սիգարէթ կ'այրէր ու կը մարէր. յետոյ բարկացոտ

գարձաւ, ընտիր հասարակութեան մը մէջ յանկարծ զգուհիի շարժում մը կ'ընէր, գարշելի բառ մը կ'արտասանէր: Ծնողքը նախամիտար համարեցին զայն ճամբորդութեան պատրուակով տունէն հեռացնել, ու մինչեւ որ վերոյիշեալ նամակը չտացան՝ խենթ ըլլալը չզուշակեցին: Արդէն ծնողները այդպէ՛ս են. ա՛յնքան երկար ատեն որ դրամին չուզես՝ խելացութեանդ վրայ չեն կասկածիր... :

Բարալիզի ժեներալն էր այս հիւանդութիւնը, քոյրը այն միւս սարսափելի հիւանդութեան՝ որ քապեռ կը կոչուի, և որոնց երկուքին ալ հայրը հինգսո՞ւ Թիֆլիզ մըն է: Բայց նախ պէտք էր ստուգել որ այս վերջին ախտը ընդունած էր ժամանակին:

— Այո՛, ըսաւ, անանկ բան մը կար... հի՛ն պատմութիւն... :

Արիւնին ու մարմինին քննութիւնը կասկած չի ձգեցին. դարմանելն անկարելի էր, ընելիքս պա՛րզ: Զինքը շոգեհաւի մը բժիշկին յանձնելով՝ շիտակ Պուլիս դրկեցի: Եւ ա՛լ մինակ մնացած՝ քիչ մը ատեն հանգչեցայ այդ սքանչելի քաղաքին մէջ: Վերադարձիս՝ շոգեհաւքին մէջ նորէ՛ն կարգացիլ նշանաւոր նամակը ու նորէ՛ն երեւակայեցի այդ խենթը, բայց այս անգամ ո՛չ թէ տարսամօրէն, հապտ շա՛տ որոշ կերպով՝ այնպէ՛ս, ինչպէ՛ս մօտաւոր ապագայի մը մէջ պիտի ըլլար ան, ա՛խ խաւսափելիօրե՛ն:

Ուղեղը իր այդ վերջին ու տարօրինակ լոյսերէն վերջ՝ բոլորովին պիտի խաւարէր, սեփ-օեւ (առձի գիշերուան սենեակիս պէս), ասորչութիւնը կա-

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

տարեալ պիտի ըլլար, շարժումները անկարելի, անկողնին պիտի գամուէր, լեզուն պիտի կորսնցնէր, ուտելը պիտի մոռնար, օրը քսան սաւան պիտի աղտոտէր, օր պիտի գար ուր ա՛լ զայն կերակրէին. ալ անկարելի պիտի ըլլար, իր է՛ն սիրելիներուն գարշելի պիտի դառնար, պիտի նեխէր... ու ասիկա՝ անխուսափելիօրէն:

Բայց այս պատմութիւնը անակնկալով սկսաւ և անակնկալով ալ պիտի վերջանար: Տուն դարձիս՝ Պոլսէն նամակ մը գտայ, ուր ինծի կ'իմացնէին որ խենթը՝ հոն հասած օրն իսկ՝ հազիւ բժիշկին հսկողութենէն ազատած՝ հորը նետուեր էր... կարծես դիտմամբ՝ իմ անխուսափելի գուշակութիւններս զուր հանելու համար:

Բնութիւնը, որ ամէն չարիքին քով բարիք մըն ալ դրած է, այդ սարսափելի խտին քով՝ իր դարձանն ալ ցոյց տուեր է. այս հիւանդները գիշեր-ցորեկ մէ՛կ բան կը մտածեն՝ անձնասպանութիւնը: Բժիշկները որ ուրիշ դարման մը չեն գտած՝ կը բաւականանան արգիլելով իրենց այդ բնական հակումը: Սակայն, լաւագոյն չէ՞ հոր մը աղտոտել քան տարիներով նուիրական բոյն մը թունաւորել:

Ու հիմա կը յիշեմ դեռ այն օրը՝ երբ մօրուքին մէջ խոշոր արցունքներ կը դլտարցնէր՝ զիս համոզելու համար որ ինք բարի ու խելօք մարդ մըն է...: Ա՛լ կը հաւատամ քեզի, խեղճ մարդ, դուն չես ստեր: Ստողները անո՛նք են որ քու հոգեոյդ կորստեան վրայ կոկորդիլոսի արցունքներ կը թա-

փենն . . . :

Թող կրօնագէտներն ու լսարայագէտները անձնասպանութեան վրայ վիճին. թող խնատասիրական հատորներ արձակեն իրարու գլխուն. մէկը պիտի գտնուի՞ ինծի րացատրելու համար որ, մարմնապէս ու հոգեպէս ի՞նչ պիտի տրժէր այդ կեանքը, խռոտելու, զգալու, չարժեղու, սնտնելու, մտածելու տնկարոյ, մէզի մէջ փտած մտի կտոր մը՝ որ շանը նիտես չուտեր . . . :

Լօզան, 1913

ՄԱՆՁԵՐՈՒՆ ԳԵՐԵՁՄԱՆԸ

Հիմա որ ուսերուս վրայ տակաւ կը դգամ տարիներուն ծանրութիւնը, ու ձեռքիս գրիչը՝ երբեմն վեհուերի պէս թեթեւ՝ այժմ մահուան բառերուն մէջ կը կապուի ու կը շխտի, կը յիշեմ ՚ի՛ն հի՛ն օրերը, այն օրհնեա՛լ օրերը, երբ ուղեվիս, ջիւերուս, մարմինիս բոլոր բջիջները այնպէ՛ս լիցուած էին կեանքով՝ որ մահուան գաղտնիարին համար տեղ չէր մնացած . . . :

Երջանի՛կ աստիք, ուր կեանքը կ'հասայ, սիրաբ կը դեզու, հպին կը պոսթկայ :

Ու ս՞վ կընայ մտնալ հազար անգամ կրկնուած անունը այն պաշտելի ընկերոջ՝ որ միանգամայն գատակիցդ էր, տարեկիցդ ու սրտակիցդ, երևակայական վէպերուդ հերոսը, հրաշայի արկածախնայութիւններուդ վիճակիցը :

Արամն էր իմ վիճակիցս : Միասին կը խաղայինք, միասին կը սերտէինք, միասին կը չափուէինք : Երբ ան հետուի աղբիւրէն ջուր բերելու կ'երթար, ե՛ս ալ հետը կ'երթայի սափսր մը ուսիս : Երբ ես խնջաններուն թակարդ լարելու կ'երթայի գաշտերը, ա՛ն ալ հետս կուգար, սուտ սուրճներով գիրենք հրաւիրելու :

Ու ի՛նչ չարութիւններ չէինք ըներ միասին :

Մանչերուն Գերեզմանը

Երկու թիթեռ մէկ լուցկիի դամելով՝ դասարանին մէջ թռցնել. մեղուներուն թեւերը փետտելով՝ լարի վերայ խաղցնել. ճանճի զլուխներ ճզմելով՝ գրքերը զարդանկարել. տղոց բերանը շաքար մը տալով՝ ակոսաները փրցնել... : Լաւ կը յիշեմ որ օր մը ողջ մկնիկ մը լուցկիի տուփի մը մէջ մտցնելով՝ չորս թաթիկները չորս ծակերէ դուրս հանեցինք ու ազատ արձակեցինք : Երբ գիրուկ դասատուն ու բոլոր աշակերտները տեսան որ փոքրիկ տուփ մը սրահին մէջ ինքնիրեն կը վազվզէր խենթի սը պէս՝ ամէնքն ալ սարսափահար գուրս խոյացան... :

Անանո՛ւն Ողիտականներ՝ որ մեզ կիսաստուածներու պէս յարգել կուտային դպրոցին մէջ : Ծիւաղայի՛ն չարութիւններ՝ որ մեզ հրեշտակներու պէս կ'ուրախացնէին... :

Աւա՛ղ, օր մը կուգայ ուր մեծագոյն առաքինու-թիւններն անգամ չե՛ն կրնար այս պզտիկ չարածճիւթիւններուն չափ ուրախացնել մարդկային սի՛րտը... :

Եւ սակայն չկարծէք որ մեր երջանկութիւնը անխառն էր. ո՛հ, ո՛չ : Կատարեալ մարդ ըլլալու համար գլխաւոր բան մը կը պակսէր մեզի՝ պեխն ու մօրուքը : Ու ըսե՛լ որ, բուսնելո՛ւն պէս կ'ածիւլէինք... :

Օր չէր անցներ որ դպրոցին ծառին տակ, ծերունի կոճղին վրայ հոտակնիս չչափէինք, մասներնուս ծայրին վրայ բարձրանալով, ու զմեյի խարդախ հարուածով մը չճեղքէինք կոչկոտած կեղեւը՝

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած էջեր

Իբրեւ չափանիշ :

Սակայն հիմա որ տարիներն ու մահը մեր մէջ ամէն մրցում ի սպա՞ռ ջնջեցին , ինչո՞ւ չխոստովանիս որ , ան ինձմէ հասակո՞վ ալ , ոյժո՞վ ալ , ճարտարութիւնո՞վ ալ , չարութիւնո՞վ ալ միշտ գերազանց էր :

Լողալու մէջ իր նմանը չկար : Պայքարի մէջ մէկ-հատիկ էր : Երբ ամէն Ձաակի-Ծնունդի յոյն դըպրոցին աղոց դէմ կոռւի կը բռնուէինք ազամական շարքերով՝ ճակատ ճակտի , քարերը է՛ն շիտակ ու է՛ն հեռու թւցնողը միշտ ինքն էր : Մեզի համար ամբողջ գիւղին մէջ Աղզին պատիւը փրկողն ա՛ն էր միայն :

Վա՛յ եթէ իր ճամբուն վրայ շուն մը հաչեց . էրեք օր չանցած այդ շունը պիտի անհետանար :

Չէ՞ որ անգամ մը իր թռչնիկը փարատող կատուն աշտարակի մը դագաթէն եօ՛թն անգամ վար նետած էր , մինչեւ որ եօթը հոգիներն ալ խեղճին բերնէն դուրս գային :

Սիւրվրիի այդ աշտարակը ճիշտ մեր տան դէմն էր . բարձր ու խարխուլ միևուրէ մը՝ յունական հին մեհեանի մը վրայ թառած . մեհեանը դեռ կանգուն է՝ միևարէն փլած . . . : Հո՛ն կ'աղօթէր երբեմն բժշկութեան հայր-աստուածը . հիմա բուերն ու դեւերը կ'իշխեն հոն : Գիշերը սարսափը կը լեցնէ այդ պատերը . ու լուսինը այդ սւերակներուն լեզու կուտայ՝ կ'ըսեն . . . :

Արամ այդ դեւերն ալ արհամարհեց : Գիշեր մը աշտարակէն ներս սողաց , իաւար ու զարձարձիկ

Մանչերուն Գերեզմանը

ստնդուղներէն սկսաւ ըտրձրանալ խորխորակելով, սրտուրը շոյելով, ստններն արիւններով: Երբոր գագաթը հասաւ, շունչը բռնեց, ձեռքն երկնցուց: Վերը անգլի բոյներ կային ու ձայուկ մը կ'ուղէր զողնալ: Բայց վա՛յ թոչունի ձագեր զողջողին...: Իր սեւ աչերուն մէջ չարութեան կայծ մը փայլատակեց. անդ զերը տեսան այգ կայծը ու կտուցի սոսկալի հարուածներ տեղացուցին իր աչերուն:

Իր գէմքին վրայ մի՛շտ մնացին այդ վէրքի սպիները: Սակայն տգեղութիւններ կան որ պեղեցկութենէն աւելի կ'արժեն...: Այդ օրէն ի վեր զիւղին հերոսն էր Ս. Բամ:

Քանի՛ քանի՛ անգամներ աղջիկներու դպրոցէն կը կանչէին զայն՝ վարժուհիին դասագիրք մը տանելու, աշակերտներուն մարմնամարզ մը ցուցնելու պատրուակով: Եւ սակայն այս պատանին որ անգղերը կը փետէր ու մանչերը կը ծեծէր, աղջիկներու առջեւ տղու մը պէս կը դողար ու մեղսուորի մը պէս կը կարմրէր...:

Էգբերը իրեն համար արտակարգ, բացասիկ, անբնական, անկարելի էակներ էին: Մայրիկը՝ իր փոքր հասակէն մեռած ու իր բոլոր եղբայրներն ալ արուըլլալուն՝ Մանչանոց կը կոչուէր իրենց տունը: Բոլորն ալ միեւնոյն փայտէն սաշուած՝ ուժեղ ու շքեղ պատանիներ էին, — դիւղին փառքը: Բայց բոլորն ալ Արամին պէս շուարած, ամչկոտ, ախտագին զգայնութիւն մը ունէին: Կիները միայն հետուէն տեսած ըլլալով՝ ձեռքի սեղմում մը զինաթափ կ'ընէր զի-

րենք... :

Արամ քանի՛ կը մեծնար՝ այնքա՛ն կը տկարանար : Եկեղեցիին մէջ երգած ատեն ձայնը կը փոխուէր . դպրոցին մէջ պատասխանած ատեն միտքը կը խաւարէր . դիրք մը կարգալու պահուն՝ էջը չլարձուցած՝ կարդացածը կը մոռնար :

Տղոց մէջ տարտամօրէն կը փսփոտային որ «ամօք բաներ կ'ընէր», «ոպնածուծր հուներ էր»... :

Օրեր կային որ քովը չէր մօտեցուեր . այնքա՛ն յոռետես , դատան , զայրացկոտ կ'ըլլար . բռնած բանը կը կտորէր :

Սակայն իր մտաւորական ոյժը կորսնցնելէ վերջ՝ քիչ քիչ իր մարմնական առաւելութիւններն ալ անհետացան : Մազերը փրցուած Սամսոնի մը պէս՝ սմսեղուկ , դողդոջուն , շուարած բան մը եղաւ : Այտուակրեքը ցցուեցան , աչքերուն ծիրը կապարի դոյներ ստացաւ :

Ու չլսուեցաւ մէկը , ո՛չ քահանան , ո՛չ վարժապետը , ո՛չ հայրը , ո՛չ իսկ բժիշկը , որ այդ տղէտ պատանիին բացատրէին թէ այդ մեղաւոր ու մեղաւոր զրօսանքները զինքը գերեզման կը տանէին... :

Արեւոտ օր մը , գանգաղօրէ՛ն , ժայռերուն գագաթը գացինք միասին : Յանկարծ գրպանէն արծաթի խոշոր դրամ մը հանեց ու ձեռքի լայն շարժումով մը ծովը նետեց զայն . Արծաթը վայրկեան մը փայլեցաւ արեւուն տակ , յետոյ անպունդին մէջ կորսուեցաւ ու պզտիկ ճողփիւն մը հանեց :

— Ասիկա տասներորդն է որ հօրմէս գողցայ , ըսաւ , ծով նետելու համար... : Իւրաքանչիւր փոր-

Մանչերուն Գերեզմանը

ձուլթիւնս այդպէ՛ս կ'ուզեմ պատժել. բայց կը զգամ որ ո՛ւշ է արդէն, կամքը մուտք է մէջս, ա՛լ թագաւորի գանձ մը խոկ չպիտի բաւէ այս ծովը լեցնելու . . . :

Ասիկա մեր վերջին պտոյտը եղաւ, ու մեր լերջընթեր խօսակցութիւնը :

Աբամ անկողին ինկաւ ու ա՛յ չեւաւ :

Մեր ծնողները մտղ արգիլեցին իրեն այցելել : Գիւղերու մէջ ուր դիտութենէ աւելի բնազդը կը տիրէ, հո՛սն ուր բժիշկի ոտքը կը կոխէ, բարեկամները իրենց ձեռքը կը քաշեն՝ անասնական ինքնապաշտպանութիւնով մը : Ու ընտանիքը իր ցաւին մէջ կը կժկուէի, միայնակ կը մնայ իր հիւանդին հետ՝ որ յաճախ ամենատարրական դուշուլթիւնն իսկ չունի իր սիրելիները չլարակելու համար . . . :

Ամիսներով տարտամ շշուկներով բաւականսոյայայ :

— Երէկ դիշեր նորէն բժիշկը կանչուեր է . . .

— Թասերով արլւն փոխեր է . . .

— Փոքրիկ եղբա՛յրն ալ անկողին ինկեր է . . .

Օր մը, սակայն, ծնողքէս դադանաբար, իրենց տունը մտայ, ու վախն ի վախ սանդուխներէն վեր ելայ :

Հիւանդին սենեակէն բժիշկը դուրս կ'ելլէր : Ընտանիքին անգամները զոյն պաշարեր էին երկիւղած ձեւերով :

— Ուրդ պտղնեմ, բժի՛շկ, կ'ըսէր ձերունի հայրը դողալով . . . Յոյսի բա՛ս մը տուր մեզի . . .

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

Բայց ան ճակատագրական կտրուկ շարժում մը
ըրաւ :

— Ամէ՛ն ցաւ վախճան մը ունի , ըսաւ . . . :

Բժիշկէն վերջ շուտով զիս զրկեցին քահանան
կանչելու : Տէրտէրն ինծի խաչ մը ու գիրք մը տուաւ ,
ու խնդրեց որ հետն երթամ : Վախն ու վատութիւնը
սիրտս լեցուցին :

Ես այն ատեն գեռ չէի տեսեր թէ մարդ մը ինչ-
պէ՛ս կը մեռնի . սակայն յաճախ սոսկումով գիտե-
րի թէ ի՛նչպէս կը մեռնէին մեր թուհաւորած շունե-
րը՝ սալայատակները խածնելով , կանգնելով ու իյ-
նալով , դողալով ու պաղատելով . . . :

Սակայն այդ օրը սորվեցայ ինչ որ բոլոր բժըշ-
կական կաճառները չուզեցին սորվեցնել՝ թէ մարդ մը
անասունի մը պէս չի՛ մեռնիր . . . :

Հոն՝ ուր Գիտութեան մարդը յոյսի վաքրիկ
բոս մը անգամ չէր գտած ըսելու՝ Կրօնքի պաշտօն-
ւան հաւատքի անհո՛ւն պաշար մը բերեր էր իր մա-
ղաղաթի գրքին մէջ : Հո՛ն ուր բժիշկը կեանքը կը
չափէր ու կը կտրէր՝ չս՛ր ձեւով մը , քահանան յա-
ւիանական կիտնքի անծայրածիր հորիզոններ կը
բանար՝ օրհնակա՛ն շարժումով մը : Ու երկու հազար
տարիներէ ի վեր կրկնուած իր բառերը՝ մի՛շտ նոյն
զաղտնիքն ունէին սակեզօճելու այն վերջին ժամերը ,
ուր գիտապէ՛ս , ամէն յոյս , ամէն հաւատք , ամէն սէր ,
ամէն իրականութիւն ու ամէն երազ կը սնանկանայ ,
կը մեռնի , կը փախ : Գերագո՛յն պարտութեան մա-
մուն՝ գերագո՛յն յաղթութեան խաբկանքը :

Մանչերուն Դերեզմանը

Խարկա՞նք թէ իրականութիւն, չե՛մ պիտեր :
Սակայն այդ որէն ի վեր համոզուեցայ թէ որքան տ-
տեն որ մարդերը պիտի մեանին՝ ա՛յնքան տտեն Գլ-
տութեան կողքին պիտի ապրի նաև Կրօնքը . . . :

Արգարեւ , քահանային մեկնելէն վերջ , աննիւ-
թական շնորհ մը իջած էր արգէն հիւանդին գէմքին
վրայ : Անկողնին մէջ նստաւ , ձեռքը ձեռքերուս մէջ
գրաւ , ու խօսեցանք իրարու հետ՝ հի՛ն օրերու պէս :

— Ինքզինքս երբե՛ք այսքան լաւ չէի զգացած ,
ըսաւ . . . : Վաղը եթէ արեւ ըլլայ՝ կ'սուզե՞ս որ միա-
սին գաշտ երթանք պտտելու . . . :

Յետոյ , յանկարծ լռեց , ականջը լարեց . տեղու-
նեցաւ :

— Կը լսե՞ս , ըսաւ , իրիկուան զանգակն է . . . :
Կը յիշե՞ս , ամէն անգամ ես կը վարնէի մեռելին զան-
գակները . . . : Օր մը երբոր իմ կարգս այ գայ , կ'ու-
զեմ որ գուն վարնես ինձի համար . լայց այնպէս
ուժով քաշես պարանը՝ որ արար աշխարհ իմա-
նայ . . . :

Սակայն ի՛նքն այ , ե՛ս այ , այնպէս համոզուած
էինք որ այդ օրը երբեք պիտի չգար . . . :

Հետեւեալ օրը՝ զարնանային գմայլելի որ մը՝
ընդհատ ընդհատ զօղանջ մը փրթաւ օդին մէջ :

— Հրդե՞հ կայ , մայրի՛կ , լսի . . . :

— Շուտով շտպիկդ աս ու ժամ գնա , ազա՛ս ,
Արամը մեսեր է . . . :

Մեսե՞ր է . . . : Մեսե՞ր է . . . : Խենթի մը պէս
վեր վազեցի , փաքրիկ խաչի մը մէջ բանտուեցայ :

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

դուռները դոյնելի, պատուհանները խցեցի՝ այդ ընդհատ ընդհատ ու անընդհատ զօգանջը չխմանալու համար . . . :

Սակայն ի զմէք: Գիւղական զանգակը ամբողջ տարին ինծի համար լացաւ:

Ընտանիքներ կան որոնց անդամները՝ խալիթուլթերու պէս իրարու ետեւէ կ'իյնան: Սոսկալի վարակումը հնձեց այդ զեռատի կտրիճները. մահը փակեց այդ տան դուռը: Ու մինչեւ այսօր, զիւլի պատանիներուն կը ցուցնեն մանչերուն գերեզմանը:

Լօզան, 1913

ՀԱՐՍԵՐՈՒՆ ԳԱՂՏՆԻՔԸ

— Հարսնիքիս առաջին գիշերը՝ ամուսինիս երկու տարբեր սենեակներ ցոյց տալով պիտի ըսեմ. «Ահաւասիկ, Պարս'ն, ձեր ննջասենեակը, և ահաւասիկ իմինս...»:

Այսպէս կ'որոշէր Սիւզան՝ ամէն անգամ որ իր բնկերուհիներէն մէկը ամուսնանար: Ու որքա՛ն դպրոցական բարեկամներ ունէր ան: Աշխարհիս ամէն երեսներուն վրայ, այս կամ այն քաղքին մէջ, տարի չէր անցնէր որ անոնցմէ մէկը կամ երկուքը չամուսնանային: Այն ատեն Սիւզան անհամբեր կը սպասէր առաջին նամակին, տարիներէ ի վեր խոստացուած այն խորհրդաւոր, մտերիմ ու սարսափելի նամակին, որ վե՛րջապէս պիտի բանար իր աչքերուն վարդապոյն վարագոյրը:

Հին ու միամիտ սովորութեան մը համաձայն, դեռ վարժարանին գրասեղաններուն վրայէն՝ հասո՛ւկ աշակերտուհիներ օր մը իրարու գրել խոստացեր էին իրենց ուղեղը չարչրկող կարմիր գաղտնիքը...:

Այդ օրէն ի վեր քանինե՛ր թռան իրենց բոյներէն՝ թռչուններո՛ւ պէս, թռա՛ն ու լռեցի՛ն, չարե՛րը...: Սիւզան դեռ սուսը կը մնար՝ մըջիւններու

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

պէս, կը մնար ու կը խորհէր՝ «Չարե՛րը...»:

Կարծես բոլորն ալ խօսք-մէկ ըրեր էին լռելու: Գոնէ գիրքե՛րը բացատրութիւն մը պարունակէին այդ կենսական, այդ ահազին հարցին վրայ: Բայց նո՛յն իսկ բժիշկները, փոխանակ մերկայնելու հանելուկը, կը զգեստաւորէին, բամպակներու մէջ կը փաթակէին զայն . . . :

— Ինչո՞ւ . . . ինչո՞ւ . . . , կը խորհէր Սիւզան: Ու տարիքը առած ամէ՛ն աղջիկներու պէս կը սկսէր քիչ-քիչ վախնալ այդ մութ ու չիոստովանուող բանէն . . . : Ահա թէ ի՞նչ պատճառով կանխաւ պատրաստեր էր իր հիմենեան յատակագիծը՝ սլաշտպանողական հողի վրայ . . . :

— Ահաւասիկ, Պարո՛ն, ձեր ննջասնեակը, և ահաւասիկ իմինս . . .

Տարիներու ընթացքին տարտամ ոխ մը սկսեր էր մեծնալ իր սլաշի սրտին մէջ, այրերու դէմ կո՛յր ոխ մը, անկերպարան, անհամարձակ ու անորոշ ոխ մը, որ դեռ արմատ չունենալուն՝ չէ՛ր ծառանար . . . :

Ամէնուէն պէս ինքն ալ զիտէր որ տեղ մը կիներ կազմակերպուած ու զինուած էին եսասէր մարդերուն դէմ սոսքարելու համար: Բայց ինք անսնցմէ՛ չէր, ո՛հ, ո՛չ . . . : Ան ի՞նչ ընէր բոլոր այրերը, ան մէ՛կ մարդ մը յաղթել կ'ուզէր միայն, և ո՛չ թէ՛ բոնի սյ-ժով, այլ իր սրտին ոյժով, իր գեղեցիկութեան սյ-ժով, իր անձնութիւնութեան ոյժով, իր տկարութեան ոյժով . . . :

Ինչպէ՛ս պիտի սիրէր, որքա՛ն պիտի գզուէր,

Հարսերուն Գաղտնիքը

քանի՛ հնարքներ պիտի ստեղծէր երջանկացնելու համար այն միտակ մարդը որ չէ՛ր դար, ու պիտի չզարգուցէ . . . :

Իրեն համար պէ՛տք մը, պահանջ մը, գեղարուեմտ մըն էր կնութիւնը: Ան ո՛չ թէ մնութեան կոյր կատակով՝ այլ կարծես ի՛ր ուզելովը էդ ծնած ըլլար . . . :

Սիւզանն այն միջոց ժպտուն արարածներէն էր՝ որոնք կրնան հաւասարապէս թաղաւորի տուն մը տրանսպորտ բռն մը շէնցնել:

Ու տեսնելու բան էր թէ ի՛նչ ճարտարութեամբ կը վարէր իրենց սուներ, ի՛նք իր գլխուն, գեւատի տանտիկնոջ մը պէս: Իր մեծ քոյրը գիշերօթիկ վարժարանի մը մէջ ուսուցչուհի ըլլալով՝ հազիւ ամիսը անդամ մը կուզար տուն: Իր ալեւոր մայրը՝ տարիներու բեռին տակ կքած, երկուքի կոտորուած էր: Իր հայրը՝ պետական զբաղարանապետ մը՝ մեռած էր արգէն, ու հիմա անոր նիհար կենսաթոշակով կ'ապրէին:

Այդ նիւթական նեղ պայմանները քիչ մը լայնացընելու համար՝ Սիւզանն քանի մը ուսանողներ ընդունեց իր տան մէջ: Ու տեսնելու էր իր ուրախութիւնը, իր դործունէութիւնը, իր հպարտութիւնը: Հին ու մենաւոր սենեակները սկսան կեանքով լեցուիլ, իսպառլ, երգել, աշխատիլ ու բզզալ, փեթակի բջիջներուն պէս . . . :

Սիւզանին այնպէս կը թուէր որ իր տունը ա՛լ տեսակ մը համալսարանի մասնաճիւղ եղած էր: Հա-

ւապոյն ուսանողները հո՛ն կը ճաշէին , հո՛ն կը վիճէին , գիտութեան ու զեղարուեստի վերջին տեսութիւնները հո՛ն իրար կը զարնուէին , անշօշափելի նրբութիւններու , անհասանելի բարձրութիւններու կը հասնէին :

Ու ամէն տարեւեբջի՛ երբ այդ սուսնէն ուսանող մըն ալ կ'աւարտէր ու կը մեկնէր , Սիւզանին սրտէն կտո՛ր մըն ալ կը վրթէր , իր ետեւէն թուչլու համար դէպի հեռաւոր ու կապոյտ երկիրները , ու դադտնի հոյարտութիւնով հետեւելու համար իր փառքի ճանապարհին . . . :

Բայց այդ ներքին փոթորիկէն ո՛չ ոք բան մը կը նշմարէր : Սիւզան , միշտ ժպտուն , հիմա մնացած ուսանողներուն վրայ կը թափէր իր ամբողջ խնամքը , հոգածութիւնը , սէրը , իր կուսական սրտին մէջ գտնելով հաճելիութեան անսպառ զանձերը :

Ատեն-ատեն երբ սեղանին վրայ խօսակցութիւնը կը մարէր , ան միշտ պատրաստ հարցում մը ունէր իր լեզուին տակ :

— Պա՛րոններ , ի՞նչ կը խորհիք արդեօք տկար սեռին վրայ . . . :

— Տկար սե՞ռ . . . Երբ թագաւորներն անգամ կը խոնարհին ձեր առջեւ : Կիները միայն հաւատք չունին իրենց կատարելութեան . չեն ներեր որ իրենց սեռէն մէկը գտնուի սրուն դէմքին , հասակին , սարիքին կամ դոնէ վարքին ու լարքին վրայ տկար կէտ մը չըլլայ : Տկար սեռին առասպելը իրենք հնարած են . . . : Մինք ձեզ դիզեցիկ սեռ կը կոչենք , Օրի-

Հարսերուն Գաղտնիքը

ս'րդ . . . :

Սիււզան կը շիկնէր :

— Ի՞ճ ալ կարծիքս այն է որ , կ'ըսէր ուրիշ մը ,
եթէ երկիրն քը ապրէինք՝ կիները պիտի թագաւորէին ,
ու մենք հօգիւ թէ դռնապաններ ըլլայինք հոն . . . :
Իսկ հոս , երկրի վրայ , ուր բիրտ ոյժը կը տիրէ , ես
պիտի չցանկայի որ կիները իրենց պատուանդանէն
լջնէին մեր ցեխերուն մէջ պայքարելու համար . . . :
Ընտանիքը իրենց միակ երկնային ապաւէնն է այս
երկրագունդին վրայ . հոն է կիներուն թագաւորու-
թիւնը . . . :

Այն ատեն Սիււզան դաշնակին տուել կ'անց-
նէր , ու բռնորն ալ վայրկեան մը երկիրն քներ կը փո-
խադէր իր մատներուն խաղովը . . . :

Ա՛խ , այդ բարակ մատները , կնոջ մատները :
Միայն համբուրուելու համար եղած հուրիի մատներ
չէին անոնք : Ընտանեկան ի՛նչ հրաշքներ կը գործէին
ամէն օր , անդիտացուած , պահուըտող ու անանուն
հրաշքներ :

Այդ մատներուն շնորհիւ իր հինցած տունը նոր
հարսի մը պէս կը թալտէր , իր համեստ հագուածքը
ոչինչով մը կ'ազնուանար , իր անշուք սեղանը ծա-
ղիկով մը կը հարսաանար : Մէկ ձուկով քանինե՛ր
կշտադնելու Յիսուսին հրաշքը ինք ամէն օր կ'իրա-
դործէր :

Սիււզան կին մը չէր , այլ կինը : Սակայն ինչո՞ւ
ան դեռ աղջիկ կը մնար . . . :

Ճիշտն ըսելու համար , յաճախ մօրմէն տարտա-
ր

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

մօրէն խնդրած էին իր ձեռքը, ու միշտ մայրն ալ տարածմօրէն հասկցուցեր էր որ Սիւզանէն առաջ մեծ քոյրը կար... :

Սակայն հիմա որ քոյրը արգէն պատկուեր էր, Սիւզան բացարձակապէս կը յամառէր ազջիկ մնալ Ինչո՞ւ :

Օր մը այցելութեան դացեր էի իրեն, սովորական տեսակցութեան մը համար՝ իրրեւ իր հօր ու իր տան նախկին բարեկամ :

— Բժի՛շկ, ըսաւ, այսօր պատմելիք թնջ նորութիւն ունիք հիւանդանոցէն :

— Մի հարցնէք, Սիւզա՛ն, սարսափելիք բան մը, չըտուելիք բան մը... :

— Եթէ այնպէս է... անպատճառ ըսէք :

— Ձեր փափուկ ականջներուն համար չէ, Սիւզա՛ն :

— Ձիս աղսւ սե՞ղ կը գնէք, բժի՛շկ, Գուցէ ես ալ ձեզի բան մը ունիմ ըսելու. սարսափելիք բան մը, չըտուելիք բան մը :

— Ձեր պատմելիքը երբեք պիտի չհաւատարի իմինիս, Սիւզա՛ն : Բժիշկի մը մէկ օրուան տեսածը բաւական է ամբողջ կեանք մը թունաւորելու : Սակայն կը խոստովանիմ որ այսօրուան տեսածէս դեռ մարմինս փուշ-փուշ է : Երեւակայեցէք երխասարգ, զմայլելի, սակեգոյն ազջիկ մը, կարմիր՝ վարդի մը պէս ու անասակ՝ նմոյցի մը պէս : Երեւակայեցէք ա՛մէնէն նորր ժանեակները, սնգոսները, ժապուէնները, ու անոնց տակ ամէնէ՛ն ահակի ախար, իր

ամէնէն՝ն գոթխայչին, իր ամէնէն՝ն վարակիչ ձեւով: Կը կարմրի՞ք, Սիււզան...: Իմացէ՛ք սերեմն թէ ան չթողուց որ ներարկումներն սկսէի. մազն իսկ պիտի ամուսնանայ եղեր...: «Մեղքալուսնէս վերջ՞ ամուսնիս հետ միասին կուգանք զարմանուելու» քսաւ...:

— Օ՛խ ըլլայ... բացազանչեց չանկարծ Սիււզան, կրակ կտրած:

— Ձեզի ի՛նչ եղաւ, Սիււզան:

— Ինձի ի՛նչ պիտի ըլլայ...: Հապա թող աչրերը ամենազղուելի ախտերու մէջ ննխին, ամենագարշելի անկողիններու մէջ մտնեն, ու վստահ են որ հիմնեան սուրբ բարձին վրայ ամէնամարտեր կոչոյր պիտի ունենան...: Կա՞յ միակ աղջիկ մը որ նոյն վստահութիւնն ունենայ իր ամուսնին վրայ...: Թող գոնէ կո՛յս մը գտնուի որ մեր ամէնուս վրէժը լուծէ...:

— Բայց ինչէ՞ն պիտէ՛ք որ այդ գէթազգ ամուսինը անմեղ մը չէր:

— Հոգ չէ՛, պուսայ Սիււզան, իմ քոյրս այ անմեղ մը չէ՞ր...:

— Ուրեմն ձեր քոյրը...

— Տխո՛ւր, տխո՛ւր պատմութիւն մըն է ըսելիքս, բժի՛շկ. բայց չըլլա՛յ որ մօրս ըսէք, խեղճը մինչև հիմա լուր չունի...: Գիտէ՛ք որ տարինե՛ր ամբողջ խնայողութեան հրաշքներ գործելով մեծ քոյրս կոկիկ գրամոծիտով մը՝ վաճառականի մը տուինք: Սակայն չէ՛ք գիտեր թէ ան ի՛նչ տուաւ ի փոխարէն իմ քրոջս. ամէնէն հրէշային ախար...:

Իր տաարակի մարմինը կարմիր-կարմիր դուրս տուեր էր... : Ես այն ատեն տպէտ էի. եթէ միայն կասկածէի, եթէ միայն քոյրս բառ մը ըսէր, սա մատնեքովս կը կուրցնէի իր էրկան աչքերը... : Սակայն քոյրս լուց, ու հետու տեղեր գացին իրենց ամօթը պահելու... : Եթէ մայրս օր մը գիտնար միայն թէ ի՞նչ մեղրալուսնի ճամբորդութեան մեկնած է իր աղջիկը՝ կաթուած կ'իջնէր խեղճին վրայ... :

Բայց ահաւասիկ որ դուռը զգուշաւոր կերպով քացուեցաւ, ու սեմին վրայ երեւցաւ ծերունի մայրը... :

Երկու գաւազիքներու պէս կարմրեցանք ու լուցինք : Լսե՞ր էր արդեօք... : Ոչ, ներսդուլթիւն խընդրելով հեռացաւ :

— Շարունակեցէ՛ք, տղաքներս, շարունակեցէ՛ք... :

Բայց Սիւզան որքա՛ն հեռու էր մօրը ենթադրած սիրոյ զգացումներէն : Որքա՛ն գառնուլթիւն կար այդ դուարթ աղջկան դիրկը, որքա՛ն արցունք իր պճլատուն աչքերուն ծայրը, որքա՛ն տառապանք իր արտիուն սրտին խորը : Ամբողջ կանացի ցեղը կը յառնէր ու կը փոթորկէր իր փոքրիկ մարմնին մէջ : Նուիրուելու, գդուելու, երջանկացնելու համար հրաշակերտուած իր մարմինը մարգերը մէ՛կ համբայրով կը թունաւորէին... : Ամէնէ՛ն զգայուն, ամէնէ՛ն նրբալար քնարը, որ սիրահար մատներու հպումին տակ կրնար մարդկային մեծագոյն ցաւերը մոռցնել իր երկնային դաշնութիւններով, այդ կուսական քնարը՝ մարդիկ իրենց վարչապարին տակ կը ջսխախտէին... : Որքա՛ն կոպտութիւն, որքա՛ն անիրաւութիւն, որքա՛ն ան-

Հարսերուն Գաղտնիքը

դժութիւնն այն դիւրարեւ'կ էակներուն հանդէպ՝ որոնք երկնէ նրկիր իջան մե'ղ դիւթելու, մե'ղ հմայելու, մե'ղ բարձրացնելու համար... :

Եւ շուարած կ'ունկնդրէի իր ահաւոր ու անսահման բաւերուն, որ կուլային իր մանկական երկու շուրթէն, երկու թեթեւ ամպէ ժայթքող շանթերու պէս՝ որ դարաւոր ու անդաշնակ տարրերու խո՛ւլ կատաղութիւնը կը պոթկան... :

— Ա՛խ, զգուելի՛, զազի՛ր մարդիկ, հոգևով-մարմնով թունաւորուած... : Ու խորհիլ թէ դո՛ւք ալ մեզի պէս մօր մը շքեղ արդանդին մէջ կաղմուեցաք... : Ձեր ասաջինն արժանի չէ՛ յետին կնոջ համբոյրին : Է՛ն մեղապարտ կնոջ մէջ պեռ մանուկի մը հողին կայ... ա՛յն մանուկին որ պիտի ծնի... : Ես հարսերէն վարդագոյն պատմութիւններ կ'ուզէի, ու խնդճերը չէի՛ն դօրեր իմ կոյս յոյսերս իսաւրել... : Ահա ինչո՞ւ էր լռէին, ահա ինչո՞ւ պիտի լսեն հարսերը... :

Լույսն, 1913

Տէր Ուորսես . . .

— Չէրքէզը տեսա՞ք, Տօքթէօր . . .

— Ի՞նչ չէրքէզ . . .

— Չեմ գիտեր . . . Ինձի այնպէս թուեցաւ . . . Իրքան կրցայ հասկնալ իր շարժումներէն, ճի՛շտ այս ժամուն համար ձեզի հետ ժամադրութիւն մը կը խնդրէր :

— Անունը չարձանադրե՞ց . . .

— Գրեւ չի գիտեր, Տօքթէօր . . .

— Բացատրութիւն մը չտուա՞՞ւ . . .

— Լեզու չի գիտեր, Տօքթէօր . . .

Չէրքէ՞զ մը, անգիր ու անլեզու, ան ալ Եւրոպայի ճի՛շտ կեդրոնը . . . : Անապատներէն շեղելով քաղաքի մը փողոցներուն մէջ թափառող աւիւծ մը աւելի տարօրինակ չէր կրնար ըլլալ :

Ու ան ի՞նչ աւիւծ, ան ի՞նչ շքեղ անասուն, տեսնելիք բա՛ն էր : Ժամադրաւորայրին վրայ հետեւէն արդէն սրոշեցի զինքը : Եթէ բիւրաւօր բազմութեան մը մէջ ալ թաղէին զայն, զիտողէն աչքը ամէնէն առաջ ու առանց վարանումի, ուղղակի իրեն վրայ պիտի իյնար :

Լեռնցի հոկայի անապին՝ կերտուած մը. երկար ծալքերով լայն ու անհատնում վերարկու մը՝ որ արծաթէ նեղ գոտի մը մէջքին վրայ կը սեղմէր .

անընկճելի ու հպարտ ուսեր՝ որ չէին ծուած, ու վերէն կ'ըլշէին կորաքամակ քաղքենիներու բազմութեան վրայ. թաւուտ մօրուք մը, որ ամբողջ գէմքը կը ծածկէր: Ու այս բոլորին վրայ, վերը, մուշտակէ բարձր ու սուր գտակ մը, ուղտի մորթէ:

Վազվզող փոքրիկ մարդոց հոսանքին մէջ ան կը սպասէր անշա՛րժ, շիոթա՛ծ, արհամարհո՛տ: Թեւեւերը իրանին վրայ ծալլած էր, հաւնոցի մը մէջ բանտուած արծիւի մը պէս . . . :

Ի՞նչ բան ստիպեր էր այս տխուհի Ասիոյ լեռներէն գալթելու գէպի քաղաքակրթութեան այս կեդրոնները՝ որ կ'ատէր հպարտ սնասունի իր նայուածքին մէջ:

Իր երեք ձագուկները հետն առած, — իւրաքանչիւրին ձեռքին մէջ մէկ ծրարով, — կողկասի չեմ գիտեր ո՛ր անկիւնէն ճամբայ ինկած էր, ու սահմանէ սահման, կայարանէ կայարան, շոգեկառքէ շոգեկառք փոխադրուելով, պատերազմի զրկուող ձիերու պէս մինչեւ հոս հասած:

Իրեն ըսեր էին որ այստեղ բժիշկները հրաշք կը գործէին: Ու ան Լօղան եկեր էր՝ այն հաստատ հաւատքով որ բաւ էր դարտ մը ցուցնել դարման մը գտնելու համար:

Ուրեմն այս Գողիաթը հիւա՞նդ . . . :

— Հապա ինչո՞ւ զաւակներդ միասին բերիք, կը հարցնեմ:

— Իրե՛նց համար եկայ, բժի՛շկ . . . Թող ես մեռնիմ, իմ կեանքս ի՞նչ է . . . ես մեղաւոր հայր մըն եմ . . . բայց փոքրիկներս, բայց փոքրիկներս . . .

Ու լսուերը կը կոտորէր, կը ծամծմէր, կը դար-

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած էջեր

Ճընէր ու նորէն կը կրկնէր իր այլանդակ թուրքե-
րէնով :

Իրա՛ւ ալ հօր մը համար դիւրին-դիւրին խոս-
տովանուելիք բան մը չէր իր պատմութիւնը : Դեռ իր
երիտասարդութեան շրջանին՝ բանակին մէջ Ֆրանս-
կախտ մը ստացեր , բայց լոեր , դաղտնի պահեր էր
բժիշկներէ : Ու այնպէս կը թուէր որ այդ հսկան հա-
զի՛ւ թէ իր մորթին վրայ զգացեր էր ահաւոր ախտին
դրոշմը : Յետոյ ամուսնացեր , բայց երեք զաւակներ
ծնելէ վերջ , կինը մեռեր էր , դեռ քսան տարու... :

Ինչ որ չէր ըսեր — ու չէր կրնար դիտնալ — թէ
ինչէ՞ն մեռեր էր այդ անմեղ կինը : Բայց տարիներու
ընթացքին մէջ , սոսկումով կը դիտէր որ իր երկու
մանչերուն ազանջները քիչ քիչ կը խցուէին , կապա-
րի պէս կը ծանրանային : Ուխտատեղի , աղօթք , դեղ ,
անօդո՛ւտ :

Ինչո՞ւ : Ճարահատ բժիշկ մը իրենց արիւնը
քննելով , տեսաւ որ հօրը հիւանդութիւնը զաւակնե-
րուն երակին մէջ կը շրջադայէր . այնպէս որ իրենց
փոքրիկ սրտին իւրաքանչիւր զարկը ուրիշ բանի չէր
ծառայեր՝ բայց միայն այդ ահաւոր թոյնը մարմին
ղանազան բջիջներուն մէջ աւելի՛ եւ աւելի՛ մտցնե-
լու... :

Հիմա ազջնակն ալ սկսեր էր թեթե՛ւ , շա՛տ
թեթեւ խուլութիւն մը ցոյց տալ . ու հօրը ամբողջ
սարսափը այն էր որ մի՛ դուցէ այս վերջինն ալ... :

— Այդ ապագան գուշակելը դիւրին է , ընդմի-
ջիցի . բա՛ւ է իր արիւնն ալ քննել :

— Ո՛չ , ո՛չ , բացազանչեց դեղներով... : Թող
այդ մէկին ապագան սլ անյայտ մնայ... : Խուլ :

տղաքներ ունենալ, այն չէ՛ ցաւը գլխաւոր, բայց դիտնա՛լ թէ անոնք խուլ են միմիա՛յն՝ իմ մեղքովս, անոր համար որ տասնըհինգ տարի անաջ օ՛ր մը, տե՛ղ մը ես շնա՛ցի . . . շնացի՛ . . . :

Աչքերը թրջեցան, փայլեցան: Ակոսները կճրտացին բերնին մէջ մանրախիճեր փշրելու պէս: Բայց որո՞ւ բարկանար: Այս նախնական մարդը՝ սրուն համար վրէժխնդրութիւնը կեանքին գերադո՛ւն հըպարտութիւնն ու օրէնքն էր՝ այժմ իր վրէժը ուրիշ մէկէն չէր կրնար լուծել, բայց մի՛այն իր անմեղ զաւակներէն . . . :

— Աստուա՛ծ, Աստուա՛ծ . . . քու արիւնէդ երախաներ չունի՞ս դուն . . . Մանուկներուն փշուր մը գութ չունի՞ս դուն . . . :

Ու գլուխն երերտկալէն ու հասակը ճօճելէն՝ երբ սկսաւ հեռանալ, ես դե՛ռ անշարժ մնացած կը դիտէի լեռնցի տիտանի իր ահագին կերտուածը . . . : Գաճաճ թէ նսկայ, մարդ որքա՛ն փոքր է բնութեան անյեղլի ու ահաւոր օրէնքներուն առջեւ:

Այս տեսակցութիւնը տեղի կ'ունենար երէկ: Այսօր, կիրակի, իր հասցէին կը դիմէի: Այդ առիւծին ձագուկները իրենց բոյնին մէջ տեսնելու հետաքրքրութիւնը քայլերս կը փութացնէր: Բայց այս ի՛նչ մութ փողոցներ, այս ինչ նեղ տուներ: Այդ օտարական մարդը ինչպէ՛ս գտեր էր այս թշուառութեան օճախները:

Առիւծներու թո՛յնը: Ցած սենեակ մը, մերկ ու դորշ պատերով: Սենեակին չորս անկիւնները՝ չորս տախտակէ անկողիներ, չորս դագաղներու պէս, գետնէն թիղ մը բարձր: Սենեակի մէջտեղը՝ փոքրիկ

Եմբռնական Գիրքէն Փրցուած էջեր

սեղան մը, նոյն տախտակէն կտրուած: Սեղանին վրայ քարիւղի եփոյց էր:

Հիմա կը հասկնամ թէ ինչո՞ւ երկի կը քաշուէր զիս տուն հրաւիրելու:

— Ներեցէք ինծի, պարո՞ն բժիշկ: Եթէ մեր երկիրն ըլլար, հարկաւ այսպէս չի բնդուներ ձեզ: Պանդխտութեան վիճակ է այս: Այս դատաւորներն ու այս սեղանն ես եմ շիներ: Տեսէ՛ք, մատներս հազար սեղէ արիւնտծ են ու ձեռքերս սառ ջուրի մէջ ճաթառոնկէն կը մզմզան: Կերակուրնին, կարկտաննին, լուսայրնին այ ես կ'ընեմ...: Որքուկներուս մայրութիւն...:

Ու այս բոլորը ինչո՞ւ. ժառանգական սխտի մը համար՝ որուն դարմանն անհնարին էր: Սխալը անգամ մը դործուելէ վերջ՝ անկարելի՛ էր սրբել: Ա՛լ ուզածին չափ մայրութիւն ընէր, տղայութեան սխալը մի՛շտ աւելի սխտի կշռէր նմարին մէջ...:

Դատաւորներու օրէնքին պէս բժշկութիւնն ալ իր օրէնքներն ունի, բայց սրբա՞ն աւելի ահաւոր, անդրգուելի, անյեղլի, վրէժխնդիր օրէնքներ:

Մէ՛կ բան մը կը մնար ինծի ընել, իրեն խորհուրդ տայ որ ժամ առաջ երկիր վերադառնար: Բայց ան որքա՞ն դէշ կը հասկնար իմ միտքս. իրեն այնպէս կը թուէր որ իր ազքատութեա՞ն համար կը մերժէի դարմանս:

— Փո՛րձ մը, բժի՛շկ, փո՛րձ մը ըրէք...: Բժըշկութիւնն ինչո՞ւ մեզի դեզ մը զլանայ...: Եթէ ունեցածս չի բաւեր՝ ամբողջ կեանքովս ես ձեր դերին, ձեր սորուկը, ձեր պահապանը ըլլամ...: Փո՛րձ մը, բժի՛շկ, փո՛րձ մը, փո՛րձ մը...:

Յանկարծ լռեց . որովհետեւ դուրսէն դուռ բաց-
ուելու ձայն մը լսուեցաւ . տղաքներն էին :

— Յովհաննէ՛ս . . . Կարապետ . . . Մարիամ . . .
գոչեց հայրը :

Թաշկինակին ծայրով աչերը չորցուց ու անգամ
մըն ալ ձայնը բարձրացուց .

— Յովհաննէ՛ս . . . Կարապետ . . . Մարիամ . . . :

Սեմին վրայ երկչոտ գլուխ մը երեւցաւ , յետոյ
ուրիշ մը , յետոյ պղտլիկ աղջկան գլուխ մը . . . : Ա-
ռիւծին ձագերը . . . : Բայց որքա՛ն խղճալի , որքա՛ն
ճողած , որքա՛ն անարիւն էին այս հսկայի՛ն զաւակ-
ները : Խուլութիւնը իրենց արտայայտութեան զգու-
շաւոր երկչոտութիւն մը տուեր էր :

— Մի՛ վախնաք , զաւակնե՛րս . . . Ինե՛րս մտէք
. . . թիչկին ձեռքը պահէք . . . Յովհաննէ՛ս . . . Կա-
րապետ . . . Մարիամ :

Բայց անոնք տեղերնէն չէին երերար : Հայրը
գնաց , ձեռքերնէն բռնեց , ներս մտցուց , ծունկերուն
վրայ նստեցուց , շոյեց , համբուրեց :

Այսպէս , քիչ քիչ դուրսը մութն իջեր էր ար-
դէն . պատուհանները սեւցեր էին , տղաքներուն սպառ-
կելու ժամն եկեր էր :

— Այսօր կիրակի է , զաւակնե՛րս , աղօթքնիդ մի
մոռնաք :

Երեք որբուկները քով քովի շարուեցան՝ հա-
սակի կարգով , ճիտերնին ծոցին , աչերնին վեր դար-
ձուցին , ու սկսան աղիւղօրմ երգել .

Տէ՛ր ողորմեա , Տէ՛ր ողորմեա ,

Յիսուս փրկիչ , մեզ ողորմեա՛ :

Այս ի՛նչ երգ , այս ի՛նչ երգ , Աստուա՛ծ : Ու

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած էջեր

Քանի՛ տարի է չէի լսեր այս բարի ու ահաւոր մեղե-
դին: Վերէն ի վար սարսուռ մը անցաւ վրայէս, մար-
մինս փուշ-փուշ եղաւ: Ի՛նչ տարօրինակ համոզումով
կ'երգէին այդ թրքախօս բերանները: Բայց այս բա-
րի, այս ազաչաւոր, այս դաւարուն, այս ահաւոր
երգը մե՛ր երգն էր, «Կռունկ»ին պէս, ցեղի՛ն ու հո-
ղի՛ն երգը, գերագո՛յն տառապանքին ու գերագո՛յն
յոյսին երգը:

Սակայն ի՛նչ ահելի ծանրութիւններ կը ստա-
նային այդ բառերը մանուկ շրթներու վրայ:

Տո՛ւր աշխարհիս խաղաղութիւն,

Մեղաւորաց դարձ եւ զոջում,

Եւ ձիւանդաց այցելութիւն,

Կը հայցէին արծաթաձայն սրբուկները, ճիտերնին
ծռած:

Մեղաւորաց դա՛րձ եւ զոջում

Կը կրկնէր հայրը, ձեռքերուն մէջ սեղմելով իր
գլուխը:

Տէ՛ր ողորմեա, Տէ՛ր ողորմեա . . .

Ու ես գիտեմ որ այս գիշեր նորէն, երբ խաւա-
րը լեցնէ այդ ահաւոր սենեակը, ու երբ երեք ու-
բուկները իրենց անմեղի քունը քնանան մշի՛կ մշի՛կ,
չորրորդ դագաղին մէջ մէկը, իր խղճին վրայ պիտի
հսկէ արթուն, — խուլերուն հայրը:

Լօզան, 1913

ԳԻՆՈՎԻՆ ԱՂՋԻԿԸ

Այդ օրը մոգական ընթերցումներով դուրսս լեցողցի, ու մագնիսական խառնակ մտածումներով փողոց նետուեցայ:

Գլխուս վերեւ դարնանային արեւ մը կար, այն առաջի՛ն արեւներէն՝ որ տաքցնելէ աւելի կը շոյեն, թուլցնելէ աւելի կը դինովցնեն:

Արե՛ւ մըն ալ ահա դիմացս. դարնանային աղջիկ մը, անոնցմէ՝ որոնք չեն այրեր՝ այլ հողին կը գաղջեցնեն, չեն կիզեր՝ այլ կեանք կուտան:

Ուրախութի՛ւն մըն էր դիտելը իր կապուտակ աչերը՝ երկնքի սրտառներու պէս: Արեւի՛ գոյն մազերը՝ իր ուսերէն աւելի անցորդին աչերը կը շոյէին: Անոր նայելով մարդ վայրկեան մը ինքզինք երջանի՛կ կը զգար ապրելէն, որովհետեւ այդ հասակի աղջիկները՝ երկու տարիներուն մէջտեղը՝ գեղեցկութենէն աւելի բա՛ն մը ունին իրենց վրայ...:

Կարելի՞ էր երեւակայել աւելի մեծ մոդութիւն, հրաշք մը, քան ա՛յն որ ահա դէմս էր, կը մօտենար, աչքս իր աչերուն մէջ...: Քա՛յլ մըն ալ, ու յանկարծ տժգունեցաւ, ճիշ մը արձակեց և ուժգնօրէն ինկաւ՝ երկինքէն ինկող քարի մը նման:

Վաղցի, չէ՛ր շնչեր. ձեռքերը սեղմեցի, չէ՛ր զգար: Երեսը գետնին՝ փայտի մը պէս ինկեր ու ար-

դէն քարացիք էր մնում թուշուհի նման : Թեւեւ որ ոտները երկաթի պէս կարծր էին , շի՛փ-շիտակ , մահուան շիտակութիւնովը . . . :

Բայց ասիկա վայրկեան մը տեւեց : Կունակին վրայ դարձուցի գայն , մարմինը սեղմող կոճակները լսեցի , կտակերը փրցուցի :

Այն ատեն տժգոյն երեսը կարմրեցաւ , կապուտացաւ . ա՛նազին ճիւղով դէմքին մկանները կծկտեցան : Լեզուն՝ ակօսներուն մէջ ս'ւժգնօրէն խածուած՝ կը գալարէր արիւնտա : Գլուխը մուրճի մը պէս կը ծեծէր սալայատակին քարերը : Ձեռները , ոտները , ամբողջ մարմինը յանկարծ-յանկարծ կը դողային՝ վիզը կտրուած անասունի մը պէս : Աչերը՝ դնդակներու պէս դուրս ցայտած՝ իրենց ճերմակութիւնը ցոյց կուտային ամբոխին , որ եկեր էր ամէն կողմէ , վրայէ վրայ խոնուած , հետաքրքրութիւնով ու երկիւղով լեցուն , կարծես թէ երկինքէն նետուած չար հրեշտակ մը ջախջախուէր այդ ցեխերուն մէջ . . .

Յետոյ գլուխներու մէջէն գլուխ մըն ալ երեւցաւ :

— Ես իր տունը գիտեմ ,— ըսաւ . գինով Սիմոնին աղջիկն է :

Ու ոտներէն , բազուկներէն բռնեցին տարին :

Ու ես կը խորհէի՛ : Ահաւասիկ գեռատի աղջիկ մը , գեղեցիկներու մէջ դեղփցիկ , կոյսերու մէջ կոյս , որուն մէ՛կ ժպիտը բաւական էր դառնացած կեանք մը ուրախացնելու : Եւ սակայն — ինչպէ՛ս ճիշտ կ'ըսէր պասաւ մը — ա՛լ թող սպասէ որ մէկը խնդրէ իր փափուկ ձեռքը . . . : Ի՛նչ փոյթ թէ իր բոլոր լըջները կեանքով ու երջանկութիւնով լեցուն են հիմա .

անիկա դժբա՛ղդ պիտի ըլլայ, ուղէ՛ թէ չուզէ՛. ճա-
կատապի՛ր... :

Բայց բնութիւնը իր մէ՛կ ըրածը ծածկելու հա-
մար՝ նմանօրինակ ու տարօրինակ ա՛յնքան ուրիշ
ցաւեր ալ ստեղծեր է, որ ժամանակ չունիս մէկուն
վրայ խորհելու, եթէ ոչ այդ մէ՛կը կրակոտ գամի մը
պէս կը մխուէր ուղեղիդ մէջ... : Սուրացող չոյլեկառ-
քի մը մէջն ես, հազի՛ւ ժամանակ ունիս պատուհա-
նէդ բան մը տեսնելու, այդ տեսածդ չը գատած՝ ու-
րիշ մը կը յաջորդէ անոր, ու հազա՛ր ուրիշներ: Վա-
րագոյրդ կը գոցես ու քս՛ւ ցաւերուդ վրայ կը խոր-
հիս միայն: Ու ա՛ն՝ կեանքը, կաթի՛լ մը արցունք,
անցուկը մտքս՛ւկ... :

Այսպէս է մանաւանդ հիւանդանոցի կեանքը,
Հոն թշուառութեան տեսարանները ա՛յնքան արագ
կը յաջորդեն իրարու որ, բնա՛ւ ժամանակ չունիս
խորհելու, և սակայն վարագոյրդ ալ չես կրնար դու-
ցել՝ արովհետեւ ձեռքերդ ամէնուն վէրքին մէջ պիտի
մխուս: Ես՛յն օրուան անկողնին մէջ ուր մետելի մը
գիտիլը գես չէր պաղած՝ նոր հիւանդ մը կը պառկի,
ապրելու յոյսով... : Եոյն երկաթէ սեղանին վրայ
քանիներս՛ւ արիւնը իրար կը խստուռի ամէն օր, ու
կը լերգանայ անկիւն մը... : Ու այդ բոլոր ցաւերը
ա՛յնքան նման են իրարու որ հազի՛ւ թէ կարենայիր
զանազանել իրարմէ: Անպամ մը սակայն զարձուրելի
պարտոցայ մը ներկայացաւ:

Չկան ստառ մը տաքուկ սենեակիս մէջ նա-
խածաչս կ՛ընէի՛ բոյս՛ր մանիկներովս վայելելով
այն երջանիկ հանգստութեան ժամը, որ առաջակեան
ժամն է հիւանդանոցին մէջ: Յանկարծ մէկը արագ

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

արագ դուռն ծեծեց : Գլխովեան քոյրն էր, Մեծ-
քոյրը, տարիքտալ : Բոլորովին տագու՛նած՝ ինծի բա-
ցատրեց որ այրուած կին մը բերեր ու արգէն իսկ
գործողութեան սեղանին վրայ պառկեցուցեր էին :
Զարմացայ. այրուածները հաղուագիւտ չեն. ինչո՞ւ
ուրեմն այսքան այլայլեր էր այս կինը որ անագի՛ն
ցաւեր շոյած ըլլալու էր իր ծերունի ձեռքերուն
մէջ . . . :

Իսկոյն վար վազեցի : Գարշելի նեխութիւն մը
փուռած էր սեղանին վրայ : Երեսը ծածկեր էին որ
հիւանդը չստակայ ինքնիրմէն : Ամբողջ կուրծքը՝ վի-
զէն մինչև ուրովայնը՝ բաց վէրք մըն էր, վերէն ի-
վար : Թեւերը աւելի սոսկալի էին. մորթը այրեր,
ճարսը հալեր, մկանները սեւցեր, շարակցեր, կախ-
ուեր էին չուաններու պէս . . . : Պէտք էր այդ բոլորը
մաքրել, կտրել, նետել, ողջը մնածէն դատել : Բայց
մկրատին դպած տեղը սև արիւնը կը բղխէր, մելանի
գոյն, թանձրացած կաթիլներով . . . :

Կրակը կրակով կը մաքրուի : Ու հրաշէկ եր-
կաթը սկսաւ գործել, արիւնի ակերը խարանել, բաց
վէրքերուն մէջ պտտիլ : Իր կարմիր համբոյրին տակ
դեռ կեանքոտ դնդերները կը կծկտէին, սրովայնը կը
գալարէր, մորթաղերծ կուրծքը կ'ելեւէջէր ցաւագին
չարմամներով :

Կոկոն-կոկոն ստինքները այրեր, հալեր էին :
Տեղ-տեղ վարդագոյն մորթի պատառներ մնացեր էին
գնտ՝ վարդի փրթած թերթերու պէս : Տեղ-տեղ զեղ-
նած ճարս մը կ'երեւէր՝ թարախի գոյն, մինչև բա-
ցուկներուն խոտոշին տակ :

Ճենճերուտ մուխը կը բարձրանար, կը գալար-

Գինովին Աղջիկը

ուէր, սենեակը կը լեշնէր. այրուող մսի հոտը թուրքերը կը խեղդէր: Գթութեան փոքրիկ քոյրերը մէկիկ-մէկիկ անհետացան՝ արցունքը աչքերնուս մէջ. յետոյ Մեծ քոյրն ալ գնաց՝ թաշկիինակը քիթին . . . :

Հիմա միշակ էինք, ես ու կենդանի գիակը: Եթէ նոյն իսկ գիտութիւնը հրաշք մը ընէր, ինչպէ՛ս գիտի ապրէր, ինչպէ՛ս պիտի շարժէր ան. երկար հոգեվարք մը չպի՞տի ըլլար իր կեանքը: Ա՛խ, ի՛նչ կ'ըլլար որ կարմիր երկաթը սխալմամբ մօտենար, այրէր, ճեղքէր այն խոշոր երակը, որ ա՛նա՛ բազուկին տակ կը տեսնուէր, մե՛րկ, անվթա՛ր, կեանքի՛ տրոփիւններով . . . : Ո՛չ, ո՛չ, կեանքը նուիրական է . . . :

Տորեկէն վերջ իր սրահը զացի: Անկողնին քով մարդ մը նստեր էր, ի՛ր հայրը: Գլուխը կախեր էր՝ անբան ու երեքուն՝ սարսափած կենդանիի մը պէս: Գողգոջ ձեռքերով աղջկան պէմքը բացաւ, իր ճմլութիւյս կրեաները անոր այտերուն քնեց, համբուրեց, լացաւ . . . :

Այն ատե՛ն միայն տեսայ այդ տառնը ետի՛ տառու գէմքը, այդ կտարուտակ աչերը, այդ արևուտ մագիրը: Բացջ այս իմ ճանչցած լուսնուտ աղջկին էր, որ իր ախտին մէկ նոպային՝ կրակին վրայ ինկեր ու այրեր էր:

Երնսին ճերմակ քոյր գարձեա՛յ ինկաւ ծերուանիին ձեռքերէն . . . : Ուրեմն գինով Սիմօնը ա՛յս էր, սա տխուր կեանքին հեղինակը ա՛յս էր, սճրագործը ա՛յս էր, շղիթվ յագեցած այս գարշահոտ մօլորինը՝ որ լուսնուտներու, այտահարներու, սրակատարներու, նզովածներու սերունդ մը կը հասցնէր . . . :

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

Ա՛խ , գիտե՛մ թէ մեզ ինչ իւրաքանչիւրը կը թաթխէ իր շուրթները այդ թայնին մէջ . գիտե՛մ թէ գօււար է վշրել «անոյշ անմահութեան» մը համար հրամայուած բաժակ մը . գիտե՛մ թէ ամէն գինովի զաւակ լուսնոս չէ . բայց այս մէ՛կը բաւական չէ՞ր բարձր գինեմուկները նոյն ոճրին մէջ թաթխելու . . . :

Ու զո՞նք այս գօրադէպ աղջիկն էր , լուսնո՛տը : Միշտ կը յիշեմ փոքր նասակիս տեսած ըլլալ սպաւորիչ պատկեր մը՝ ուր լուսնոս կոյս մը , լուսնակ լոյսին , ձեռներն երկինք երկարած , ինքն իր վրայ կը գտնուար , երկրէն երկինք նետուել ուղող բանաստեղծական հսկայ ծաղիկի մը պէս . . . :

Ո՛չ . լուսնոտը ա՛յս էր , այս մորթաղերծ ու ձենձերուս մարմինը՝ սրուն վրայէն երբեմն , վերէն ի վար խոշոր գող մը կ'անցնէր , ամբողջ անկողինը սարսուղներով . այն ատեն սրտնին մընս հիւանդները իրենց վերմակին տակ կը կծկտէին , ցաւերնին մտայա՛ծ : Ու երբեմն ալ , երբ այդ մեռած միտերուն մէջ գեռ կենդանի ջիղերը կ'արթննայէն՝ մէ՛կ ճիչ մը կը թռչէր իր բերնէն , բայց ահագի՛ն ու անկարելի՛ ճիչ մը՝ սր բոլո՛ր սրտերը գտնակի պէս կը ձեղքէր , պատերուն մէջ կը թափանցէր , գետնափոր յարկին սինները կը գողացնէր , ամբողջ հիւանդանոցը վայրկեան մը իր ստրսափովը կը լիցնէր՝ յետոյ յանկա՛րծ մահուան լուսթեան մէջ թաղելու համար այդ հսկայական շէնքը :

— Աստուած բնութնի իր նոյին , կուլար Մեծ֊թոյրը ծնկաչոք . մահէն աւելի պէշը կայ . . . :

Գիշերը գեռ երկար ատեն կը շարունակուէին աչք սարսուղներ ճիչերը ընդհատ֊ընդհատ : Ննջատեն

եակիս մէջ պառկած՝ չէի կրնար աչերս զոյել: Այդ բողոքի ազազակները կսկսողս կը խրուէին, շունչս կը խեղդէին: Աստուած իմ, արշալոյսը ե՞րբ պիտի լուսնար...:

Սեւ — սեւ մտքեր ուղեղս կը պաշարէին: Այս որքա՛ն անարգարութիւն. մէկ կողմէն կը հաւաքեն ամէնէն առօջ իրիտասարգները պատերազմի մէջ չարի՛ւր հաղարնորով մեռցնելու համար. միւս կողմէն կը ստիպեն որ բժշկութիւնը գերմարդկային ճիգեր թափէ ապրեցնելու համար տառապագին մտակոյտ մը՝ որ իր բոլոր ուժով մա՛հը կը կանչէ...:

Ու այդ սպիտակ գիշերին մէջ քանի՛ քանի՛ անգամներ ոճրին փորձութիւնը ձեռքս փողացուց. մինչեւ որ վերջապէ՛ս ճիչերը դադրեցան, ու խաւարն ու լռութիւնը լեցուցին Յաւին Տունը:

Առաւօտուն իր մօտ դացի. երեսին քօլը անպամ մըն ալ բացի ու լացի:

Այդ գարշահոտ նեխութեան մէջէն իր կասկածատակ աչերը հանդա՛րտ կը նայէին՝ ազբիւսներուն վրայ բացուած այն երկնագոյն ծաղիկներուն պէս, որ մի՛ մտնար զիս կ'ըսեն...:

Վերմակին տակ արիւնն ամբողջ անկողինը լեցուցեր, մակարգեր, ոտներ էր արդէն: Կասկածով իր թեւը վերցուցի. այն մերկ երակը փրթեր էր... — փրթա՞ծ թէ փրցուած...:

Լօզան, 1913

Կ Ռ Ո Ւ Ն Կ Ը

Յուրտ-ձմեռ օր մըն էր : Դուրսը սառած հովը մարակներու պէս կը շաչէր անցորդներու երեսին : Ձիւնն ըսես՝ աչքերը կուրցնելու աստիճան :

Հայրենակցի մը սենեակին մէջ կծկաեր էլինք մենք, քանի մը ընկերներ, ամէնքս ալ պանդուխտ : Դուռը ճուսպ, ցուրտ հով մը խուժեց սենեակէն ներս : Կարօն էր, դերեղմանէն կուգար :

— Պը՛ո՛ո, ըսաւ, շա՛ն օդ. ասանկ օրով մարդ կը մեռնի՞ . . . :

Քիչ վերջը, դուռը անդա՛մ մըն ալ լացուեցաւ. քանի մը յետամնաց ընկերներ ալ ներս մտան : Այս ձիւնին տակ սպասած էին որ դիակը ամբողջովին ծածկուէր, նոյն իսկ մէկը՝ մեր բոլորին կողմէ՝ յետին հրաժեշտի քանի մը խօսքեր ալ ըսած էր այդ մեհաւոր դերեղմանատան մէջ, այդ անձանօթ մեռելին վրայ :

Ո՛վ կը ճանչնար, ո՛վ պիտի ճանչնար երբեք հազար ու մէկ բզկտուած էջերը կեանքի ու Մահուան այն տաճարին՝ որ այսօր ձիւնեքու տակ թաղեցինք, օտարներու փոսին մէջ : Առա՛նց անուռնի, թռչունի դիակի մը պէս . . . :

— Ե՛ս ալ չէի ճանչնար ան, ըսաւ մէջերնէս մէկը. բայց պանդուխտ մարդերը հասկցեր էին որ այդ

օտարական հիւանդը հայ մըն է ու հայ բժիշկ մը կ'ուզէ իր մօտ: Շարաթ մը յետոյ միայն կրցան զիս գտնել: Երբ իր սենհակէն ներս մտայ՝ պատուհանին փեղկերը գոցուած էին: Սակայն քիչ-քիչ այդ մթութեան մէջ դէմք մը գծագրուեցաւ, երկար, անկիւնաւոր, կանանչի զարնող զեղնութիւնով մը. խաւարով ու լոյսով շինուած Ռամսլրանթեան գլուխ մը:

Երկրորդ բանը որ տեսայ այդ սեւութեան մէջ ոսկորի գոյն մատներ էին, որ ինծի երկարեցան ու ձեռքերս սեղմեցին՝ կալչող խոնաւութիւնով մը: Կարծես թէ ա՛լ կաթիլ մը արիւն մնացած չըլլար իր մարմինին մէջ: Աչքերը իրենց փայլը արդէն կորսընցուցեր էին. սեւութեան մէջ սեւ՝ չէին երեւար:

Երբ աւելի վարժուեցայ այդ կէս-մթութեան՝ տեսայ որ մօրուքին վրայ տեղ-տեղ կարմիր արիւնը փակեր, թանձրացեր, լերդացեր էր: Մորթուած առնասունի տա՛ք շունչ մը կ'ելլէր իր բերնէն, դանդաղ ու խորունկ: Կարծես անտեսանելի դանակ մը ներսէն, վերէն ի վար ճեղքեր էր իր թոքերը:

Ալ նիւթական ի՛նչ դարման կարելի էր տալ այս մարմինին որ գրեթէ մեռեր էր արդէն: Բայց ան խօսելու ճիգ մը ըրաւ, հազը խեղդեց իր խօսքը. խոկացող, խռպոտ հոտաչնորէն բա՛ռ մը հասկցայ,
— Կո՛ւնեկը...

Ու ես երգեցի իրեն. ո՛վ չգիտեր կոունկը, բոլոր աչերն ետին մնացած ուղեւորներուն կոունկը... ու անդին՝ բոլոր ճիտը ծռած անվերջ ճամբաներուն սպասողներուն կոունկը...: Ու ինծի այնպէս թուեցաւ որ իր հոգին հովացաւ, զովոցաւ, լացաւ...:

Իր սրտին բոլոր լուրերը յանձներ էր նաւատարիմ կռուներին... :

Այս պատմութեան վրայ ամէ՛նքս ալ լռեցինք : Սարսափե՛լի բան մը կար ճակատագրին մէջ այս անձանօթ ուսանողին՝ որ նայրենիք դառնալու նամար ճամբայ ինկեր, ու ճամբուէն վրայ մեռեր, թաղուեր էր իր չտեսած մէկ հողին մէջ... :

Թոքախտը որ հո՛ն էր, ի՛ր մէջ, դարանակա՛լ, տարիներէ ի վեր սպասեր էր որ բոլոր յոյսերը իրականանան, բոլոր ուսումները կատարելագործունին ու բոլոր աշխատութիւնները աւարտին՝ ի՛նք սկսելու համար իր ահաւոր աշխատութիւնը, ու գերագո՛յն ժամուն տալու համար գերագո՛յն նարուածը... : Ա՛խ, զգուեղի՛, զգուեղի՛ հիւանդութիւնը... :

— Բժի՛շկ, ըսաւ մէկը, երբ գերեզմանին մէջ երեսը բացինք՝ մեղանի պէս սեւ էր... ինչէ՛ն է... :

Բայց բժիշկը չի խօսեցաւ. մա՛րդ չի խօսեցաւ : Լռութիւնը անգամ մըն ալ իջաւ մեր վրայ՝ քարի պէս, ու այս անգամ աւելի՛ ահաւոր քան առաջին անգամը : Այդ սա՛սը կտորելու համար՝

— Տղա՛քներ, ըսաւ ուրիշ մը, վաղը Հայոց կաղանդն է... :

Բայց կաղանդին վրայ մտածողն ո՛վ էր : Մենք կը լսէինք ձիւները որ կը թփրտային տպակիին վրայ, կարծես մեռելի՛ն մատերը թփրտային մեր ապակիին վրայ... : Այս դուրտին՝ իր գերեզմանէն փախած մե՛ր մէջ մտնել կ'ուզէր ան : Ու չես դիտօր ի՛նչ մը ունէր սարսափական այդ անանունն ու անձանօթ մեռելը. խորհրդանշան մը ու. լազալարարութիւն մըն էր ան մեղի համար... :

Ու իրա՛ւ, իրա՛ւ այդ պահուն Մահը մեր վրան էր. ա՛յն Մահը որ ուսանողին ու բանուորին, հաւտացողին ու սերացողին, բժիշկին ու բժշկուողին հաւասարապէս անձանօթ ու սարսափելի է... :

Մե՛նք ալ մա՛րդ պիտի ըլլայինք, կրթութի՛ւն պիտի ստանայինք, լո՛յս պիտի տանէինք մեր խաւար աշխարհին. սո՛ւտ, սո՛ւտ... : Մենէ որո՞ւն շունչին մէջէն չէր շնչեր արդէն դարանակալ Մահը... : Իւրաքանչիւրն ինքն իր վրայ կը խորհէր, ինքն իր վրայ կը կասկածէր... :

Ո՛վ պիտի սլատմէր ահաւոր մեծութիւնը այս երկտասարդ հոգիներուն, որոնք աղօթքի մը կա՛պն ալ կը մերժէին ողջերուն ու մեռնողներուն միջեւ : Այսպէ՛ս, ամէն մարդ տաճնձնացի էր ինքն իր հոգւոյն մէջ... :

Մակայն, յանկարծ, մութ անկիւնէ մը դողդո՛ղ ու ցա՛ծ, երգ մը սկսաւ, նախ մէ՛կ բերնով, յետոյ բոլոր շրթունքներէ. բարի ու ահաւոր երգ մը, մահերգի մը սի՛ս աղաչաւոր, աղօթքի մը սի՛ս վեհափառ երգ մը, որ սառը կոտրեց, արցունքները հալեցուց, սրտերը տաքցուց, բոլոր հոգիները, բոլոր հոգերը, բոլոր տրտունջները, բոլոր մրմունջները իրա՛ր միացուց.

Ղարիպին սիրտն է խոց, ճիկարն է վարամ,

Կերած հացն է լեղի, ու ջուրն է հարամ... :

Կոռ՛ւնկ, կոռ՛ւնկ, ամէն աշխարհի անկիւննե՛րէ, ամէն սրտի խորշերէ քա՛նի ծանր լուրեր կապեցին ստքերուդ, ու դուն կրնա՛ս թռչիլ... : Քանի՛ քանի՛ մահեր կապեցին քու թեւերուդ, կոռ՛ւնկ, թեւաւո՛ր հատաչ որ կրնա՛ս թռչիլ... :

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

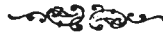
Ու երբ բժշկին նշանին վրայ՝ բոլորս մէկ ստա-
քի կեցանք իբրեւ սուգի նշան, մարմինս փուշ-փուշ
եղած՝ ես կը խորհէի որ այդ վայրկեանին, հեռու-
նե՛րը, հեռունե՛րը, ծովերով ու լեռներով հեռունե՛րը
տեղ մը, ծերուկ մայր մը ու ալեւոր հայր մը, ժրպ-
տելով ու յուսալով, ճամբո՛ւն, ճամբո՛ւն կը նայէին.
մինչդեռ մենք գիտէինք որ ա՛լ տղան չպիտի գար,
չպիտի գա՛ր... :

Եւ այս անգամ, ամէնո՛ւն հետ, բայց դողալով,
ու կարծես մո՛րն ականջին կ'երգէի ես մահահոտ եր-
գը... : Պանդխտութեան ճամբաներուն վրայ անա-
նուն մեռնողներու ամբո՛ղջ ցեղ մը՝ համայն աշխար-
հը թունաւորելու չափ դառնութի՛ւն դրեր էր այդ
երգին մէջ, ու քարերը լացնելու չափ քաղցրու-
թիւն... :

Լօզան, 1913

«ՓՈՒԱՆ ՀԱՐՍԱՆԻՔԻ»

Դեռ դպրոցական նստարաններուն վրայէն՝ Արամ ընկերս կ'ըսէր ինծի.

— Երբ քսան տարու ըլլանք, ա՛յնպիսի խընջոյք մը, ա՛յնպիսի հանդէս մը սարքենք, որ ամբողջ գիւղը մեզի հետ ուրախանայ... :

Այն ատեն դեռ մեզի այնպէս կը թուէր թէ քսան տարեկանին խոշոր անկիւն մը պիտի դառնայինք :

Քսան տարի կեանքի պատրաստուիլ, քսան տարի գաւազներ պատրաստել, քսան տարի մահուան պատրաստուիլ... : Ա՛յս էր մեր նշանաբանը :

Մեր տղու միամտութեան մէջ այնպէս կ'երեւակայէինք թէ կեանքը մաթէմաթիքական ուղիղ գիծ մըն էր՝ որ երեք հաւասար մասերու կոտրուելէ վերջ՝ ինքն իր վրայ կը գոցուէր, ինքնաբերաբար, եռանկիւնի մը պէս... :

Այդ օրէն ի վեր շա՛տ ջուրեր անցան կամուրջին տակէն, ու հազի՛ւ կրցայ հասկնալ թէ կեանքի գիծը ո՛չ թէ ուղիղ, այլ քմայապաշտ զիկզակ մըն է, և ո՛չ թէ հաւասարակողմ եռանկիւն մը կը ձեւացնէ, այլ անճոռնի շրջանակ մը, սեւ ու ծիծաղելի զէրօ մը... :

Անոնք որ դպրոցին մէջ զէրօի մը համար կու-

Բժիշկին Դիրքէն Փրցուած էջեր

լային, անոնք ամբողջ կեանքերնին պիտի լան... ստիպողաբար: Իսկ անոնք որ զէրօյով մը կը զուարճանային՝ անոնց համար կեանքը շատ մը նմանօրինակ ու տարօրինակ զուարճութիւններ կը վերապահէ:

Օրինակ: Արամ, ընկերս, դեռ հազի՛ւ կեանքին պատրաստուած, դեռ այդ կանխորոշուած քսան տարիքին չհասած, բռնեցին ու թաղեցին...: Ու ես՝ մինակ մնաղած՝ երբ օր մը ուզեցի տօնել այդ մեծ թուականը, արդէն կեանքիս գարունը անզգալաբար անցած, դացած, անէութեան մէջ թաղուած էր...:

Սակայն մեր ծրագրին մէջ ուրիշ տօն մըն ալ կար, մե՛ծ տօնը, մեծագո՛յն տօնը, ամուսնութեա՛ն տօնը, որ աննշմար չէր կրնար անցնիլ անշուշտ:

Ո՛վ կրնար գուշակել թէ այդ մե՛ծ տօնէն ալ ես ինքս պիտի հրաժարէի... հա թէ ինչո՞ւ:

Ականատեսներ կը պատմեն թէ ի՛նչպէս, մահուան գատապարտեալը իր ճերմակ շապիկին մէջէն լոօրէն կը յառաջանայ ու իր ճիտը չուանին կ'անցնէ՝ առանց ընդդիմութիւն մը ընելու, որովհետեւ գիտէ թէ ամէ՛ն շարժում անօգուտ է, և թէ իր բաղլը ուրիշներ կանխաւ վճուած են՝ առա՛նց իր հաւանութիւնը հարցնելու:

Ես մահուան գատապարտեալ մը դեռ չեմ տեսած: Բայց օր մը պոլսական եկեղեցիի մը մէջ հարս մը տեսայ, ու դեռ իր վրայ խորհած ատենս մարմինս միշտ փուշ-փուշ կ'ըլլայ:

Ուռնեիւրամ, սեւ բաղմութիւն մը գլուխ գլխի կ'ալեկոծուէր հարսին անցքը գիտելու համար: Ահա՛՛ երեւցաւ ան: Շուարուն ու մահատիպ կը յառաջա-

«Փոխան Հարսանիքի»

նար, առա՛նց յօժարութեան, այլեւ առա՛նց ընդդիմութեան, որովհետեւ ուրիշներ արդէն իր ճակատագիրը վճռած էին՝ առա՛նց իր հաւանութիւնը հարցընելու :

Գլուխէն մինչեւ ոտքը ճերմակներու մէջ, ան կը յառաջանար՝ իր միամտութեան չուանէն կախուելու... : Մինչեւ հիմա որքա՛ն երջանիկ էր ան. ցորեկները սիրոյ երգեր կը հիւսէր, գիշերները հրաշալի ասպետներ կը տեսնէր. դաշտի ձպուաններուն պէս անհոգ, երկիրնքի թռչուններուն պէս ազատ էր... : Այդ գիշե՛ր խկ պիտի փշրուէին իր բոլոր երազները, ի՛նքն ալ իր կարգին պիտի ճանչնար մայրութեան ցաւերը, պիտի ծեծուէր, պիտի տղեղնար, պիտի աւանանար... :

Մարդակերպ գայլերու, յօշոտող նայուածքներու մէջէն ան կը յառաջանար՝ ճեփ-ճերմակ ու դեփ-դեղին : Պղտըտիկ մարմին մը՝ սրտատրոփ ու դողդոջուն, ոճրագործ ձեռքի մը մէջ բռնուած թռչնիկի մարմին մը, որ քիչ յետոյ պատա՛ռ մը պիտի ըլլար քովի գիշակեր ու ասրիքոտ անդղին բերնին մէջ... : Փեսան՝ իր թեւէն ճանկած՝ կը յառաջանար ճարպոտ աչքերով, փայտի պէս պեխերով՝ սեւցուած ու սուրցուած... :

Ամբողջ ամբոխը դոյգ մը աչք եղած էր : Յամառ նայուածքներ կը սեւեռէին հարսին : Մասի մը պէս՝ քիչ մը ամէ՛ն մարդ պատառ-սպատառ կը ճաշակէր այն «սնմեղութենէն», որ վայրկեան մը յետոյ գոյութիւն չպիտի ունենար ա՛լ... :

— Հարստութիւնը անո՛յշ բան է... փափսաց մէկը՝ բերնին ջուրերը վազեցնելով : Գրպանդ զրամ

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

ունի՞ս. կեանքդ պոռնիկներու ծոցը փտեցուր, ու ծեր օրերուդ համար է՛ն անմեղ, է՛ն դեղեցիկ, պղզտիկ աղջիկը առ, բզքտէ, արիւնէ, ծեծէ, հիւանդացուր... մա՛րդ մը ձայն հանելու իրաւունք չունի, ո՛չ իսկ կինդ... Աստուծոյ օրհնութիւնը քանի՞ ոսկիի դնեցիր, ուրիշ բան հարցնող չկայ... :

Ու իրաւ ալ նոյն վայրկեանին, բարձրաստիճան կուսակրօն մը Սուրբ Գրքէն վկայութիւններ կը բերէր փեսային առաքինութեան համար... : Ամուսնութեան անուշութիւններուն վրայէն կը մտնէր, տակէն կ'ելլէր... :

— Ծով չմտած լողալ կը սորվեցնէ... կակազեց մէկը քովէս :

Բայց, ուրիշ մը այնպիսի՛ խօսք մը ըսաւ որ մինչեւ ականջներուս ծայրը կարմրեցայ :

Այդ օրէն որոշեցի որ՝ եթէ երբեք ամուսնանայի, ամէն պարագայի մէջ այս տեսակ պիտի չամուսնանայի :

Տեսայ որ այդ պայմաններուն մէջ պսակը ուրիշ բան չէր եթէ ոչ խարդախ պայմանագրութիւն մը, որ կոյսը կը ստորագրէր առա՛նց անոր առաջին բառը ըմբռնելու. իսկ ամուսինը որ լաւ կ'ըմբռնէր՝ ստիպուած չէր յարգելու իր պայմանագրութիւնը... :

Գերիներու վաճառականութիւնը ուրիշ տեսակ չէր. միայն թէ հիմա վճարո՞ղն ալ, վաճառուո՞ղն ալ աղջիկն է... :

Ու, ո՛վ հեգնութիւն, այդ փոքրիկ աղջիկը՝ որուն խօսքը դատարանին առջեւ արժէ՛ք մը իսկ պիտի չունենար՝ իր «Այո՛»ն պիտի յարգէր մինչեւ իր կեանքին վերջը, ու իր արգանդին մէջ պիտի կրէր

«Փոխան Հարսանիքի»

համբոյրներուն ամբողջ ծանրութիւնը. մինչդեռ իր ամուսինը՝ առաջի՛ն յղութեան արդէն՝ պիտի խաբէք զայն, շա՛ն մը պէս...:

Բայց տեսնէիք թէ իր ծնողները որքա՛ն հըպարտ կ'երեւէին, ի՛նչ ուրախութեան արցունքներ կը զլտորցնէին իրենց աչքերէն... Ի՛նչ վարպետութեամբ առաջ տարեր էին դրամօժիտի սակարկութիւնը... ու ի՛նչ լաւ ընտրութիւն... Ի՛նչ շնորհքով փեսայ...: Ամէնքը կը պաշարէին, կը շնորհաւորէին զիրենք:

Ես՝ նախանձով ու դառնութիւնով լեցուն դուրս կը նետուէի այդ գերեզմանութեան շուկայէն, երբ մէկը թեւէս բռնելով քաղաքավարութեամբ անունս հարցուց... կ'երեւի «Մանօթ Ներկաներ»ու շարքին մէջ տպելու համար:

Տասնեակ տարիներ անցան այդ օրէն ի վերջայց դեռ չմոռցայ զինքը, այդ ճեփ-ճերմակ ու ղեփ-զեղին աղջիկը, որ կեանքիս մէջ առաջին ու վերջին անգամ կը տեսնէի:

Իր ոգին զիս երկար ատեն տառապեցուց:

Օր մը, ես ալ իմ ճակատագրիս կը հնազանդէի՝ իմ լաւագոյն կէսիս միանալով:

Բայց իր պսակէն որքա՛ն տարբեր եղաւ մերինը: Իրենը՝ մէկ ծայրայեղութիւն, մերինը՝ հակառակ ծայրայեղութիւն:

Առանց թմբուկի, առանց հանդիսաւորութեան հարսնիք մը. քաղաքական այն պարզ հարսանիքը՝ որ Եւրոպան կը պարտադրէ հաւատացեալին ալ, ուրաջողին ալ, հարուստին ալ, աղքատին ալ:

Զուիցերիացի քաղաքատեւը ամուսնական պայ-

մանագրութիւն մը ներկայացուց մեզի՝ երկու վկաներու առաջ :

— Կ'ուզէ՞ք ստորագրել, Օ'րիորդ... :

— Այո՛, պարոն... ըսաւ հարսը՝ գրչի համարձակ ստորագրութիւն մը պառկեցնելով թուղթին վրայ :

— Շնորհակալ եմ Տի՛կիւն... պատասխանեց քաղաքապետը :

Ու ամէնն այսչափ : Այդ վայրկեանէն Օրիորդը Տիկին եղաւ :

Եւ սակայն — անկեղծ խօսք մը կ'ուզէ՞ք — այդ հարութիւնը զիս վիրաւորեց :

Այդ կանխաւ պատրաստուած թուղթը՝ յարձակողական ու պաշտպանողական հողի վրայ գրուած երկուստեք ստորագրուած վաճառականական պայմանագրութեան մը վերածեց մեր տարտամ սէրերը, անշքջագիծ անուրջները, ինքնայօժար նուիրումները, յաւիտենի խոստումները... :

Ու Սէրը, որուն համար Սողոմոն «Մահուան չափ զօրաւոր է» կ'ըսէ, առուտուրի մը չափ խախուտ եղաւ. որովհետեւ Օրէնքը՝ մեզ միացնելու ժամանակ՝ բաժնուէլու պայմաններն ալ կը մատնանշէր... :

Այս բոլոր օրինական շղթաներուն ծանրութիւնը թեթեւցնելու համար երկնային օրհնութիւն մը կը պակսէր : Հարոն ալ շուտով 'նշմարեց այդ պակասը :

— Քանի որ, ըսաւ, մեր ամուսնութեան համար մեծ ծախքեր չըրինք, «փոխան հարսանիքի» դժբաղդ աղջիկ մը ուրախացնենք այդ դրամով. ես նըշանուած որբունի մը գիտեմ որ պսակուելու համար միջոց չունի. թող իր ուրախութիւնը մեզի համար օրհնութիւն մը ըլլայ... :

«Փոխան Հարսանիքի»

«Մեծ միտքերը սիրտէն կը ծնին», կ'ըսեն, այսինքն կինէն... :

«Փոխան Հարսանիքի»... : Այդպէ՛ս որսչեցինք, ու այդպէ՛ս ալ ըրինք :

Ու մեր ուրախութիւնը աւելի կատարեալ ընեւ չու համար, մեկնեցանք Փարիզ՝ հայ եկեղեցիին մէջ փնտռելու ա՛յն, ինչ որ կը սլակսէր Լօզանի քաղաքատան :

Բարի քահանայ մը մեզ դիմաւորեց ժպտելով :

— Բայց զիս դտնելէ առաջ՝ դանձապետ էֆէնտին պէտք է դտնէիք... ըսաւ :

Քաղաքը տակնուվրայ ընելէ վերջ՝ դանձապետ էֆէնտին ալ դտանք դահարավաճառի դրասենեակի մը մէջ, սոկի նժարի մը ետին կծկտած, մոմի դոյն ծերունի մը՝ որ ձութ կը ծամէր... :

Երբ խմացաւ այցելութեանս սլատճառը՝ ըսաւ :

— Աշխարհիս չորս կողմէն հոս կը թափին աժան օրհնութիւն մը ստոնալու համար... : Մեր դիները ամէնուն յայտնի են արդէն, այնպէս որ սակարկութեան պէտք չիկայ... : Եթէ հազար ֆրանք տրուի՝ ամբողջ տաճարը լապտերի պէս կը զարգարենք, բայց նշանաւոր բան մը կ'ըլլայ... : Եթէ միայն մէջտեղի ջահը կ'ուղէք՝ գետինի դորգերով այսչափ հարիւր ֆրանք... : Բոլոր ջահերը մէկանց այսչափ հարիւր... : Սուրբ խորանին լուսավառումը՝ այսչափ հարիւր... :

— Բայց սլարդ օրհնութիւնն մը... :

— «Պարզ օրհնութիւնն» ի՛նչ ըսել է, էֆէ՛նտին : Լուսահողի Մանթաշօֆ այս շքեղ տաճարին հա-

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

մար միլիոններ ծախսեց նէ՛ պարզ օրհնութիւն մը տալու համա՞ր է... : Ամէն մոմ հաշիւով կը վառի, ամէն տիրացու հաշիւով կ'երգէ... : Պէտք է գիտնաք որ մեր ձայնաւորները Փարիզի Քօնսէրվաթուարին մէջ կ'ուսանին և Օբէռաին մէջ կ'երգեն... : Մեր Շտհ-Մուրատեանը «Ֆաուսթ» կը խաղայ... : Եթէ գովաբանական քարոզ մըն ալ կ'ուզէք՝ անոր հաշիւն ալ տէրաէրին հետ յարմարցնելու է... :

Ահա թէ ի՛նչ ցեխերու մէջ ստիպուեցայ սողացնել մեր Սէրը՝ անլուծելի, անբաժանելի, երկնային, յաւիտենական ձեւ մը տալու համար անոր... :

Բայց հետեւեալ օր արդէն՝ եկեղեցիին մէջ՝ մոռցայ այդ բոլոր դառնութիւնները :

Խորհրդաւոր գմբէթին տակ, ամայի շէնքին ճիշտ կեդրոնը, մինա՛կ էինք մենք, իրարու սեղմուած՝ երիտասարդ ամուլ մը, արուեստագէտ կնքահայր մը, ծերունի քահանայ մը ու ֆրանսացի ժամկու՛ մը :

Խորանին վրայ ու մեր երկու քովերը երկար ու ճերմակ կերոններ կը վառէին, լոյս ցորեկով, տոգոյն ու երազային բոցով մը՝ որ կար ու չիկար... :

Երբեմն դուռին բացուածքէն օտար գլուխ մը կ'երկննար հետաքրքիր : Այն ատեն կը լսուէր փողոցի անվերջ ու անհուն աղմուկը : Դուրսը՝ աշխարհի մայրաքաղաքը կը խժար, կ'ոռնար, կը հայհոյէր, կ'ալեկոծէր... : Ներսը՝ խարտեաչ ու սեւ երկու դուռիներ իրարու կը կապուէին՝ ապրուշտմ թելով մը, կեանքի ու Մահուան համար... :

«Փոխան Հարսանիքի»

Գուրսը՝ բոլոր կիրքերն ու բոլո՛ր մեղքերը, բոլո՛ր գիտութիւնն ու բոլո՛ր քաղաքակրթութիւնը . . . : Ներսը՝ Հայաստանցի տէրտէր մը, կարծես Անիի քանդակներէն փրցուած՝ հին ու առաքելատիպ գլուխ մը, հազարաւոր տարիներու բառեր կը կրկնէր, յաւիտենական ու անաւոր . . . :

Ճերմակ մոմերը կը հալէին . լուրվառը կապոյտ ամպով մը մեղ պաշարեց : Տէրտէրը անվերջ կը կարգար ու կ'երգէր. այդ ընթերցումը ու այդ օրօրումը քիչ քիչ մեղ ընդարմացուցին, վերացուցին, հեռացուցին, հին ու հեռու տեղուանք տարին . . . :

Կնքահայրը — մենակեաց ու մարդատեաց արուեստագէտ մը, որ եկեղեցի ոտք կոխած չունէր — հիմա սով ու մը պէս կուլար : Հարսը — որ ոչի՛նչ կը հասկնար ոսկեգարու աստուածային բարբառէն — լռիկ մեջիկ կ'արտասուէր . . . : Ու տաք արցունք մը սր ինկաւ մեր միացած ձեռքերուն վրայ՝ մինչեւ ոսկորներուս ծո՛ւծը դողացուց :

Ո՛չ. երկնքի կամարէն վարդի մը դողը ինկող ցողը, բաղնետան գմբէթէն կոյսի մը ծոցը ինկող կաթիլը, այնքան չե՛ն կրնար սարսուացնել . . . :

Ինծի լի՛նչ փոյթ թէ Գիտութիւնը պիտի հեգնէ իր անարժան աշակերտին այս երկիւղած գիրքը՝ կրկնապէ՛ս ծիծաղելի, որովհետեւ Գիտութիւնը որ կրօնքը չի հասկնար, Սէ՛րն ալ չի հասկնար : Յարաբերական իրականութիւններո՛ւն միայն կը հաւատայ ան. մինչ Սէրն ու կրօնը բացարձակ իտէալին կը ձգտին, նոյն յաւիտենական զգացումին երկու յաւիտենական ձեւերն են անոնք : Սէրը՝ անձնական, կերպարանաւոր, երկրային, բնական իտէալն է :

կրօնը՝ անանձնական, անկերպարան, տիեզերական, գերբնական խոչալը . . . :

Թող քարկոծե՛ն զիս թերաշաւատները : Ես չե՛մ կրնար ուրանալ այն անջնջելի՛ արցունքը որ իմ մայրենի եկեղեցին կըրցաւ կաթեցնել իմ էութեանս մէջ, և որ բոլոր գիտութիւնները միացած՝ չպիտի կարենային կաթեցնել . . . :

Միայն թէ ազատեցէ՛ք Պսակը միջնադարեան յղիութիւններէն, գերեվաճառութեան յիշատակներէն, անբարոյացուցիչ տեսարաններէն, չտես ցուցադրութիւններէն . . . : Այս բոլորը կը ծառայեն մի՛այն ամուսնութիւնը գժուարացնելու, ազքաաութիւնը նուաստացնելու, կուսութիւնը կարմրցնելու . . . :

Փոխանակ չարիւրաւոր չրաւիբեալներու՝ որոնք վա՛ղն իսկ պիտի քննադատեն ձեր չարսնիքին խեղճութիւնը, լաւագոյն է ուրախացնել որբուհի մը՝ որ ամբո՛ղջ կեանքով պիտի օրհնէ ձեզ :

Ու ո՛րեւէ թերթ ուրախ պիտի ըլլայ յայտարարելու արար աշխարհի թէ՛՝

Նորաստակ ամու Բ. այսքան ոսկի
կը նուիրէ աղջկանց որբանոցի մը,
փոխան հարսանիքի :

Շարքը բացուած է, ո՛վ պիտի երկրորդէր . . . :

Լօզան, 1913

ՀՐԱՇԱԼԻ ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆ

Երիտասարդ բժիշկ, որ մարդը առողջացնելու արուեստին ես նուիրուած, չեմ հարցնիր քեզի թէ կը ճանչնամ արուեստդ, բայց կը ճանչնամ գոնէ մարդը :

Մարդը այն մոթագերծ կարմիր կենդանին չէ՛, որուն զնդերները քննեցիր մարդակազմութեան սլատկերներուն վրայ : Մարդը այն մարմնագերծ դեղին կմախքը չէ՛, որուն շարժումները սւսումնասիրեցիր ոսկորներուն վրայ : Մարդը այն շնչագերծ կանանչ դիակը չէ՛, որ ամիսներով քարէ սեղանի մը վրայ պառկեցուցած՝ չափեցիր, կշռեցիր, պատուեցիր, կտրեցիր, յօշոտեցիր, սղոցեցիր, բղկտեցիր, ասանց որ անգամ մը բերանը բանար՝ հարցնելու համար թէ «ի՞նչ կ'ընես, բարեկամ...» :

Քեզի հիւանդ մը ցուցնելէ առաջ՝ պատուիրեցին տարիներով դիակներու վրայ աշխատել, որպէս զի մարդը ճանչնաս, և որպէս զի հոգիք չգողայ ու խիղճդ չգօռայ :

Երկարօրէն քննելէ, փնտռելէ, սլրպտելէ վերջ, գանկին մէջ նեխած սեղեղ մը սւ սրտին մէջ սեւցած արիւն մը գտար :

— «Ո՞ւր է հոգին, ո՞ւր է խիղճը», գոչեցիր ծիծաղելով :

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած էջեր

Աւա՛ղ, քու ուսումնասիրած մարդդ գիա՛կ մըն է միայն: Զգուշացի՛ր իրեն նմանելէ: Մարդը որ կ'սպրի, մարդը որ կը խորհի ու կը զգայ, մարդը որուն բարոյական տառապանքները բի՛ւր անգամ աւելի են քան ֆիզիքական տառապանքները, այն մարդը ուրիշ բան կը պարունակէ իր մէջ քան ճարպն ու ոսկորը...:

Ամէ՛ն մարդու մէջ Աստուած մը կայ...: Անաւասիկ թէ ի՛նչ բան կը մոռնան քեզի ուսուցանել:

Յաւալի է խոստովանիլ որ այժմու բժշկական վարժարանները կեանքի առաքիւններ կը պատրաստեն ա՛յնպէս, ի՛նչպէս զինուորական վարժարանները կը հասցնեն Մահուան պաշտօնեաներ: Սա՛ տարբերութեամբ որ՝ այս վերջինները զինուորին ո՛չ թէ միայն սուր ու հրացան կուտան, այլ անձնուրրութեան, վեհանձնութեան զոհողութեան ամբողջ դաստիարակութիւն մը: Մինչդեռ գեռատի բժիշկի շը ձեռքը թոյն մը ու դանակ մը տալէ վերջ՝ կ'արձակեն զայն առանց բարոյական ու հոգեկան ո՛ւր է պատրաստութեան:

Մարդը իբրեւ միսի ու ոսկորի շարժական գործիք մը ներկայացնելէ վերջ, բժշկութիւնը կը սորվեցնեն այնպէս՝ ինչպէս մեքենագէտներուն կը սորվեցնեն երկաթէ գործարաններուն ուսումը:

Հոգեկան ո՛չ մէկ բառ, բարոյական ո՛չ մէկ ուղղութիւն, անցեալի ո՛չ մէկ յիշողութիւն:

Իւ սակայն հազարներով տարիներ, Փարաւոններու երկրէն մինչեւ Աւետեաց երկիրը, ու Յորդանանէն մինչեւ Գանգէս, միլիոններով մարդիկ հոգեկան բժշկութիւնը միայն կը գործադրէին իրենց ախ-

Հրաշալի Բժշկութիւն

տերուն դէմ սլայքարելու համար: Եւ ամբողջ կրօնքաներ հիմնուեցան՝ հրաշքներու հաւատալիքին վրայ: «Հրաշալիքներու դարը անցաւ» ըսին քեզի, ու ամուր կերպով փակեցին անբացատրելի իրողութիւններու անհանգստացուցիչ դուռները:

Չըլլա՛յ ո՞ր նեղմիտներուն հաւատաս: Այն մարդիկը որ ամէն բան դիտնալու յաւակնութիւնն ունին, կը մերժեն ինչ որ իրենց անհասկնալի կը թըւի: Աչքերնին զսցոծ կը քնանան, ու աստղերը կ'ուրանան...:

Քանի որ իօսքը աստղերուն է՝ յիշեցնենք թէ մինչեւ 18րդ դարուն վերջերը, Պրանսական Գիտութեանց Կաճառը բացարձակապէս կը մերժէր ընդունիլ թէ՛ երկինքէն կրնայ քար իյնալ երկրի վրայ...: Ազանատես վկաները իբրեւ խենթ ու խաբբայ կը հռչակէր: Օր մը, քաղաքսպետ մը, իր շրջանակին մէջ խնկած երկնաքարէն նմոյշներ դրկած ըլլալով իրեն՝ պատկատելի Ակադեմիան, 1772ին հրատարակած տեղեկագրով կը յայտարարէր, թէ «եղևլութէնը յայտնապէս կեղծ և երեւոյթը Ֆիզիքսպէս անկարելի էր»: Ճշմարտութիւնը իրենց գլխուն մտցնելու համար պէտք եղաւ որ այդ քարերէն մէկը իրենց գլխուն իյնար...: 1864ի մայիս 4ին, ակադեմիական Ստալֆ Պրօնտար քիչ մնաց վախէն մեռնէր՝ երկնաքարի մը անկումին ականատես ըլլալով...:

Նոյնը տխրի սլատահէր նաև հրաշալի բժշկութեան համար:

Տիեզերանշակ բժիշկ Շարքօ՝ իր ամբողջ գիտութիւնը քանի մը անբուժելի հիւանդներու վրայ ի գուր փորձելէ վերջ ի՛նչ մեծ եղաւ իր զարմանքը,

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած էջեր

երբ անոնք օր մը ուխտատեղի մը երթալով բոլորովին բուժուած վերադարձան... : Այսպէս, մատը վերքին մէջ բռնուելէ վերջ՝ իրապաշտ գիտնականը խոնարհեցաւ ճշմարտութեան առաջ. իրն է հետեւեալ յայտարարութիւնը.—

«Գիտութիւնը որ յեղաշրջուելու վրայ է՝ չի կրնար ամէն ինչ բացատրելու յաւակնութիւնն ունենալ, այսպէսով իր բարեշքումը մխտած պիտի ըլլար... : Հրաշքները ամէն ատեն գոյութիւն ունեցան՝ իրարմէ բոլորովին տարբեր կրօնքներու ու քաղաքակրթութեանց մէջ, ինչպէս որ այժմ այ կը կատարուին բոլոր լայնութիւններուն վրայ : Այսպէսով բուժուած հաշմանդամները հարիւրներով կը հաշուուին, նոյնիսկ երբեմն պալարներն ու ուռուցքները Ես տեսայ վերադարձը այն հիւանդներուն, որոնց ետ չկրնալով անձամբ հաւատք ներշնչել՝ ուխտատեղի մը դացեր էին. քննեցի իրենց անդամալոյծ անդամները ու ներկայ դտնուեցայ ախտին անյայտացման :»

Լիթրէ իր «Դրական Իմաստասիրութեան» մէջ կը նկարագրէ բազմաթիւ հրաշքներ, որ Աէն-Լուրի գերեզմանին դպչելով կը գործուէին :

Հռչակաւոր Տօքթ. Պաուլէր կը ներկայացնէ ութը կին հիւանդներ, որոնք ստինքի ուռուցքներ ունէին ու դարմանուեցան հոյեկան բուժումով :

Ախալ հետեւութիւններու տեղի չտալու համար պիտի տանք թէ ս'ըջալի հազուապէս են գիտատէս վաւերացուած հրաշքները : Սակայն, եթէ հիւանդները իրենց հաւատքը փոխանակ փայտի կտորի մը, սուրբի պատկերի մը, զխակի շիրմի մը վրայ դնելու այդ փրկարար հաւատքը Գիտութեան վրայ դնէին,

Հրաշալի Բժշկութիւն

որքան պիտի շատնար հրաշալի բուժումներու թիւը... : Ա՛յս է հիւանդներուն տրուելիք պատուէրը : Բայց բժիշկներուն համար ուրի՛շ կենսական պատուէր մը կայ :

Եթէ դուն իրապէս բժիշկ ես, հիւանդներուդ փրկութեան համար՝ իրաւունք չունի՛ս ու է միջոց մերժելու այդ նպատակին հասնելու համար : Սահմանափակ ու աշլամբոժ բժշկութիւն մը գիտակից ոճրագործութիւն մըն է : Պիտի գիմես հնարաւոր բոլոր ազդակներուն : Դեղն ու դանակը, ջուրն ու կրակը, ելեքտրականութիւնն ու մազնիսականութիւնը, պիտութիւնն ու հաւատքը՝ փոին ի փոխ քու զէնքերդ պիտի ըլլան : որովհետև այն ախտերը որոնց դէմ կը կսուիս, տարբեր հիւանդներու մէջ, տարբեր զէնքերու կը գիմես :

Պիտի նարցնես սակայն թէ կարելի՞ է հրաշքը գիտական հաւատալիքներու կարգը դասել : Ենչո՛ւշտ կարելի է :

Գ ե թ բ ն ա կ ա ն կարծուող հրաշքը այնքան չն ա կ ա ն է, որքան երկինքէն ինկող քարը : Միայն թէ՛ գիտունները ժխտելով անոր զոյութիւնը, դեռ չուսումնասիրեցին հրաշագործումի օրէնքները և բազմիցս ձգեցին հրաշքի կատարումը :

Բաջութիւնն ունենանք խոստովանելու թէ հին ազգերը մեզմէ շատ աւելի լաւ կը ճանչնային այս գիտութիւնը : Եգիպտացիներուն, Իսրայէլացիներուն, Հնդկիներուն պատմութիւնը լեցուն է այսպիսի փաստերով :

Այժմ մեզի համար մութ կը մնայ հրաշագործումի եղանակը, բայց անոր սկզբունքը լոյսի մը

նման սլարդ է.—

Ձանձրոյթի գ ա ղ ա փ ա Ր ը կը յօրանլեցնէ ,
ամօթի գ ա ղ ա փ ա Ր ը կը կարճրցնէ , գութի գ ա -
ղ ա փ ա Ր ը կը լացնէ , սարսափի գ ա ղ ա փ ա Ր ը
կը դեղնեցնէ , բժշկուելու գ ա ղ ա փ ա Ր ը կը բը-
ժըշկէ :

«Եթէ , կ'ըսէ Պարուէլ , առողջանալու հաստատ
համոզումը իշխէ հիւանդին հոգւոյն վրայ , այդ նիւ-
ւանդը անխուսափելիօրէն սլտի առողջանայ :»

Հոգեկան ազդեցութիւնը այնքա՛ն մեծ է ֆիզի-
քականին վրայ , որ յանկարծական վախ մը բոլոր
շարժումներդ անկարելի կը դարձնէ : Եթէ բուռն
յուզում մը կրնայ վայրկենաբար անդամալուծել , ա-
ւելի՛ բուռն յուզում մը կրնայ անդամալուծութիւնը
վայրկենաբար փարատել :

Ամէն բան կախում ունի՝ բժշկուելու գ ա ղ ա -
փ ա Ր ը հիւանդին մէջ ներմուծելու արուեստէն :

Ու տեսէք թէ Սրուանձտեան — որ ո՛չ բժիշկ
էր , ո՛չ դիտնական , այլ գաւառացի վեղարաւոր մը —
դիտուհներու կողմէ կղտուած հրաշալի բժշկութեան
գուռները ի՛նչ վսեմ սլարդութեամբ կը բանայ :

«Նայէ սա մանուկը , իր երեսներուն վրայ էրէ-
թիկ , ջրջրուկ ունի : Մա մամիկը թէզպէ՛նը ձեռքն
առած նստի է . մանուկին երկու բազուկները բըռ-
նած՝ իր բոյթերով ու մատներով տղուն բազկերակ-
ները կը ճնշէ , կը շօշափէ , բազուկն ի վայր մատնե-
րը կը տանի ու կը բերէ . իր աչքերը անթարթ՝ մա-
նուկին աչքերուն յառած է . ու երբեմն ալ արմուկ-
ներէն վեր թեւերը կը ձգէ . կը դառնայ , տղուն ն-
րեան ի վար կը խաչակնքէ , և ձեռքերը սլորտին ու .

Հրաշալի Բժշկութիւն

կուրծքին վրայ դնելով՝ բոյթով կը ճնշէ, վղին մայր երակները կը ճմլէ, ճակատը կը շփէ, երբեմն երբեմն ալ երեսին կը իջէ և միշտ կը պտպտայ, աղօթք կ'ընէ: Յաճախ տղան կը յօրանջէ: Կը մահն ի սացնէ: Կ'եւ լեքտրակահանացնէ, թէ աղօթիւք հրաշք կը գործէ.— վերջապէս տղան հիւանդ էր և կ'առողջանայ:»

Հիմա այս պատկերին հետ բաղդատութեան դիր այն նորագոյն բժիշկները՝ որոնք յաճախ հիւանդին ձեռքն իսկ չսեղմած (ժամանակ կորսնցնելով թէ վարակուելու վախէն)՝ կը նստին՝ արագօրէն ստացազիր մը գրելու պէս՝ շարադրելու դեղագիր մը, որ միշտ երկրորդական է, յաճախ անօգուտ, երբեմն վնասակար:

Կո՛յր պէտք է ըլլալ չտեսնելու համար այն բազմաթիւ հիւանդները, որոնք երկար ճամբորդութիւններ կ'ընեն, բժիշկէ բժիշկ կը նետուին՝ պաշտպան մը ու նեցուկ մը գտնելու յոյսով, ու չեն իսկ փորձեր դործադրել այնքա՛ղ սուղ գնուած դեղագիրները: Որովհետեւ դժուար է ընդունիլ այն բազմաթիւ դեղերը՝ որոնք յաճախ տրամաբարէն հակառակ են իրարու...: Ու յետոյ՝ հիւանդին փնտռածը միայն թուղթի կտոր մը չէր, այլ ասլրելու յո՛յս, հոգեկան ուժ, տառապելու քաջութի՛ւն...:

Իժբաղդաբար այս բարոյական ազդակը կ'անտեսեն բժշկական նորագոյն հաստատութիւններն անգամ: Սկիստիկները համուելու համար թէ հաւատքի բարբառ մը — հոգ չէ թէ հրապարակային ու անանձնական — ֆիզիքական ի՛նչ մեծ ուժ կրնայ

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած էջեր

ներշնչել Նիւանդին արեան մէջ, կը հրատարակենք սա յաւրիչ տողերը, որ անծանօթ տիկին մը մեզի կ'ուղարկէ զուելցերիական սանաթօրիումէ մը.—

«Հիւանդի բնական յուսահատութեամբ, անկողնիս մէջ սրտկած կը սպասէի ես ալ չեմ գիտեր թէ ինչո՞ւ... Մահուան՞ որ չէր դար, թէ կեանքին՞ որ կ'ուշանայ գիտ վերականդնելու: Երկար ամիսներու հիւանդութիւնը արդէն մաշեր, հալեցուցեր էր կորովիս ու համբերութեանս մեծ մասը, ու միացած քիչովը դեռ կը տանջուէի:

«Ահա՛ կը ստանամ «Աղատամարտ»ը: Մեծ ուրախութեամբ կը կարդամ հայերէն թերթերը. հայ գիրք տեսնելով կարծես կարօտը կ'առնեմ հայրենիքիս:

«Ապրիլը յաղթել է» (*). շտկուեցայ անկողնիս մէջ. սկսայ կարդալ յօդուածը, և մինչեւ վերջացնելս բոլորովին առողջ կը զգայի զիս: Ա՛լ կուրծքիս տակ հիւանդ թոք մը չի կար. երակներուս մէջ թարմ արիւն կը հոսէր. յաջորդ օրն իսկ ելայ անկողնէս:

«Եթէ բժիշկները յաճախ գիտնան հիւանդին հողին բուժել՝ երեւի աւելի շատ պիտի յաջողին մահուան ճանկերէն աղատել մարմինը:

«Ուրեմն ձեր յօդուածը միշտ լքման վայրկեաններուս կարդացի և ամէն անգամ նորոգուած ուժերով սկսայ կռուիլ Նիւանդութեանս դէմ:

«Կոճւնկը»... ինծի համար ալ պիտի արդէ՞ք այդ կոճւնկը...: Բայց չէ՛. ես պիտի լաւանամ...»

Լօզան, 1913

(*) կը յաւինք որ, հակառակ մեր ջանքերուն, գրքիս հեղինակին այս ինչպէս նաեւ ուրիշ չորս գրութիւնները կարելի չեղաւ գտնել: Ծ. Հ.

ԱՀԱՒՈՐ ՏԱՐԱԿՈՅԱԸ

Հայրենիքէս անակնկալ նամակ մը — այն պարզ ու անուոր նամակներէն որ գիւղերո՛ւն մէջ միայն կրնան գրել — սա տողերով կը վերջանար .

«Յ. Գ. — Ձեմ ուզեր ձեզ տխրեցնել, բայց ի հարկէ ստիպուալ կուգամ լուր մը տալու որ շատ բարի չէ. խօսքս Հայկին մասին է. անցեալ շաբթու գիւղ դարձաւ ու հիւանդ ինկաւ. հարկաւ պիտի փութաք զինքը վերջին անգամ տեսնելու :»

Վերջին անգամ մը տեսնելո՞ւ. և ինչո՞ւ համար . ուրեմն այսքան հիւանդ . և այսքան շուտով . . . : Բայց չէ՞ որ շաբաթ մը առաջ ի՛նքն իսկ կը գրէր թէ ի՛նչպէս համալսարանի քննութիւններուն մէջ առաջին էր հանդիսացեր, շնորհաւորութիւններու արժանացեր, ու գիւղ վերադարձեր էր հանգչելու :

«Կարելի բա՞ն է. կարելի բա՞ն է», կը կրկնէի շուարած : Բայց ահաւոր տարակոյսը արդէն արթնցեր էր մէջս, ու ամէն անգամ սարսափելի «յետ-գրութեան»ը, կը ցցուէր աչքիս առջեւ : Հասպա եթէ ճիշտ ըլլա՛ր . . . :

Բարեբաղդաբար հետեւեալ օրն իսկ նամակ մը ստացայ Հայկէն, ուր եղբայրս իր ձեռքով, տասներկու վճիտ երեսներու մէջ, իր մարգարտաշար ու լուսասաւոր գիրերով ինծի բի՛ւր բաներ կը գրէր, այնքա՛ն անուշ, այնքա՛ն բարի, այնքա՛ն յուստոտ, որ

հազիւ թէ նամակին վերջը քանի մը տողով անցողա-
կի կը յայտնէր իր «քիչ մը տկար» ըլլալը :

Ի՞նչ լաւատես խորհուրդներ, ի՞նչ գերերկրային
զգայնութիւններ, ի՞նչ իտէական հորիզոններ, ու
որքա՞ն հեռատեսութիւններ ապագայի... :

Ո՛չ, ո՛չ, ես վստահ էի որ տղան չէր կրնար
մեռնիլ. ան սլիտի ապրէ՛ր ու պիտի յաղթէ՛ր, ան
առաքեալ մը, ռահվիրայ մը, մարգարէ մը պիտի ըլ-
լար :

Շաբաթ մը վերջ նոր նամակ մը, ու այս ան-
գամ հայրիկէս : Որքա՞ն տարիներէ ի վեր չեմ տեսեր
զինքը. այժմ ալեհեր ու լուսաւոր ծերունի մը պէտք
է ըլլայ : Բայց ինչո՞ւ գիրերը դողդոջ ու տարօրինակ
են այս անգամ. ան մի՛շտ հաստատուն ու փոքր
տառերով կը գրէր : Արգեօք դ՛բաղդութի՞ւն մը... :

«... Պանդխտութեան ճամբաներուն նայելէն աչերնուս
լոյսը հալեցաւ, զաւա՛կս : Եղբայրդ հիւանդ, օտարներու բժշ-
կութեան ենք կարօտ : Մայրդ ծեր. է, հիւանդութեան դէմ միայ-
նակ... : »

Սակայն նոյն պահարանին մէջ ահա՛ գրութիւն
մըն ալ Հայկէն, ուր հիւանդն ի՛ր ձեռքով կը գրէ
թէ բոլորովին առողջանալու վրայ է :

«... Հեռագիտէ լաւանալու վրայ եմ. հագս դադրեցաւ ը-
սելու չափ քիչցած է. գիշերները քունս հոնգիստ է, ցորեկներն
ալ. ալ ո՛չ մէկ խոց. մարմինս տկար կը զգամ քիչ մը, բայց գի-
տեմ որ աշխատութեան արդիւնք է այս. քի՛չ մը հանգիստ՝ ու
ես դարձեալ վե՛ր կը նետուիմ. ապրելու կամքս մի՛շտ ուժեղ
է... »

Անշո՛ւշտ, անշո՛ւշտ : Կամքի՛ ուժը, կեանքի՛
ծարաւը, յոյսը, հաւատքը ունայնութիւններ չեն :

Ահաւոր Տարակոյսը

Այն որ կ'ուզէ ապրիլ, պիտի ապրի:

Երեք օր վերջ նոր նամակ մը: Սակայն ինչո՞ւ ձեռքս դողաց այս անգամ պահարանը բացած աւտենս:

Ի՞նչ կ'ըսէ... ահագին թափո՞ր... ու ինչո՞ւ... դանդաղնե՞ր... Հայոց եկեղեցի՞... Յունաց Առաջնորդ... դամբանակա՞ն... թաղո՞ւմ...:

Ի՞նչ կ'ըսէ... ուրեմն եղբայրս բռնեցին, թաղեցի՞ն... եղբայրս որ ապրի՛լ կ'ուզէր...:

Այն որ միա՛յն լոյս կ'երազէր, ուրեմն հիմա փոքր մը խաւար հողի ներքեւ կը սեղմուի՝ գալարուող արմատի մը ու չորցած դանկի մը միջեւ...:

Ա՞յս էր, ա՞յս էր իմ ահաւոր տարակոյսիս լուծումը: Ո՛չ, ո՛չ. ես չեմ կրնար ընդունիլ որ կորթեան մեծագոյն հանգոյցը այսպէ՛ս սուրի կոյր նարուածով մը լուծուի:

Ընդհակառակը: Տարակոյսս աւելի՛ ու աւելի՛ մեծցաւ, սաստկացաւ, խորունկցաւ: Աչերս պղտորեցան, շուարեցայ, սարսափեցայ: Ես որ աշխարհն այնքա՛ն հաստատուն հիմերու վրայ դրուած կը կարծէի՝ հիմա կը զգայի որ ան կը դողար ոտքերսու տակ:

Ուրեմն մեռե՞ր էր: Ինչպէ՞ս հաւատալ... ինչպէ՞ս չհաւատալ...: Ի՞նչ էր կեանքը, ու մահը ի՞նչ...: Ո՞րն էր իրական, ո՞րն էր անիրական...:

Չորս բոլորս սադայէլական պարի մը մէջ կեանքը կ'եսար, կը զեղուր ու կը պոսթիկար ամէն տեղէ: Խուռներամ բազմութիւն մը կը վազվզէր ու կը արքնէր խելակորոյս: Մտրակները կը շահէին, կառքերը կը սուրային, ինքնաշարժերը ահագին դուզուողով

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած էջեր

զիրար կը խաչաձուլէին : Մարդ ու մետաղ կեանքի ազմուկով կը լեցնէին միջոցը :

Աշխարհ կը կտրծանէ՞ր թէ, աշխարհ կը յառնէր . . . :

Շուարած ու գողգլալով, դացի լապտերի սիւնի մը բռնուելու, չիյնալու համար :

Ո՞ւր կ'երթային, ո՞ւր կը վազէին ամէնքն ալ : Այս խելացնոր վաղքը կեանքի՞ արշաւ թէ մահարշաւ մըն էր միայն : Այս ճամբուն ծայրը յանկարծօրէն չպիտի՞ բացուէր անգունգներուն ամէնէն՝ սևը, ամէնէն խորը, ամէնէն խուլը, ուրիշ ո՛չ ոք չէ վերադարձեր . . . :

Ուրեմն այս անհամար հոգիներով լեցուն շոգեկառքերը, այս մարդերն ու ազաքները հեւ ի հեւ կը վազէին անկայուն կամուրջի մը վրայ՝ որուն մէկ ծայրը դատարկութեան վրայ կը յենուր . . . :

Կարելի՞ էր երեւակայել կեանք-կամուրջ մը որուն մէկ ստքը ոչնչութեան վրայ գրուած ըլլար . . . :

Այս բոլորէն ո՛չ մէկը եղբօր մը, զսւկի մը, հօր մը մահը չէ՞ր տեսած : Եւ սակայն իրենցմէ ո՛չ մէկը անկեղծապէս, իրապէ՛ս, ներքնապէ՛ս կը հաւտար մահուան : Եթէ վստա՛հ ըլլային որ այդ բոլոր տառապալից ու սպաւիչ գործունէութիւնը անխմատ ոչնչութեան մը համար էր, ո՞վ պիտի վազէր, ո՞վ քաջութիւնը պիտի ունենար վազելու . . . :

Ո՛չ, այս մարդերը չէին հաւտար, չէին կրնար հաւտալ մահուան այնպէ՛ս ինչպէս բժիշկ մը կ'ըմբռնէր զայն : Եթէ միայն այդ ըմբռնումն ունենային, իւրաքանչիւրն ալ կանգուն մնալու համար ինձի նման՝ սիւնի մը բռնուելու պէտք պիտի ունենային . . . :

Ահաւոր Տարակոյսը

Ուրեմն ես հուշա՞յ կ'արժէի քան այս արդէտ-
ամբսխը: Ուրեմն Գիտութիւնը մեռցուցած էր իմ
մէջ ինչ որ կար լաւագոյն, ազնուագոյն, դերագոյն,
ու քանի մը յարաբերական հաւատալիքներու փո-
խարէն, ան ինձմէ խլե՞ր էր մեծագոյն հաւատալիքը՝
Կեանքի հաւատքը...:

Եւ սակայն, եթէ կեանքը իրօ՛ք ու միմիա՛յն
բջիջներու խաղ մըն էր, ինչպէ՞ս կարելի էր բա-
ցատրել որ այդ բջիջներուն ամէնէն պղտոր, ամէնէն
ախտազին, ամէնէն շուտահատ եղած միջոցին կեան-
քի սէրը, ասրելու հաւատքը, յաղթելու յոյսը ծնէին
այնքան զօրութեամբ, այնքան յստակութեամբ,
այնքան լաւատեսութեամբ...:

Եւ ուրկէ՞ կուգային այդ հունաւոր բջիջներուն
մէջ անհունութեան դաղափարները, այդ մտնացու-
տարբերուն մէջ անմահութեան բնազդները, այդ
դէտնաքարչ մարմնի մէջ անշրջագիծ իտէալները...:
Ինչպէ՛ս կարելի էր երեւակայել որ մասը ամբողջու-
թիւն մը պարունակէր, ա. բջիջը՝ տիեզե՛րք մը...:

Եթէ կեանքը ժամանակներու սկիզբէն ի վեր կը
տքնէր միա՛յն Մահուան հասնելու համար. եթէ Բա-
րեշնչութեան Օրէնքը միլիոնաւոր դարերէ ի վեր կ'աշ-
խատէր անշունչ առարկաներուն շունչ տալու, հողը
բոյսի, բոյսը կենդանիի, կենդանին մարդու վերա-
ծելու, յետոյ դարձեա՛լ մարդը հողի վտխելու հա-
մար, կարելի՞ էր որ ո՛ր և է դիտուն միտք մտնէր ու
յադուրդ ստանար ա՛յսքան անիմաստ, ա՛յսքան ան-
տրամաբան, այսքա՛ն ամուլ գործունէութիւնով մը:

Եթէ անշարժ ու անզգայ քարը կեանք ու
չարժում առաւ, զգայում ու խորհուրդ եղաւ, և

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

կամք ու խղճմտանք, պարզապէս տառապելու ու մեռնելու համար, չէ՛ր արժեք կատարել այսքա՛ն դարաւոր ու տիեզերական աշխատութիւն մը՝ որ գեղջուկ դերեզման մը բա՛ւ էր խղպելու... :

Ուրեմն ինչո՞ւ համար են ծաղիկները. աստղերը ինչո՞ւ. ինչո՞ւ համար է սէրը ու կեանքը ինչո՞ւ... :

Այս ընդարձակ տիեզերքին մէջ ո՞վ իրաւունք, ո՞վ իշխանութիւն, ո՞վ զօրութիւն ունի ծագող արեւ մը խաւարելու... :

Եւ սակայն ան մեռա՛ւ... : Մեռա՞ւ... :

Ո՞վ, ո՞վ պիտի կրնայ զիս ազատել այս անաւոր տարակոյսէն :

«Մեռցո՛ւր» կ'ըսեն դիտուհները... : Բայց ժամանակներու, միջոցներու, օրէնքներու անհունութեան մէջ՝ ի՛նչ խղճալի բան է իմ դիտցածս. ու ինչպէ՛ս զօրեմ իմ այդ փոքրիկ գիտութիւնովս ամբողջ Մեծ Անծանօթն սպաննելու :

Չեւթս փոքրիկ սուրճ մըն են տուեր որ աստղերը փչրեմ անով... : Բայց աստղերը միշտ մեզմէ յարձր ու անհասանելի պիտի մնան՝ գերագոյն ճշմարտութիւններուն պէս. ու ո՞վ որ աչքեր ունի տեսնելու՝ պիտի տեսնէ զանոնք... :

Երկու հսկաներու միջեւ կը տատանիմ ու կը տառապիմ : Երկու միականի կիկլօպներ կը բաժնեն հրգիս. — Գիտութիւն մը՝ որ փաստեր ունի ու խտէալ չունի, ու կրօնք մը որ խտէալ ունի ու փաստեր չունի... :

Առաջինը անվերադարձ մահուան կը դատապարտէ զիս, երկրորդը անհունութեան լուսամուտները կը բանայ անհունաբա՛ղձ հոգիիս : Մէկը ոտքս գերեզմանին կը կապէ, միւսն աչքերուս՝ երկինքները

Ահաւոր Տարակոյտը

ցոյց կուտայ:

Կրօնքը իր հետեւողին յաւերժօրէն երանելի յազթութիւններ կը խոստանայ. Գիտութիւնն իր աշակերտին ըսկ վերջնական ու բացարձակ հպարտութիւն մը կ'երաշխաւորէ՝ ստորուկ բջիջի մը մահուան կապելով սանձարձակ հողիին ազատաշունչ թռիչները...

Եթէ դոնէ Գիտութիւնը ձեռքս ուժեղ զէնքեր տար՝ անմահութեան ամէն երազ ջնջելու, կը սիրտի ուէի, խորհելով որ ճշմարտութիւնը մե'ր կողմն է՝ հող չէ թէ գա'սն ըլլար ան...: Բայց ո՛չ. գիտութիւնը կը լռէ. ու այս լսութիւնը ժխտումէ մը աւելի ծանր կը կշտէ տարակոյտի նժարին մէջ:

Ու նժարը կը տատանի ահաւոր ելեւէջներով: Ո՛ւր, ո՛ւր պիտի յանդի իր մահայոցց աւելը. յաւիտենական կեա'նք թէ յաւիտենական մահ...:

Ո՞վ, ո՞վ պիտի ազատէ զիս այս ահաւոր մըղձաւանջէն:

Կ'անցնին օրեր, կ'անցնին շաբաթներ. ու տարակոյտը կը մեծնա՛յ, կը մեծնա՛յ...:

Ամէն գիշեր, գողցուելով աղերս կուտամ ցայքի սիւքերուն, աղերս կուտամ խաւարի թոչոյ հագիւներուն.

— Հա՛յկս, անո՛ւշս, հողի՛ս, մեռա՞ր, մեռա՞ր...:

Ու խորասո՛յլ կը լսեմ միջոցին ընդմէջէն, բոլոր Գիտութիւններուն վրայէն սաւառնող, դարերէ ի դար ու սիրտերէ ի սիրտ արձագանգող, Շէյքսպիրի ահաւոր հարցականը.

«Լինե՛լ թէ չլինել... մեռնի՛լ, քնանալ... քնանալ, երազե՛լ թերեւս...:»

Լոզան, 1913

ԱՆԻՇՈՒԱԾ ԳԱՆՁԸ

Այն տարին Աւպեաններու վրայ հեռաւոր գիւղ մը դացեր էի օգտփոխութեան: Օր մը, պտոյտէ վերադարձիս, պանդոկասպետը զիս սա՛ խօսքերով գիմաւորեց.

— Ներողութիւն, պա՛րոն, հիւանդ կիին մը եկած է նոս, առտուընէ ի վեր բժիշկ կը փնտռենք: Ամուսինը քովի սրահն է:

Քովի սրահը քառսուկնոց մարդ մը կար. մարդ ըսածս՝ գլուխ մը, ու գլուխն ալ՝ երկար ու սուր ճակատ մը, կոնաձև շաքարի մը մը պէս, ճակտին տակ՝ գիշակեր թռչունի խոշոր քիթ մը:

Իրեն երջանկութիւն մը պատճառելու նամար երբ նայ ըլլալս յայտնեցի, ուրախութեան ու զըզուանքի այնպիսի յաջորդական ու յանկարծական արտայայտութիւններ առաւ՝ որ կարծես պտուղ մը խաճած ատին սրդ մը ելլէր մէջէն:

Այս մարդերը որ իրենց ցաւը պահելու նամար մինչև աշխարհիս ծայրերը եկեր, լեռներուն դագաթները ելեր էին՝ իրենց չա՛ր բազդէն, նայ բժիշկի մը ձեռքը կ'իյնային յանկարծ:

Իր նիհար ու տժգոյն դէմքէն ա՛յնպէս հեռակցուցի որ հիւանդը գուցէ ինքն էր. բայց ան թուրքերէն լեզուով՝

— Ո՛չ, ըսաւ, փա՛ռք Աստուծոյ, ես ի՞նչ ունիմ, հիւանդը իմ կինս է, իր սննեակը հրամմեցէք: Կինը քանաբէին վրայ երկնոցեր էր՝ երեսօր ափերուն մէջ, սեւ մազերը մինչև գետինները թափած:

— Ելի՛ր, Արմինէ՛, այս տօքօքը քեզ պիտի փրկէ...:

— Ես իմ փրկութիւնս մարդերէն չե՛մ սպասեր, ըսաւ կինը, կարճ ու վիրաւորիչ, առա՛նց գլուխը վեր հանելու:

Ու այս առաջին այցելութենէն միտ՛ցն աչն հասկցայ որ, Արմինէ իր էրկան կը պատասխանէր հայերէնով մը, որ փակ դուռ մըն էր ամուսնին առջեւ:

Երկրորդ այցելութեանս բոլորովին ուրիշ կերպ տեսայ Արմինէն:

Մազերուն մէջ, սկանջներէն վար, վզին շուրջ կուրծքերուն վրայ, թեւերէն վեր, մինչև մատնե-րուն ծայրերը, ու մնացածն ալ քովի սեղանին վրայ՝ սօկինե՛ր, սօկինե՛ր, սօկինե՛ր հազար ու մէկ գիշերհերու գանձ մը լեցնելու չափ:

Խեղճը հայ ըլլալս լսեր ու փոխանակ ամուսնին պէս զգուելու՝ ուզեր էր մեռնելէն առաջ մէկու մը գեղեցիկ երեւալ: Ու իրա՛ւ ալ աչնքա՛ն գեղեցիկ էր ան՝ որ բժիշկի մը ներուած չէ բսել...:

Սեւ մազերուն մէջէն, այդ հազի՛ւ քսան տարու դէմքը ծիւրեր, իր տարիքէն աւելի փոքրացեր, անհիւթական ու անկարելի բան մը դարձեր էր: Աչքե-րը խորունկցե՛ր, խորունկցե՛ր էին, մի՛շտ ներսի-զին նայելէն, ու մազի պէս լաչն ու կապոյտ շքա-

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

նակ մը ա՛լ աւելի մութցուցեր էր զանոնք: Այդ տօգունութեան մէջ դուրս կը ցայտէին իր շրթները, բարա՛կ բարա՛կ՝ երկու թեթեւ զիծերու պէս, ու կարմի՛ր կարմի՛ր՝ երկու վարդի թերթերու պէս...: Անշուշտ այդ սիրահար շրթները փա՛կ դուռ մըն էին իր ամուսնին առջեւ:

Յետո՛յ, շա՛տ յետոյ միայն հասկցայ որ, այդ ամբողջ կինը՝ դեռ կենդանի, բայց արդէն դոց զադադ մըն էր այդ մարդուն համար:

Վա՛յ մարմինի բժիշկին որ հոգիէն չհասկնար: Ի՛նչ հոգեկան ցաւեր կան որ հիւանդին ցաւերը կը բլւրապատկեն, կը թունաւորեն, մահացու կը քարձնեն, այլ և կը բացատրե՛ն այդ ցաւերը:

Այս խեղճ կինը ա՛յնքան կը վախնար իր էրկան հետ մինակ մնալու դադափարէն՝ որ իր դաւառացի հայրը իր հետ բերեր էր: Սակայն ինչի՞ կրնար օգտակար ըլլալ այդ գրեթէ անդամալոյծ ու իր սուղին մէջ զառաւտած հայրը՝ որ վրայէ վրայ, իր վեց զաւակներն ու կինը գերեզման տարեր էր:

Բոլո՛րն ալ հաղալով ու թքնելով, մէկը միւսը վարակելով, թռքերնին փսխելով մեռեր էին: Ու այս կինը, որ ամէնո՛ւնն ալ ինչպէս մեռնիլը տեսեր էր՝ համոզուած էր որ ի՛նքնն ալ պիտի մեռնէր, անպահաճա՛ն...:

Ձուր կը քաջալերէի զայն, թէ քանի որ դեռ մէկ թռքը, կոկորդը, աղիքները վարակուած չէին, քանի որ դեռ ջերմութեան աստիճանը բարձր չէր, պէտք էր շուտով հակաթոքախտ ներակումները սկսիլ:

— Աւելո՛րդ ցաւեր, կ'ըսէր կինը...:

— Աւելորդ ծախսեր, կ'աւելցնէր ամուսինը...:

Անիծուած Գանձը

Արդէն ս՞ղ ըսաւ որ Արմինէն հիւանդ է... փա՛ռք Աստուծոյ՝ ի՞նչ ունի... Թեթեւ հազ մը... այսօր կայ՝ վաղը չիկայ... :

— Այսօր կայ՝ վաղը չիկայ... կը հեգնէր կինը, որ շատոնց զզուած էր այս կիզծիքներէն, ու ձգեր էր որ ի՛նչ որ ուզեն՝ ընեն իրմով :

Հայրը կը փափաքէր զայն է՛ն սուղ սահաբօրիտւոները տանիլ, է՛ն մեծ բժիշկներուն ցուցնել, է՛ն թանկ տեղերը դնել :

Բայց ամուսինը ուրիշ միտքէ էր : «Այս հիւանդութեան դեղն ու դարմանը օդն է» կ'ըսէր... ու օգը ձրի՛ էր : Անոր համար ալ մինչեւ հոս տեղուանքը քաշեր, բերեր էր զիրենք, որպէսզի թէ՛ աժան ըլլայ և թէ՛ ծանոթներն ալ չիմանան թէ հիւանդութիւնը ի՞նչ է... :

Ու այս մարդը—եթէ ա՛յդ գլխով մարդ մը կըրնար երջանկութիւն զգալ — երջանի՛կ էր հոս : Ամէն տեղ կը մտնէր, կ'եչէէր : Պանդոկապետին հետ սակարկութիւն մը կ'ընէր՝ թուրքերէն : Տղաքներուն լօխում մը կուտար՝ սրտնցմէ տուփերով բերած էր ամէն սլատահականութեան համար : Կիններուն լերան ծաղիկ մը կը քաղէր՝ ու իր լեզուով կը բացատրէր որ իր երկրին մէջ աւելի աղէկները կային : Մարդերուն թրքական ծիսախոտ մը կը պլօրէր իր մատնեբուն մէջ՝ որ ծուխէն դեղնած մազիլներով կը վերջանային :

Ու այս բոլորը այնպիսի՛ կատակներով ու սրամտութիւններով համեմուած, սրմէ մա՛րդ բան մը չէր հասկնար, բայց ամէ՛ն մարդ կը խնդար : Անորան ձանձրոյթը փարատելու համար իրենց այս անսակ հտպիտ մը պէտք էր :

Նոյն միջոցին, փոքրիկ սենեակի մը մէջ, — սրուն պատուհանը լեռներու կենսունակ զեփիււսին գէմ փակուած էր՝ հիւանդը չմտեցնելու համար, — երիտասարդ կին մը կը հագար, վերմակները կը խածնէր, կուլար... :

Ա՛խ, այդ կեղծ հտպիտին մէջ ե՛ս միայն կը տեսնէի զզուելի մարդը : Բայց ան սեղեց զի՛ս ալ չահիւ . ու թուանշաններով, թուականներով, մթութիւններով, բարդութիւններով, մէջ-մէջի, երկար բարակ, պատուութիւն մը հրամցուց, « զիս իրողութիւններու ճամբուն վրայ գնելու համար... » :

Այս բարբէն աղօտ կերպով ա՛յն կը նետուէր որ իր կիներ այժմ միա՛կ ժառանգորդն էր իր ծերունի հօր, « որ իր բոլոր զաւակները կորսնցնելէն վերջ՝ ալ երկար չպիտի կրնար ապրիլ, խո՛ղճը... » :

— Դա՛նձ մը կայ, տօ՛ր, խոշոր գանձ մը կայ... :

Ու այս բացականչութեան մէջ մեղսակցութեան, խորամանկութեան, ոճրագործութեան ամբողջ գանձ մը կար... :

Իր միակ մտմտուքը ա՛ն էր որ այդ երկուքէն ո՞րը պիտի մեռնէր առաջ, — ծերունի հա՞յրը թէ՛ հիւանդ աղջիկը... : Իսկ ես երբո՛րդ մը կը տեսնէի որ գուցէ այդ երկուքէն ալ առաջ մեռնէր, ի՛նքը, ամուսի՛նը :

Իր թարախի գոյն գէմքին վրայ ցցուած այտասկրերը՝ ներքին ջերմութենէն կզմինարի գոյներ կ'առնէին երբեմն : Գլուխը սուերուն մէջ իջեր ու կանակն ալ կ'քեր էր՝ կարծես ահապին պատասխանատուութեան մը տակ : Բերնէն կանաչորակ ու

Ճածուցիկ խուխ մը կ'արձակէր ամէ'ն տեղ ու ամէ'ն տուն, «աշխարհին վրայ» թքնելու պէս...: Երբեմն նոյնիսկ կը պատահէր որ արիւն փոխէր. բայց ան սյարդասպէս «սրտիս զայրոյթէն է» կ'ըսէր...:

Ստոյիկեան պաղարինութեամբ՝ տարիներս'վ իր շրթները ենթարկեր էր ան սոսկալի վարակումին՝ օ՛ր մը տիրանալու համար ոսկիի գանձին...:

Ա՛խ այդ գանձը. քանիներս'լ թունաւորման պատճառ եղած էր ան: Հայրը օ՛ր մը՝ չէր ուրախացեր անիէ. իր զաւակներուն համար դիզեր էր այդ հարստութիւնը: Տղաքները ուզեր էին դպչիլ այդ նշուլուած ոսկիներուն. ու զեղխ կեանքով հիւժած, սարսաճած, մնած էին, մէկը միւսին ետեւէն, իրար վարակելով: Երկտասարդներէն վերջ մայրն ալ թաւեր էին:

Այդ ծերունին ի՞նչպէս դիզեր էր այս հսկայ հարստութիւնը հոն՝ ուրկէ երկտասարդ բազուկներ մինչեւ Ամերիկաները կ'երկարին սեւ հաց մը ուտելու համար: Այդ գանձին մէջ իրենց անէժքը չէի՞ն նետած անո՛նք որ արիւն ու արցունք կուլային: Այդ սսկի-զարդերուն լեռը, որով ծերունին իր հիււանդ աղջիկը ծածկած էր՝ քանի՛ հարսերու գլուխէն, քանի՛ սյրիներու ձեռքէն խլուած էր...:

Արմինէ կ'անդիտանար այդ բանը: Հաղի՛ւ չափահաս՝ Պոլիս գիշերօթիկ վարժարան մը զրկեր էին զայն. ու հաղի՛ւ աւարտած՝ այս տղէտ մարդուն ծոյցը նետեր էին:

Բայց կիները աստուածային գիտութիւն մը ու անասնասկան բնազդ մը ունին: Ինչ որ չեն գիտեր՝ կը զգան. և ի՛նչ որ կը զգան՝ իրենց ամբողջ հոգ-

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

ւոյն ու մարմնոյն մէջ կը զգան... :

Այս քսան-տարու կնոջ մէջ համա՛յն մարդկու-
թիւնը թունաւորելու չափ դառնութիւն կար: Ո՛չ կը
հագուէր, ո՛չ կ'ուտէր, ո՛չ կը խօսէր: Ու սսկի-զար-
դերն ալ միայն օր մը դրած էր, ինծի՛ համար. բայց
ծերունին ա՛յնքան ուրախացեր էր այդ օրը... :

— Աղջի՛կս, ուզէ՛ ինձմէ ինչ որ սիրտդ կ'ու-
զէ... միայն անգամ մը ուրախանալդ տեսնեմ...
բա՛ն մը՝ ուզէ իմ կարողութեանս սահմանին մէջ... :

Այդ կարողութիւնը անսահման էր, բայց ի՛նչ
օգուտ: Աղջիկը ա՛լ աւելի կը դառնանար, պատին
կը դառնար, կուլար, «ԱԵՈՆԻ՛լս կ'ուզեմ...» կ'ըսէր:

Ան կը զլուէր իր ամուսնէն՝ որ չար հրեշտակի
մը պէս կը ժպտէր. կը զլուէր նաեւ իր հօրմէն՝ որ
իր վեց զաւակները թաղելէ վերջ՝ դե՛ռ կ'ապրէր ու
կուլար... :

Եւ սակայն այս երկու մարդերն ալ իրե՛ն հա-
մար կ'ապրէին: Այդ երկու փոութիւններն ալ որոշ
ճիգով մը կը կախուէին կեանքէն, մէկը՝ իր աղջկան
վերջին շունչը, միւսը՝ անոր գանձը հաւաքելու հա-
մար... : Այս նպատակին հասած բոպէին իսկ՝ իրենց
կէտին զարնուող գնդակներու պէս՝ երկուքն ալ գե-
տին պիտի իյնային:

Ահագին տուամի մը վերջին գերակատարներն էին
ասոնք: Անդամալոյժ Վաշխառուին առջեւ կանգնե-
ր Վրիժառուն՝ կողոպտուած, մերկացուած, անպատ-
ւըւած ցեղի մը վիժուկը: Ու այդ երկու հակընդդէմ
ոյժերուն մէջ կը հիւժէր Հայու-Կնոջ տիպարը, սղ-
նուական ու հլու... :

Անագին հրդեհի մը վերջին սիւներն էին ասոնք՝ իրարու կրթնելով կանգո՛ւն մնացած. մէկուն իյնալը միւսներն ալ պիտի տապալէր. ու այդ օրը հեռու չէր, որովհետեւ երեքն ալ փոքրիկ կրակով կ'այրէին ներսիդէն... :

Դեռ որքա՞ն տեւեց այդ մունջ տաւը, չեմ գիտեր: Ես ստիպուած եղայ այդ դիւղը թողուլ ու հիւանդանոց վերադառնալ: Բայց յաճախ կը խորհիմ իրենց վրայ: Արդեօք ո՞ւր կը շարունակեն հիմա «անիծուած ոսկեխնձորին խալը», ո՞ր հողերուն վրայ, ո՞ր հողերուն տակ:

Դեռ աչքիս առջեւն է այն փոքրիկ բոյնը ուր ողողուած բու մը ու վայրի կատու մը իրենց մէջ կը բզքտէին հիւանդ թռչնիկ մը, առա՛նց որ ան: անգամ մը ճշար... : Ընդհակառակը. իմ ամէ՛ն օգնութեան փորձերս մերժեց: «Միա՛յն բան մը կը խնդրեմ, ըսաւ, որ օ՛ր մը պատմութիւնս գրես... :»

Խեղճ աղջիկ. կոյս հոգիները պատմութիւն չունին: Ու քու տժգոյն դէմքդ՝ առանց սա երկու դատան մարդոց ստուերներուն՝ անհասկնալի նկար մը պիտի ըլլար, ճերմակ թուղթի մը պէս:

Լօզան, 1913

ՍՏԱՄՈՔՍԻՆ ԶՈՅԸ

Սրուանձտեանի ըսածին պէս՝ Վանեցիին կաղը մինչև Զինաստան է գացեր :

Սա ծերացած ազուաւի գլուխը՝ որ պանդոկին ծառերուն տակ ֆը՛ռթ ֆը՛ռթ սուրճ կը խմէ՝ կասկած չունիմ որ մերիններէն է :

Ան միւսներուն պէս՝ ճաշարանին մէջ փակուած՝ հասցծեպո՛ւ վ չըներ իր նախաձայր : Ներս դնաց, դաւաթը սուրճ ու կաթով լեցուց, իր ձեռքով դուրս լերաւ, ծառերուն տակ տեղ մը ընտրեց, անհուն խնամքով սիկառէր մը փաթտեց : Այն ատեն այդ պարզ նախաձայր փոխուեցաւ, աննիւթացաւ, աղօթքի մը շնորհքն ու արքայութեան մը երանութիւնը ստացաւ : Մէկ ձեռքին ծխախոտը առաւ՝ երբեմն-երբեմն ֆսրտացնելով . միւս ձեռքին առաւ շողխոցող դաւաթը՝ որ այս վայրկեանին ամբողջ տիեզերքին առանցքը կը կաղմէր . շուրթները դողալով երկարեցան՝ կարծես սիրահարական համբոյրի մը համար . յետոյ պիտերէն կախուած կաթիլներուն վըրայ լա՛յն ձեռք մը պտտցուց՝ օրհնական շարժումով մը . . .

— Փա՛ւք ստեղծողին . . . :

Հակառակ հաճոյքը յաւերժացնելու իր յայտնի ճիւղերուն՝ երբ դիւթական դաւաթը իր սպարունա-

Ստամբուլին Ջոհը

կութեան նետ կորսնցուց նաեւ իր ամբողջ կարեւորութիւնը՝ մօտեցաւ ու բարեւեցի... Տեսնելու բան էր իր ուրախութիւնը. քիչ մնաց ակնոցներէն արցունքներ պիտի ցայտեցնէր... Ա՛յս տարիքով ու ա՛յս գլխով մարդերուն համար մեծագոյն չարչարանքն է լոութեան դատապարտուիլ. իրենց լեզուէն հասկցող մէկը կը փնտռեն՝ իրենց փորձառութեան ու իմաստութեան հաւաքածոն պարզելու համար անոր առջեւ :

Ստամբուլի հիւանդութեան համար (ո՛վ պիտի գուշակէր իր նախաճաշէն) Լօզան եկած էր : Բայց այս քաղաքին մէջ ստամբուլի աստուածները երկուք են, — բժշկապետ Պուրթէն ու Բօմպը, երկուքն ալ հակընդդէմ բեծիմներով կը յաջողին թէ՛ հարստանալ... Թէ՛ հիւանդները առողջացնել, Չարածճիներ ասկէ կը հետեւցնեն թէ հարուստի հիւանդութիւն է, անգործ մարդոց ջղայնութիւն է, կուշտ ստամբուլի երեւակայութիւն է... :

Սակայն այս մարդը ան չարածճիներէն չէր. ո՛ն, ո՛չ... : «Ծերացած ազոաւի գլուխ մը» ըսի, բայց ազաւնիի ուղեղով... : Այդ երկու հակառակ դարմաններէն ա՛յն հետեւցուցեր էր որ երկո՛ւքն ալ լաւ էին, քանի որ երկո՛ւքն ալ կը լաւացնէին... : Ու երկու ոխերիմ «սիեգերահոչակ»ներուն գիտութիւնը իրար խառնելով, իր անձնական փորձառութիւնն ալ վրան բարդելով, արձակուրդի այս քանի մը ամիսներուն համար կեանքի Ծրագիր մը շիներ էր, որուն կը նկտեւէր գաւառացիի հաստատամտութեամբ :

Այսպէս, իր շաբաթները կ'անցնէին առա՛նց

փոփոխութեան, իրարու յար և նման՝ լուսանկար պատկերներու պէս: Իր օրերը չափուած — ձեւուած էին՝ Մայր-Տոմարի մը պէս կանոնաւոր: Իր իւրաքանչիւր ժամերը կանխա՛ւ ժամացոյցի մը պէս լարուած էին՝ ստամոքսին շուրջ...: Ու անոնցմէ վայրկեան մը փրցնել՝ Սուրբ-Գիրքէն էջ մը պատուելու պէս բան մը պիտի ըլլար...:

Առաւօտեան ութը՝ նախաճաշի խորհրդաւոր ժամն էր, մի՛շտ առաջին օրուան հանգիստաւոր արարողութեամբ, մի՛շտ նոյն ծառերու շուքին:

«Ուրնէն-սասը՝ հանգիստ» ըսած էին բժիշկները: Հարկա՛ւ, նախաճաշը պիտի մարսուէր...: «Արեւելք»ը այդ մարտողութիւնը տկարացնելու պաշտօնը ունէր: Լրագիրը դրօշակի մը պէս կը պարզէր, յօնքերը կը պոստէր, ու ծայրէ ի ծայր առա՛նց բառ մը փախցնելու կը կարգար. պարունակութիւնը ի՛նչ որ ալ ըլլար, մի՛նչեւ տա՛սը տեւելու էր այդ թերթը...: Ու այս ընթերցումը՝ որ իր մտաւորական միակ սնունդն էր՝ հանգիստ քունի մը համարժէք էր իրեն համար...:

Տասնին կ'արթննար: Անհո՛ւն գուրգուրանքով, ծոցէն թռչուն հանող տղսւ մը պէս, ներսի գրսլանէն շիշ մը կը հանէր: Այդ հանքային հեղուկը՝ որ իր ա՛յնքան պատուով հիւրասիրած նախաճաշիկին վերջի՛ն հարուածը պիտի տար՝ աչքերը դոցելով ցմբուր կը պարպէր, երկու «սիեգերախալ»ներուն կենացը...:

— Աստուած ղիրենք անպակաս ընէ տառապեալ մարդկութենէն...:

Ստամբուլին Ձոհը

Ասկէց լերջ՝ տասնէն-տասներկուք՝ գործունէութեան և շարժումի երկո՛ւ երկար ժամեր կը սկսէին, ստամոքսը ցորեկուան ճաշին պատրաստելու համար: Այդ գործունէութիւնն ալ ամէ՛ն օր անսխալօրէն նո՛յնն էր, ու չափուած-ձեւուած համակներ գրելու մէջ կը կայանոր:

— Ես այս հիւանդ լիճակովս, կ'ըսէր, Ձուիցերիոյ լիւններէն Մանթաշօփին ամբո՛ղջ գործը կը վարեմ Ափրիկէի մէջ. նեղոսին ափերը քարիւղով կ'ողողեմ...: Մեր արձակուրդն ալ ասա՛նկ...:

Յետոյ ձեռքով գրածները ոտքով համակատուն կը տանէր.— չէ՞ որ բժիշկները ճաշէն առաջ փոքրիկ պտոյտ մը յանձնարարած էին՝ ախորժակը բանալու համար...: Ա՛խ այդ ախորժակը...:

Վերագարծին՝ ճաշի պահն էր արդէն. նշանաւոր պահը, երբ իր երևակայական ժամացոյցին երկո՛ւ ասեղներն ալ փո՛րը մատնանիչ կ'ընէին, ու ամբո՛ղջ ժամ մը ստամոքսին վրայ կանգ կ'առնէին...: Նախ խաշած մսխորոնի կ'ուտէր՝ Պուրժէին կենաց, յետոյ խաշած բրինձը՝ Քօմպին հոգւոյն...: Երբ իր երկո՛ւ բեժիւններն ալ կը հատցնէր՝ ծուռ աչք մը կը նետէր մեր պնակներուն:

— Սա խորոված հնդկահաւին հոտը քիմքս կը քրքրէ... ու տեղական գինին անուշիկ գոյն մը ունի... ի՞նչ կ'ըսես, բժի՛շկ:

Ի՛նչ ըսէի: Այս մարդը համազուած էր որ իր գործ գրած գիտական միջոցներով եթէ քա՛ր ալ ուտէր պիտի՛ հալեցնէր...: Ես՝ բնականէն սակաւապէտ՝ իբրև միակ գեղ չափաւորութեան պատուէրներ կուտայի իրեն: Բայց ան կը պատասխանէր.

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած էջեր

— Բժիշկ , բժշկեա՛ դանձն քո... : Աչքդ բա՛ց .
դերեզմանին մէջ ա՛լ խորոված հնդկահաւ չկայ... :
Աստուած ամբողջ երկրագունդը գոյնզգոյն բանջարե-
զէններով ու պտուղներով ծածկեր է նէ՛ միա՛յն
հոտուրտալու համար չէ... : Մայր-Բնութիւնը ծովն
ու հողը ձուկերով ու երէններով լեցուցեր է նէ՛ մի-
ա՛յն դանոնք նկարելով ճաշարանին պատերը ծած-
կելու համար չէ . սէտք է որ ստամոքսիդ պատերն
ալ համ մը առնեն... :

Այս մարդուն բերնին մէջ «Մայր-Բնութիւն»ը
ստնատու կնոջ իմաստ մը կը ստանար : Ձուկերուն
ճակտին գիրը ա՛յսպէս կը հեգնէր . մարդերունն ալ
սա՛ղէս .

— Արարիչը մարդուն երկար բազուկներ ու կարճ
լեզու մը տուեր է՝ որ շա՛տ աշխատիս ու քի՛չ խօսիս
(ա՛հ , եթէ գործադրէր ըսածը...), սլոտիկ սիրտ մը
ու մեծ ուղեղ մը տուեր է՝ որ մէ՛կ զգաս ու երկո՛ւ
հաշուես . իսկ ուղեղին հարիւրապատիկ մեծութեամբ
որովայն մըն ալ տուեր է՝ հասկցնելու համար որ
մեծ միտքերը փորէն կուզան... : Ուրեմն առաջին
հոգդ հո՛ն սիրտի ըլլայ . եթէ ստամոքսդ դուն քաղ-
ցուրեամբ չլեցնես՝ ան քու կեանքդ գառնութեամբ
կը լեցնէ... :

Այս «քաղցուրտիւն» բառը պատահական նմա-
նութիւն մը չէր . աչքովը անուշին պնակին կ՛ակ-
նարկէր որ իր առջեւ անցնեմ... : Այդ սալորի անու-
շը իր ճաշերուն սովորական վերջաբանն էր՝ որ միշտ
սա խօսքերով կը փակէր .

— Ա՛խ , մայրիկիւ եփած անուշը ուրիշ է... :

Ու «մայրիկ» բառը , որ իր երեք խօսքին մէկն

էր՝ իր չորցած ու ճմռթկած բերնին մէջ մանկական անուշութիւն մը կը ստանար: Այս յիսուսներոց ամուսրիին մայրի՛կը՝ որ իր տղուն անոյշ կ'եփէր...:

Բայց հիմա այս ահագին ճաշը մարտուելու էր. ժամը մէկէն մինչեւ չորս՝ սառապագին շրջան մը կար: Նախ կէս ժամ փորին վրայ կը սլառկէր՝ ըստ Պուրժէի. յետոյ կը դառնար կէս ժամ մըն ալ կըսնակին վրայ կը սլառկէր՝ որ Բօմպլին խօսքն ալ տեղը անցնի: Յետոյ կծիկ մը կ'ըլլար և աջ ու ձախ ծունկերով քսանական անդամ փորը կը ճգմէր՝ զայն պարպել ջանալով. ասկէց վերջ ալ գետինը ծունկի կուգար՝ նաւակի մէջ նստելու ձեւով մը՝ ու թխավարութեան անհատնում շարժումներ կ'ընէր... միշտ «սիեգերահուչակ»ներուն պատուէրին համաձայն:

— Սա փորդ քիչ մը հանգիստ ձգէ, կ'ըսէի...: Ստամուքսը կնոջ մը կը նմանի, որքա՛ն իրեն ուշադրութիւն դարձնես, ա՛յնքան հազ կ'ընէ...:

Բայց ամուրի մը ի՛նչպէս հասկնար այս բազդատութեան ամբողջ նշանակութիւնը: Ան կը պատասխանէր ինծի.

— Միջատը որ միշտ է՝ գնդասեղի գլխո՛ւ չափ դլուխի մը ետեւէն ահագին փոր մը կը քաշէ...: Չորքոտանիներն ու թռչունները երեքական ու չորսական ստամուքսներ ունին...: Եթէ բնութիւնը մարդուն մէկ ստամուքս մը տուեր է, զայն չիմամիլը անաստուածութիւն է: Եթէ չհաւտաս՝ վարդապետներո՛ւն հարցուր...: Տարիներով կը զարգացնենք պզտիկ ուղեղ մը, որ յաճախ մեր դժբաղդութեան պատճառ պիտի դառնայ, բնաւ չենք դատարարակեր ահագին ստամուքս մը, որ կեանքին ալլելուն

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

է, հոգիին հիւթն ու ծուծն է... : Աս կէտիս մէջ
կերոպացիները մեզ գլած անցած են... :

Ու ստամոքսի դաստիարակութեան այս դըժ-
ուարին գործը ա՛յնքան կը յոգնեցնէր զայն, որ այդ
անվտանգ թիալարութեան վորձերէն վերջ՝ Մօր-
փէսսի գիրկը կ'ընար :

Ժամը չորսին սենեակէն դուրս կ'ելլէր. բայց
այս անգամ թեթեւցած, կտղզուրուած, զուարթա-
ցած, լուսաւորուած, բոլորովին ուրիշ մարդ եղած :

Թէյի ժամն էր հիմա, ու խօսակցութեան ժա-
մը : Խօսքը բերնէս կը զոզնար :

— Քու պատմածդ ի՞նչ է որ, ես պատմեմ որ
դուն յան... :

Իր սովորական այս յառաջաբանին կը յաջորդէին
անվերջանալի, աներեւակայելի, անկարելի պատ-
մութիւններ, արեւելեան սրամտութիւններով ու
սնամէջ տրամաբանութիւններով լեցուն, օճառի ոս-
կեղծ ու անշօջափելի պղպջակներու պէս՝ որոնց հա-
ղիւ կը դպիս ու կը ճաթին... :

Բայց այս պղպջակներուն վերջը չկար : Որկրա-
մոյներու յատուկ այս զուարճախօսութիւնը կը տեւէր
մինչեւ իջիկուն : Այն ատեն՝ այդ բոլոր հրախաղու-
թեան վորձերէն վերջ՝ միայն սեւ ածուխ մը կը մնար
նորէն. պահ մը լուսաւորուած այդ գլուխը՝ ծեր ագ-
սաւի գլուխ մը կ'ըլլար դարձեալ... :

Այնպէս որ, երեկոյեան ճաշին իր խօսակցու-
թեան նիւթերը կը լըջանային, պատմա-փիլիսոփա-
յական տխուր սեսութիւններ կ'ըլլային :

— Նախօրէնսին անկումը շատեր խնդ մը պատ-
ճասներու կը վերադրեն. բայց դուն հետունները մի

Ստամբուլին Ձոհը

երթար, իբրեւ բժիշկ՝ Նաբուլէոնին ճակատագիրը իր ստամոքսին մէջ կարգաւ կը տեսնե՞ս հոն քաղցկեղը . . . : Վաթէրլին ու Սէնթ-Հէլէնը այդ վէրքէն կը սկսին . . . : Ես ալ միշտ ասանկ չե՞մ եղած . Ժամանակ մը կար երբ արաբական նժոյգի վրայ թռչած ատենս քոյ՞ր սրտերուն հետաճները հտեւէս կը թռչէին, բայց ստամոքսին ցաւը եկաւ ու Հալէպին առիւծը քարիւղի պաշտօնեայի մը վերածեց :

Տարբեր էին նաեւ իր կերածները : Երեկոյեան սեղանին՝ երբեք միս չէր գներ բերանը որպէսզի գէշ երազներով հոգին չպղտորի պիշերը : Մածունը երեկոյեան թապուհին էր, ու իրեն համար բնա՛ւ կասկած չկար որ Ստամբուլ կալը ստեղծեր էր որպէսզի մարդերը մածուն քամին իր ստինքներէն . . .

— Կոյսի մը պէս մաքո՛ւր, մօր մը պէս բարի՛ մածունը . . . որուն համար Մէչնիքօֆ անմահութեան հեղուկն է կ'ըսէր . . . :

Այդ մեծաքանակ մածունը կը սկսէր քիչ քիչ թմրեցնել, ջիղերը քակել, քուն պատրաստել . . . :

Բայց քնանալէն ալ սուս՝ ստողերուն տակ գիշերային վաքրիկ պտոյտ մը կ'ընէր կերածները տեղաւորելու ու վաղուան ուտելիքներուն վրայ խորհելու համար . . . : Երբեմն սակայն կը պատահէր որ ուրի՛շ բանի վրայ ալ խորհէր :

— Բժի՛շկ, ըսաւ գիշեր մը, դուն իմ յիսուն տարիներուս մի նաչիր . . . ես դեռ կո՛յս եմ հողուլ՝:— Երբնո՞ւյ . . . յաճախ կը խորհիմ ամուսնանալ, բայց յուզմունքէ կը վախնամ . . . քու կարծիքդ ի՞նչ է . ինչ պէ՞ս կուգայ ստամոքսիս . . . :

Ու չկարծէ՛ք թէ անիրական մարդ մըն է այս :

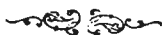
Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

ս այս կենդանադրին տակ կրնայի ծանօթ անուն մը
լինել . բայց ճանչցողները նասկցան արդէն : Գիտցէ՛ք
միայն որ այս մարդը ապրեցաւ , սերունդներ դաս-
տիարակեց . յետոյ պաշտօնեայ եղաւ , յարգուեցաւ ու
մեռաւ . . . գիտէ՞ք ինչէն . . . վորի ցաւէն : Եգիպտոսի
ժէջ՝ նարսանիքի գիշեր մը՝ շատ ուտելէն ստամոքսը
ճաթեցուցիր է ըսին . . . : Ճակատագի՛ր :

Այս ճակատագրին վրայ նիմա կը խորհի՞ արդ-
եօք ա՛յն որ ձուկերու ճակտին գիրը կը կարգար . . . :
Միայն թէ իր խօսքերը դեռ ականջիս կը հնչեն ան-
դրըշիրիմեան պատուէրի մը սլէս .

— Աչքդ բաց , բժի՛շկ , գերեզմանին մէջ ա՛լ
խորոված հնդկահաւ չիկայ . . . :

Լօզան, 1913

ՆԱԲՕԼԷՕՆԻ ՄԱՅԸ

Բոլոր տեսանելի աշխարհներէն հեռու, Ագլանտեանի ակլիքներէն ծեծուած, մենաւոր ապառաժ մը կայ. Սէնթ-Հէլէնի անխճապարտ կղզին է ան :

Դեռ դար մը չէ անցեր այն օրէն — 16 հոկտեմբեր 1815 — երբ հոն կը բանտարկէին Նին ու զիւսցաղնական աշխարհի մը մեծազոյն ներկայացուցիչը, վերջին կիսաստուածը, Կայսրը ինքը :

Ու որպէսզի փախուստի ամէն հաւանականուած թիւն անկարելի ըլլար, առագաստանաւեր նոյն ապառաժին վրայ կը նետէին անգլիական ամբողջ բանակ մը՝ իր թնդանօթներով ու զրտնաւորներով, ինչպէս նաեւ տխրահնչակ կառավարիչ մը՝ Հուստօն Լաու :

Այս պղտիկ մարդուն պաշտօն տրուած էր հրամայել անո՛ր՝ որ ամբողջ աշխարհին կը հրամայէր : Այսպէս, ահագին ուլկէանոսի մը մէջ կորած այս երկու մարդերուն միջև, տառապանքներու ամէնէն եղկելին կը խաղցուէր :

— Զօրա՛պետ Պօնաբարթ... կը հրամայէր Հուստօն :

— Ես Կայսր Նաբօլէօնն եմ, կը գոչէր այս վերջինը, Կայսր Նաբօլէօնը, կը հասկնա՞ք, Պարո՞նս : Յիմարութիւն ու նախատինք է զիս այլապէս ան :

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

ուանել: Օր մը երբ Անգլիա դադրի գոյութիւն ունենալէ, մարդկութիւնը դե՛ռ զիս պիտի անուանէ Նաբօլէօն Կայսր...:

Ու վանդակին մէջ բանտուած արիւծի մը պէս՝ որ երկաթի ձողերով կ'անհանդատացնեն, Նաբօլէօն իր խուցին մէջ կը բանտուէր. շաբաթներով, ամիսներով, տարիներով մութ անկիւն մը կծկսած, վարագոյրները կը փակէր, ինքզինքը պատէ ի պատ կը նետէր, զինուորական նեղ անկողնի մը մէջ կ'երկարէր, աչքերը չէր կրնար գոցել, կը հիւծէր, կը սպառէր, կը մեռնէր:

10 Հոկտեմբեր 1818ին, իր պահակներէն անգլիացի սպայ մը հետեւեալ տողերը կը գրէր Հուսուսին.

«Սյուր կրցայ նշմարել զօրապետ Պօնաբարբը, դիակի մը գոյնն ունի, ու վհուկի մը կը նմանի:»

Կէօթէ կ'ըսէ. «Մարդս կ'ապրի ա՛յնքան երկար, որքան շնեւնելու հաստ կամֆն ունի:»

Ու Նաբօլէօն, ա՛լ չէր ուզեր ապրիլ:

Խնդրեր էր որ Եւրոպայէն զարգացած քահանայ մը ղրկեն իրեն՝ որպէս զի իր կասկածները փարատէր, հոգի՛ մը, հաւատք մը, անմահութի՛ւն մը, կառչելիք բա՛ն մը ցոյց տար իրեն...: Որովհետեւ այս մարդը որ գահեր գահերու վրայ, թագեր թագերու վրայ ու երկիրներ երկիրներու վրայ բարգաճ էր՝ հիմա սարգափով կը տեսնէր, որ ամէն բան կը խուտափէր իր ձեռքէն, նոյնիսկ իր անունը, իր կիւնը, իր զաւակը...:

Իրեն ղրկեցին անգրագէտ, անդամալոյծ, խուլ ու գրեթէ խօսելու անկարող քահանայ մը, Սպայէ

Նաբօլէօնի Մահը

Վինեալի, ինչպէս նաեւ երկտասարդ, անհաւատ ու
թիթեւ արարոյ բժիշկ մը, Տօքթէօր Անթօմաքի:

Նաբօլէօն այնքան աւելի յարգեց առաջինը, որ-
քան արհամարհեց երկրորդը: Իր սարսափելի տառա-
պահքին մէջ գետինները կը տապալակէր «ոճազոճճ, ոճազոճճ» պտալով:

Օրերով, շաբաթներով, ամիսներով կը փոխէր,
կարմիր կը փսխէր: Անշարժ ու սարսափահար պառ-
կեր էր երկաթէ նիզ անկողնի մը մէջ, իր բոլոր պա-
տերազմներուն անկողինը՝ որուն չորս անկիւններուն
վրայ չորս արծաթէ արծիւներ կը հսկէին, բայց ի
զո՛ւր, որովհետեւ մահը մտեր էր, հոն էր արդէն,
անմահին վրայ...

Մարմինը երթալով կը ստէր: Երբեմն երբեմն
ջերմը մահասարսուռ թօթուրտուք մը կը պտտցնէր
իր դիակնացած մարմինն վրայ. այն ատեն սլազ
քրտինք մը մածուցիկ կը դարձնէր իր թափանցիկ
մորթը: Զեռքերն ու ստքերը երկաթէ ձողերու պէս
սառն ու անշարժ էին: Որովայնը կ'ուռնար, կ'ու-
ռնար: Իր առասպելային տմզունութիւնը այժմ
զարնուրելի կանաչութիւններ կը ստանար: Չոր հազ
մը անդադար կը ցնցէր իր կոկորդը: Հոգեվարքն էր
այս...

Շաբթուան մը տառտպահքէն վերջ, Նաբօլէօն
կանգնեցաւ, կանկը ուզեց, կարդաց, բոցը նետեց.
նա՛ր մը պիտի գրէր:

Սակայն մահուան դալարումները սկսան դարձ-
եալ բզբտել իր փորստիքը: Փսիուքը սկսաւ, ան-
կարելի, անդադրում, անվերջ, արիւնի տաք-տաք
ու սեւ-սեւ պատառներով: Փորը նորէն կ'ուռնար,
կ'ուռնար:

Զարհուրելի տանջանքներու շարքէ մը վերջ, իրեն շուրջը վայրկեանէ վայրկեան մահուան կը սպասէին. նաբօլէօն վե՛ր կանգնեցաւ, իր ցաւերուն վըրայ իշխեց, իր ճգնաժամային պայքարը դադրեցուց, իր մահուան նետ երեք ժամու զինապագար մը կընքեց...

Ու դերագոյն վերացումի մը մէջ դրեց իր համբաւաւոր կտակը: Նախ յայտարարեց որ հակառակ իր կասկածներուն՝ իր հայրերուն կրօնքին մէջ կը մեռնէր: Յետոյ միտքը սաւառնեցուց Փարիզ «իբժողովուրդին, որ ա՛յնքան կը սիրէր»: ու Սէնի փերսն վրայ թաղուելու իր կամքը արձանագրեց:

Յետոյ սիրտը թռաւ դէպի իր միամօր զաւակը, միակ յոյսը, միակ ժառանգորդը իր հիմնած անձայքածիր պետութեան. տասնամեայ դողդոջ մանուկ մը...: Որո՛ւ պաշտպանութեան յանձնել զայն, ո՛վ կրնար աւելի լաւ խնամել զաւակ մը քան իր մայրը: Բայց նաբօլէօնի աքսորէն ի վեր՝ աշխարհի թաղուհին, թշնամի բանակէն շիւ զօրականի մը նետ ամուսնացեր էր արդէն...:

Նաբօլէօն դողաց. աչքերուն մէջ ահաւոր արցունք մը փայլատակեցաւ շանթի մը պէս: Յիշեց թէ ի՛նչպէս իր ձեռքով աշխարհի ծանրագոյն թագն էր քրեր այդ կնոջ գլխուն. յիշեց թէ ի՛նչպէս իր թեւերուն վրայ կը կրէր իր վարդագոյն մանուկը որ Հոռովի թագաւոր կը ծնէր...: Ու ինք որ Հոռնոսէն մինչեւ Նեղոս, ու Ալպեաններէն մինչեւ ձիւնապատ Ռուսաստանը, բոլոր ապարանքներն իրեն պալատ քրած էր ու բոլոր թագաւորներն իրեն մանկլաւիկ, նույնցաւ իր չորս խաւար պատերուն, նայեցաւ իր

շուրջի սարսփափած մարդերուն, ու լացը զսպելով՝
գրեց.—

«Մինչեւ վերջին վայրկեանս ամենեւնի քաղցր գգա-
ցումները պահեցի կնոջս հանդէպ. կը խնդրեմ իրմէ
հսկել սրբույս վրայ...»:

Ու իր զաւակին կտակեց բոլոր ինչ որ ունէր
մտերիմ, — իր մարմինն շապիկները, իր ձիուն սանձն
ու թամբը, Աւսգէրլիցի սուրը, ու իր սպտերազմա-
կան անկողինը, որ նաեւ իր գերութեան ու հոգե-
վարքի անկողինն եղաւ:

Բայց պաղ քրտինք մը սկսաւ դարձեալ ողողել
իւր մարմինը, գալարումներն սկսան... մահուան զի-
նադադարը աւարտեր էր: Բայց կայսրը ճիգ մըն ալ
ըրաւ, վերջին համք մըն ալ յայտնեց իր որդւոյն
համար.—

«Թող իմ գաւազն չփորձէ իր հօր մահուան վրե-
ժը լուծել, բոլ դաս մը առնէ իր մահէն, բող կռուա-
սեռ կայսր մը չըլլայ...»:

Խեղճը չէր կրնար գուշակել որ Արծուիկը եր-
բեք Արծիւ սլիտի չըլլար, ու իրմէ քանի մը տարի
վերջ՝ թշնամիներու ձեռքին մէջ սլիտի մեռնէր գե-
րութենէ ու թոքախտէ...:

Փոխուքները վերսկսան, սեւ ու թանձր: Իր
սիրտը՝ որ արդէն միշտ տկար ու դանդաղ էր ի ծնէ՝
այժմ բոլորովին անյոյսի էր: Շունչը խղուեցաւ, խեղ-
զուեցաւ: Վերջն էր այս:

Սակայն վերջին կարգադրութիւն մըն ալ կը
մնար, թաղումը:

Ու իր սարսափելի ցաւերուն մէջ գրեց իր վեր-
ջին նամակը իր պահապան Հուտսոնին.

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

«Պարոն կառավարիչ,

«Պատիւ ունիմ ձեզի յայնչելու թէ Նաբոլեօն Կայսր-
մեռաւ, երկար ու ցաւագին հիւանդութենէ մը վերջ...»:

Հուտտօն, նոյն միջոցին, կղզիին շուրջ թնդա-
նօթածիգ նաւերը կը փութացնէր, որպէս զի մեծ աք-
տորականը չփախչի:

Բայց Նաբոլեօն իր ճգնաժամային զառանցանքի
չրջանին մէջն էր արդէն: Գիշերն յանկարծ ներքին
փութարիկէ մը արթնցած՝ տուն կուտար Վէրսայլի
վերաշինութեան նոր յատակագիծ մը, զոր կը կոչէր
Աւաջին Անգլանի. ու Ֆրանսայի զօրակոչութեան նոր
ծրագիր մը՝ որ կ'անուանէր Երկրորդ Անգլանի . . .:

Իր սիրական ձիով մղոններով երկիրներ կարել
կ'ուզէր, երբ յանկարծ խօսքը մեռաւ բերնին մէջ...:
Ծերունի քահանան սկսաւ արդէն իր աղօթքը թա-
գաւորին գլխուն վրայ, բայց ան դարձեալ բացաւ
իր աչքերը:

«Ձաւկիս կը կսակեմ Աժափոյի տուն՝ իր կալ-
ուածներով, Սալինի երկու տուներս՝ իրենց պարսեզնե-
րով, Աժափոյի ամբողջ հողերս . . . զաւկիս կը կսա-
կեմ . . .»:

Այս կալուածները երեւակայտկան էին միայն:
Սակայն հոգեվարքը դեռ նոր շարաթ մըն ալ կ'եր-
կարէր:

1821, 4 մայիսի դիշերը վերջին երկու բառեր
ալ արտասանեց, իր երկու սիրելի բառերը. «Ֆրանս...
բանակ...»: Ու նոյն վայրկեանին անկողնէն ցատկեց,
գալարուելով գետնին վրայ սկսաւ սողալ ու այնքա՛ն
ուժով փաթտուեցաւ իր միակ բարեկամ Մօնթժօնի
կոմսի վզին, որ հազի՛ւ բռնի կերպով կարելի եղաւ

Նաբօլէօնի Մահը

դայն բաժնել ու պառկեցնել անկողնին մէջ: Վերջին
գիւցազնին վերջին ցնցումն էր այս:

Յետոյ աչքերը յառեցան, սառեցան. ծնօտը
բացուեցաւ, ինկաւ. մահուան խլրտուկը սկսաւ:
Քահանան իր ազօթագիրքը նորէն բացաւ, բոլոր
ներկաները ծնրադրեցին գլխաբաց: Սպասաւոր մը կը
պակսէր միայն, չոր լեարդի հիւանդութիւն մը ան-
կողին կը գամէր: Բայց ահա դուռը բացուեցաւ, գե-
տիններուն վրայ քաշկոտուելէն հիւանդ սպասաւորը
երեւցաւ մահատիպ ու երկիւղած: Կայսեր մարմնին
վրայէն երկար գող մը սահեցաւ, շրթներուն մէջ
ճերմակ պղպջակ մը ֆշաց, աչքերը դարձան... Կայս-
րը մեռաւ:

Իր դահիճներո՛ւն իսկ խոստովանութիւնով՝ նա-
բօլէօնի դէմքը ցաւի պրկումներէն ազատուած, այժմ
անդիմադրելի, ահաւոր, գերերկրային գեղեցկու-
թի՛ւն մը, վեհութի՛ւն մը, լո՛յս մը ստացեր էր:

Բայց դիւզննութեան սեղանին վրայ ան, ա՛լ
աւելի մեծցաւ: Երբ վերջապէս բժիշկին դանակը հա-
մարձակեցաւ կտրել այս կորթեան հանգոյցը, սար-
սափով տեսնուեցաւ որ ահագին ու հին քաղցկեղ մը
կրծեր, բորոտեր էր, ծակեր էր ստամոքսը, ու ա-
րիւնով ու շարաւով լեցուցեր էր որովայնը: Թոքե-
րուն մէջ ու կուրծքի պատին հին ու նոր թոքախտի
վէրքեր կը ցցուէին: Սիրտը խիստ փոքրիկ ու տրմ-
դոյն էր...:

Այն հիւանդները որոնք փոքրիկ ցաւէ մը կը
յուսահատին, թող գիտնան որ այս աղքատիկ գիւ-
ղացիին զաւակը, այս նիհար ու սլանդուխտ գլին-
ուորը որ համամարդկային քաղաքակրթութեան հրա-

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

մայեց, աշխարհին տիրապետելէ աւելի իր անձի՛ն տիրապետեր էր... : Այս փոքրիկ մարդը ի՛ր վրայ կը միացնէր թշկութեան մեծագոյն հիւանդութիւնները. իր ուղեղը լուսնոտ էր, իր սիրտը պզտիկ, իր կուրծքը թոքախտ, իր ստամոքսը քաղցկեղ... :

Անա թէ ինչպէ՛ս մեռաւ — մեռա՞ւ — կամքերուն հղօրագոյնը ... :

Լօզան, 1914

Յ Ա Ի Ի Մ Ի Ս Ը

Յո՛ւրտ, ցո՛ւրտ :

Բայց ա՛յնպիսի ցուրտ մը որ ոսկորներուս մէջէ
ծուծը կը սառեցնէր :

Կատղած մորրիկը Ալպեան սարերէն վար կը սու-
րար, հոս ու հոն կ'արշաւէր, ձորերուն մէջ կը պտուտ-
քէր, ծառերն իրենց արմատէն խլելու մոլեգին ճի-
ղեր կ'ընէր :

Ափերով ձիւներ ծուէն-ծուէն կը փախչէին, գե-
տինէն վեր կը թռչէին, կառքին ծակը-ծուկը կը լե-
ցընէին, ձիուն աչերը կը կուրցնէին :

Խեղճ կենդանին շուարեցաւ, կողը հովին դար-
ձուց, պոչը փորին տակ պահեց, կծկտեցաւ, ինծի
նայեցաւ՝ ե՛տ դառնալու պաղատանքով :

Յետոյ՝ յուսահա՛տ՝ գլուխը նորէն առաջ նետեց
ու կառքը նորէն շարժեցաւ :

Ձորին մէջ պահուըտած հիւղակի մը առջիւ
կանգ առինք : Հիւանդին տունը ա՛յս ըլլալու էր :

Դրան ճեղքէն միանգամայն չորս գլուխներ ե-
րեւցան, երկու տղու և երկու այծի սննամարձակ
գլուխներ :

— Մայրի՛կ... մայրի՛կ... :

Մայրիկը օրօրոցի մը վրայ հակած երախայի մը
ձիծ կուտար ներսը : Հոն, այդ սեւ պատերով գետ-

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած էջեր

նայարկ խուցին մէջ, մարդ ու կենդանի քով քովի սեղմուեր, թշուառութեան մէջ եղբայրացեր, շունչ-շունչի տուեր էին իրար տաքցնելու համար:

— Տղաքնե՛րս, կտոր մը փայտ վառեցէք բժիշկին...:

— Ձեմ ուղեր, Տիկի՛ն, հիւա՛նդը տեսնենք...:

Մութ սանդուխէ մը վերի սենեակը ելանք: Ցած առաստաղ մը՝ որ մէկ կողմին վրայ աւելի՛ կը ցածնար, հաւնոցի ձեղունի մը պէս: Տանիքէն հալող ձիւները պատերէն վար կանաչ ճամբաներ գծեր, թուղթերը պատառ-պատառ կախուեր էին: Ձոյգ մը փոքրիկ պատուհանները քուրջերով խցուած, լրագիրներով փակցուած էին:

Ու այդ դոց խուցին մէջ սատկած անասունի հոտ մը լեցուեր, թթուեր, խտացեր, հաստցեր, չի չնչուող այլ փսխեցնող թոյն մը եղեր էր:

Ակամայ՝ թաշկինակս բերնիս մօտեցուցի:

— Ներեցէ՛ք, ըսաւ կինը աղաչաւոր: Իր սաւանները լուալէն, տեսէ՛ք, ձեռքերս կոշկոտեցան այս ցուրտին...: Տղու պէս է, տղէն ալ գէշ...:

Հիւանդը գլուխը երերցուց անկողնին մէջ, կնոջ իրաւունք տալու ձեւով մը: Ու թեւերը ձիթագոյն վերմակի մը տակ պահելով:

— Բժի՛շկ, ըսաւ, ձեր ձեռքերը չեմ սեղմեր: շրթներուս մօտեցուցէք զանոնք որ համբուրեմ, շրթներս միայն մաքուր են...:

Նիհա՛ր, նիհա՛ր, չափազանց նիհա՛ր գլուխ մը միայն կը տեսնէի իր ամբողջ մարմինէն. աղ-պղպեղ գլուխ մը, փոշոտ մազերով, կարծես հողէն հանուած, բայց այնքան նիհար, որ գանկին բոլոր ոսկորները կը

գծագրուէին մարգակաղմական պատկերի մը պէս :

Սակայն այդ թշուառութենէն , այդ ազտոտութենէն , այդ նիհարութենէն աւելի՝ դէմքին դոյնը կը գրաւէր իմ ամբողջ ուշադրութիւնս : Անկարելի , աներեւակայելի մորթ մը , որուն ցանցերուն մէջ կաթիլ մը արիւնն չէր մնացեր , մադաղութի մը պէս նըրբայեր , լեմօնի մաշկի մը պէս դեղներ էր . բայց այնպիսի դեղնութիւնով մը որ միայն քաղցկեպին մասնայատուկ է :

Ահաւոր ախտին մահացու կնիքը . . . :

Ինչպէս որ օտաջ ոճրագործներու ճակատին հրաշէկ երկաթով կը տպելին դատապարտութեան գիրը , այնպէս ալ ձիմա այս ճակատագրական ախտը իր ընտրեալներուն վրայ կանխաւ կը դրոշմէ մահուան վճիռը : Բայց որքա՛ն աւելի դաւաճան կերպով . . . :

Իր զսհերը ո՛չ դեռահաս երիտասարդներն են , ո՛չ գոլլըօլուն ծերունիները , այլ անոնք՝ որ իրենց կեանքին դադաթնակէտն են հասած , անոնք որ լիրենց ուժին կատարելութեան մէջն են , անոնք որ զաւակնե՛ր ունին իրենց թեւերուն վրայ . . . :

Իր ընտրեալները անմեղներն են , որ ո՛չ մէկ կերպով չեն արժանացած այս սարսափելի պատիժին :

Ճարճատուն կրակով չի կնքեր ան իր դրոշմը : Իր դաւաճան համբոյրը հազի՛ւ զգալի է , ու փոքրի՛կ , աննշա՛ն , անցա՛ւ հետք մը կը թողու : Հասարակ վէրք մը , որ տարիներու ընթացքին կը մեծնայ , կը խորունկնայ , կ'արմատանայ , քարի մը պէս կը կարծրանայ , սարգի մը պէս արիւնը կը ծծէ , ու անխուստափելիօրէն կը մեռնէ :

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

Ճակատին վրայ չի տպեր ան իր հետքը: Այլ չտեսնուելիք տեղ մը կը դատէ. հասուկ կնոջ մը ստինքին տակ կը պահուըտի, կամ մօր մը արգանդին դողը, ուրիշի մը կոկորդին խորը, միւսի մը ստամոքսին անկիւնը, ու այս դժբաղդ մարդուն ալ աղիքին ճիշտ ծայրը, — այսինքն այնպիսի տեղ մը որ ո՛չ ինք տեսնելու հնարաւորութիւնը, ո՛չ ալ ուրիշներուն ցուցնելու քոջութիւնն ունենար...:

Եթէ ժամանակին տեսնուէր՝ կարելիութիւն կար գտնակով փրցնելու դատապարտութեան այդ կարմիր կնիքը: Բայց հիմա ո՛ւշ էր արդէն, և եթէ թագաւոր ալ ըլլար՝ ճար չի կար...:

Աղիքին ծայրը՝ ախտը մեծցեր, սևաճայեր, սևակցեր էր, կարմի՛ր, խոնա՛ւ ու դարչահո՛տ, այն թունաւոր սունկերուն պէս որ աղբաւէտ ու մութ տեղեր կը բուսնին...:

Բայց այս, միայն դուրսէն երեւցող մասն էր: Ներսիդիէն ա՛յնպիսի համեմատութիւններ ստացեր էր այդ արիւնարբու մակաբոյժը՝ որ մեծ երակը ճզմեր ու ամբողջ մէկ սրունքը վերէն վար ուսեցուցեր, անշարժացուցեր էր: Այնպէս որ, սարսափելի տանջանքներու մէջ՝ խեղճը դերմարդկային ճիգեր կ'ընէր քարեղէն անշարժութեան մը մէջ արձանաճուած համար...:

Մանուկ հասակին ո՛վ չէ լացեր կարգալով պատմութիւնը այն դժբա՛ղդ մարդուն որ իր պալատին մէկ անկիւնը մարմար թիկնաթոռի մը վրայ անշարժ նստած էր՝ կէս-մէջքէն վար քար կտրած...:

Որքա՛ն աւելի դժբաղդ էր այս հիւանդին անշարժութիւնը...: Պալատ մը չէր անշուշտ իր սունը.

բայց պաշտէն աւելի բան մը, սիրոյ բո՛յն մը... :
Որքա՛ն տարիներ ստրուկներու պէս աշխատեք էր
ազարակներու մէջ՝ իր սեփական օճախը ունենալու
համար, ու հիմա չոր փայտ մը կը պակսէր օճախին
. . . : Որքուհի մը հետ ամուսնացեք, երեք զա-
ւակներ ունեցեք էր. խեղճերը թուչունի ձագերու
պէս կը բանային իրենց բերանը՝ ու հիմա չոր հաց
մը կը պակսէր իրենց շուրթին... : Հայրս եթէ այդ
մայրական այծերն ալ չըլլային, ո՞վ պիտի սնուցա-
նէր թէ հայրը թէ՛ զաւակները... : Խե՛ղճ այծեր.
եթէ միա՛յն գիտնային թէ ինչ արիւնոտ ծքաղիրներ
կը հիւսուէին իրենց վաղուան համար... :

— Կը լսեմ որ, կ'ըսէր կինը, գիտնականներ
կրտաւլի տար մը դտեր են այս հիւանդութեան դէմ
. . . միայն թէ քիչ մը սուղ է եղեր... : Եթէ այծերը
մտաւաճառին ղրկեմ՝ թերեւս դրամը օգտէ... :

Հրտաւլի տա՛րր, ուսի՛օ՛մ, ուսի՛օ՛մ... : Ո՞ր յիմա-
րը արտասանեց քու գիւթական անունդ այս թըչ-
ուսուներուն : Եթէ միա՛յն գիտնային որ քու իւրա-
քանչիւր կրտաւլ քսանըհինգ հազար անգլիական ոսկի
կ'արժէ, եթէ միայն գիտնային որ քու լուսաւոր ճա-
ռագայթներդ դեռ մեղի համար խաւար ու աղիտաբեր
կը մնան, թերե՛ւս աւելի հանգիստ սրտով մնունէին
խեղճերը... :

Ինչ հիւանդը արդէն նշմարեք էր դէմքիս վը-
րոյ նկարուած յուսահատութիւնը :

— Այն ատեն, բժի՛շկ, լա՛ւ է որ դանակն առ-
նէք, վիզս կտրէք... : Ես ա՛լ զաւին չեմ դիմանար.
հրաշէկ սուրեր ամբողջ սրունքս կը ճեղքեն. աղիք-
ներս դալար դալար կ'արիւնին. այս արիւնին վերջը

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

չկա՛յ . . . : Զաւակներս վարն հա՛ց կուլան ու այծև
րու ստինքներուն կը փարին . ես անկողնին եմ դամ
ուեր , իրենց կաթը կը գողնամ . . . : Թէ յոյս չկայ
դարման չկա՛յ , խնդրե՛մ , բժի՛շկ , շնորհ ըրէ՛ք , ա
ղատեցե՛ք զիս այս կեանքէն . . . : Հոգեվարք շան մը
խօս ճակատին՝ կապար դնդակը շնորհ մըն է . . . :

Կա՞յ աւելի դժնգակ կայցութիւն մը քան ա՛յն
ուր յուսահատ հիւանդ մը թեւերուդ կը փարի մահ
ուա՛ն պաղատանքով , և որ՝ ստիպուած էս ետ մղելու
ու ձղկուլ , որ ամիսնե՛ր երկարածդէ իր հոգեվարքը
Որո՞ւն կը պատկանի Յաւի Միսը , որո՞ւն կը
պատկանի հիւանդին կեանքը , ընտանիքի՞ն թէ Օ
րէնքին , բժիշկի՞ն թէ Աստուծոյ . . . :

Առեղծուածայի՛ն ախա , որուն ո՛չ դարմանը
ո՛չ պատճառը , ո՛չ մանրէն , ո՛չ ծագումը յայտնի է
Բուժելու անկարող , ու մեռցնելու անընդունակ
վերջին զէնք մը կը մնար ձեռքիս մէջ՝ մօրֆինը : Ա՛խ
եթէ միայն այս դեղն ըլլար ամբողջ բժշկութեան մէջ
ես դարձեա՛լ պիտի սիրէի իմ արուեստս՝ հոգեվար
քին վերջին ժամերը օսկեղօծելու համար . . . :

Փոքրիկ ներարկո՛ւմ մը : Ան՝ ա՛լ իր թշուառու
թիւնը պիտի մոռնայ , իր ցաւերուն պիտի խնդայ
պատերուն պատուած թուղթերը՝ պիտի չնշմարէ
օսկեձեղուն պալատներու մէջ պիտի փոխադրուի
հուրիներուն զիրկը պիտի ապրի . ու մահուա՛ն իսկ
մէջէն՝ անմահութեան Աստուծուն պէս պիտի ժպտի . . . :

Շտապով նեղ սանդուխներէն դարձեա՛լ վար ի
ջայ : Բայց այս անգամ կինը բռնեց թեւերէս :

— Ընէ՛ք , բժի՛շկ , պիտի ապրի՞ , պիտի ապ
րի՞ . . . : Աստուած , Աստուած , որք և այրի՛ ես որո՞ւ

պիտի երթամ որքերուս հետ... հայր-մայր չունիմ,
աշխարհի վրայ մարդ չունիմ... աշխարհը մեզ ողջ-
ողջ թաղեց... անգո՛ւլթ մարդեր, անգո՛ւլթ Աստու-
ուած... :

Երեսը գո՞ղնոցին մէջ պահած՝ նկատ կամու-
յո՛ւկ հեկեկալ, որպէսզի ամուսինը վերէն չլսէ :
Բայց տղաքները՝ հազիւ ծունկիս չափ բարձր՝ սպառ-
նական աչերով զիս պաշարեցին թէ ինչո՛ւ իրենց
մայրը կը լացնեմ, կարծես ե՛ս ըլլայի իրենց ցաւին
սպտճաոր :

Ու որքա՛ն իրաւունք ունէին այդ մանուկ ու-
ղեղները : Գործուող չարիքի մը անկարող ականա-
տեան ըլլալ՝ այդ չարիքը դործելու հաւասար վա-
տութիւն մը չէ՞... :

Շուարած ու ամօթահար՝ ես տնակէն դուրս
նկատեցայ, կառքին մէջ կձկտեցայ, հեռացայ, վա-
խայ այդ անէծքի հովիտէն՝ առանց ետիս նայելու... :

Յո՛ւրտ, ցո՛ւրտ... :

Բանկալթի, 1914

ՄԵՌՑՆԵԼՈՒ ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ

— Պղտիկուց ծորակ խաղացած էք, Տօքթէ՛օր: Կազուն աղբիւրի մը բերանը մատով խցել փորձած էք: Զուլալ ջուրերու ցայտքը աչերնուդ մէջ զղացած էք...: Երեւակայեցէ՛ք որ դեռ անցեալ տարի ծորակ կը խաղայինք արիւնի հետ...:

Այսպէս խօսողը յիսուննոց մարդ մըն էր, աղպղպեղ դլուխով, բարի ու խոշոր աչերով, ու տըժագո՛յն, ու տժիւո՛յն...: Պուրկարիոյ չեմ գիտեր ո՛ր անկիւնէն կու դար ինծի՝ դանդաղ ՚իւանդութեան մը համար որ բոլորովին ջլատեր, յուսահատեցուցեր, սարսափեցուցեր էր այդ հին յեղափոխականը:

— Հիմա աչերս սեւ կը տեսնեն, կ'ըսէր. ծունկերս կը կտրուին, մաքիս գէշ խորհուրդներ կուզան: Հաւատացէ՛ք ինձ որ ձեզի դալու համար ճամբորդած ատենս, կը զգուշանայի շոգենաւի եզրը երթալէ, որպէս զի ծով չնետուիմ յանկարծ...:

Ու իրաւ ալ ա՛յնքան յուսահատութիւն կար անոր աչերուն մէջ, որ քիչ մը բոց տալու համար իր կանաչորակ այտերուն՝ Պալքանեան սլատերազմի յիշողութիւնները կը հարցնէի իրեն:

— Հա՛, ըսաւ, ձեզի արիւնի շատրուան մը պիտի սրտուէի. բժիշկ էք, կը հետաքրքուիք: Սա անիծած արիւնը որ երակներուս մէջ կը շրջապայի՝

Մեռցնելու իրաւունքը

գիտէ՞ք ս'բքսն ոյժ ունի. չէ՛, վստահ եմ որ չէ՛ք գիտեր: Ասիկա գիրքերով չէ՛, փորձառութիւնս'վ կը սորվըւի: Օր մը ձերբակալեր էինք թշնամի երիտա-
սարգ մը որ մեր ընկերներէն երեքը մեռցուցեր էր: Թուխ, հպարտ, դեղեցիկ ազայ մըն էր: Գլուխդ ծռե՛րսի. նժոյգի մը վիզին պէս ճիտը կըսրցուց: Սուրս
այնպէ՛ս մը տեղին իջեցուցի որ, Մայրի՛կ պօսալով՝
գլուխը կախուեցաւ: Ու արիւնը սկսաւ վիզէն վեր
ցատքել շիփ-շիտակ, բարձր, բայց շա՛տ բարձր,
մարդահաստակ ծառի մը պէս բարձր: Զլջալով՝ ձեռքս
խկոյն վէրքին վրայ թիմեցի. սակայն արիւնն այն-
քա՛ն ոյժով էր, այնքա՛ն ոյժով, որ մեակին իւրս-
քանչիւր թօթվըտուքին՝ մազերս վեր-վեր կը հրէր:
Հապճեպով մէկ ձեռքիս վրայէն՝ միւս ասիս այ դրի
գալարուող վիզին վրայ. այն ատեն արիւնը մասնե-
րուս մէջտեղուանքէն սկսաւ սրտիկը շատրուանի. մը
ջուրերուն պէս, ունդերուն, սկանջներուն ու բեր-
նիս մէջ, թարթիչներուն ու պեխերուն թելերուն վը-
րայ, աչուըներուն փոսերուն մէջ, կաթած տեղը
թանձրանալով, շրթունքներս փակցնելով, երեսներս
տաքցնելով...: Բայց, ի՞նչ, կը տփուենի՞ք, Տօք-
թէ՛օր...:

— Օ՛հ, դադրեցուցէ՛ք, դադրեցուցէ՛ք. գլուխ-
ւի է, գլուխի՛...:

— Զգուելի՛՞ ըսիք...: Պատերազմը սրատերազմ
է, Տօքթէ՛օր...: Զգուելին ա՛յն է երբ մարդ ինձ
պէս հիւանդութենէ կը մեռնի, երբ վախելով ու վա-
տելով, դեղագործի սրուակներուն փարելով, կաճաղ-
կամաց, կաթիլ-կաթիլ կը մեռնի...: Ու յետոյ ես
ձեզի բան մը ըսե՛մ, Տօքթէ՛օր, ամէն բան պարագա-

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

յին համեմատ պէտք է դատուի, նոյն իսկ ոճիրը: Ես
այնպիսի պարագաներու մէջ գտնուեցայ ուր չսպան-
նելը աւելի մե՛ծ ոճիր էր քան սպաննելը...: Ես ձե-
ղի այնպիսի ոճիր մը պատմեմ որուն քով իմ ըրածս
պարզ խաղալիք մ'է տղու...: Կ'ուզէ՞ք...

— Կ'ուզեմ, ըսի անհամբեր:

— Նկարագրած շատրուանէս քանի մը շաբաթ
վերջ էր: Նահանջի հրամանը եկած էր հիմայ. բա-
նակը քաշուեր հեռացեր էր ճերմակ հորիզոնին կտին,
ձիւնապատ անազին տարածութիւններուն մէջ քանի
մը խումբ վերջապահներ ձգելով թշնամիին արշաւին
դէմ: Այդ ցրուած, կորած խմբակներէն մէկն ալ
մենք էինք: Բայց ինչ որ ամէնէն աւելի կը վտան-
գէր մեր դիրքը՝ վիրաւոր ընկեր մըն էր: Ո՛չ կարելի
էր քալեցնել զինքը, ո՛չ ալ թշնամիին ու ձիւնին
լքել: Մեծ բան մը չէր իր վէրքը, բայց մէջը հող ու
աղբ գացած ըլլալով՝ վիրաւորը սարսափելի պրկում-
ներ կ'ուսնենար: Նախ երեսին մկանները կծկտեցան.
յետոյ ճակտին կնճիւնները ծալք-ծալք դամուած մնա-
ցին: Աչերն այնպէս անշարժ էին ու այնպէս ալ ա-
հաւոր՝ որ հոգեվարք մը իր ճգնաժամին մէջ քար
կտրեր էր կարծես: Ու այդ փոթ-փոթ ճակտին տակ,
ու այդ պիշ-պիշ աչերուն տակ, բերանն այնպէս վար
քաշուեր էր երկու ծայրերէն՝ որ դիւային քրքիջի
ժը դիմակն ըլլար կարծես ան: Գլուխն կտեւ նետ-
ուած էր, վիզն ուժգնօրէն պրկուած, աղեղի պէս
կորնթարդ մարմինն համակ քարացած, գարշապարն
ու գանկը լոկ կը դպչէին գետնին...: Հիւանդապահ
կառքերը քաշուեր էին, ամէնքն ալ, վիրաբոյժ մը
թողլով մեզի: Աստուծու պէս իր ձեռքերուն կը փա-

Մեռցնելու Իրաւունքը

րէինք, իր աչերուն կը յառէինք, ճա՛ր մը, ճարա՛կ մը կ'աղերսէինք:— «Թեքանօ՛ւ . . . » կը վճռէր ան: Ու այս բառը ախտանիշ մը և մահանիշ մ'էր հոյն ատեն: Եւ ամէն անգամ որ գետնաքարչ վիրաւորը իր գարշապարներուն վրայ կը պրկուէր, կ'աղեղանար ու կը դողդղար՝ ծայրը գետին մխուած սուսերի մը պէս,— «Ορθοποροῖου . . . » կը գոչէր վիրաբոյժը, ազատում չկայ . . . :

— Եթէ ազատում չկայ՝ մի՛ ձգէք որ այս խեղճը հոգեվարք շան պէս չարչրկուի. սրսկում մը, դեղ մը ըրէք, վիզը կտրեցէք, բայց աղատեցէ՛ք ղինքը, և աղատեցէ՛ք մեղ ալ . . . :

— Եթէ դուք ազատուիլ կ'ուզէք, կ'ըսէր, ո՞վ կ'արգիլէ զձեզ մեկնելէ. ես իր քով պիտի մնամ մինչեւ իր վերջին շունչը. բայց ես չունիմ մեռցնելու իրաւունքը, ես կեանքին պատճօնեան եմ . . .

Արդ, ես հիմայ ձեզի հարց կու տամ, Տօքթէ՛օր: Եթէ դո՛ւք ըլլայիք այդ վիրաբոյժին տեղը, դո՛ւք ալ իրեն պէս պիտի ընէիք: Ըսէ՛ք ինձի: Ես վստահ եմ որ ձեր բոլորին գրպանին մէջ հեղուկ մը կայ որ . . .

— Անշո՛ւշտ, անշո՛ւշտ, ընդմիջեցի, բայց եթէ հո՛յն իսկ հիւանդն ուզէ, մենք չունինք զայն միռցընելու իրաւունքը: Որի՞ կը պատկանի կեանքը. ո՛չ հիւանդին, ո՛չ բժիշկին: Կեանքն Աստուծոյ կը պատկանի . . .

— Աստուծո՞յ . . . Աստուծո՞յ . . . ըսաւ ռազմիկ խօսակիցս փրփրելով: Մէկ կողմէ ահագին ծախսեր, շէնքեր ու դարմաններ կ'ըլլուին անդամաւորոցներու ցաւազարներու, հսկում մարմնով փտածներու, ան-

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

բուժեցի զառամածներու կեանքն ամէ՛նս գինով պահսպանելու համար . . . մինչգեռ անդին , կուսի դաշտին վրայ , է՛ն խոսամնալի ու է՛ն սոռոջ երխտասարգները հազարներով , տասը հազարներով գետին կը փուսին , յետոյքէն զարնուած նապաստակներու պէս գլտար դառնալով . . . ասոնց կեանքն սլ Ասասուծոյ չի՞ պատկանիր , Տօքթէ՛օր . . .

— Կ'աղաչեմ , ընդմիջեցի , բայց ձեր վիրաւոր ընկերն ի՞նչ եղաւ :

— Մեր վիրաւոր ընկե՞րը : Աղբակոյտի մը վըրայ պառկեցուցեր էինք զայն , որպէս զի տաք ըլլար : Կր զգուշանայինք կրակ վառելէ , վախնալով որ մի՛ գուցէ ձիւնապատ դաշտերու մէջէն բարձրացող մեր մուխը թշնամիին մատնէր զմեզ : Իւրաքանչիւրնիս հրացանի ստոած երկաթին փարած՝ փոքրիկ լուսամուտներու ետին պահակ կը կենայինք , ձերմակ հարկոյնները քննելով վախ ի վախ : Ո՛չ իսկ շշուկ մը , ո՛չ իսկ լոյս մը կար ներսը : Կիսատուերին մէջ՝ մատներնուս ծայրին վրայ կոխելով կը քալէինք , մեռելի տան մը պէս . սրովճետեւ մահը մեր մէջ էր , հոն էր սպառնական : Ու մեռելը հոն էր , կենդանի մեռելը զխոսպաստ , գիակնացած , կարծրացած , բայց այնքա՛ն տառապալից ու գեռ այնքա՛ն զգայուն , որ լոյսի ճառագայթ մը զայն կը մտրակէր կարծես , ու ձայնի շշուկ մը կը դողզղտցնէր իր քորացած մարմինը՝ երկրաշարժէ մը ցնցուող տապանաքարի մը պէս . . . : 'Էրտաբոյժը պաղարիւն՝ իր ջերմութեան ստտիճանը կը չափէր . — «39 . . . 40 . . . 41 . . . 42 . . . սարտափելի՛ , սարտափելի՛ . . . » : Դանակի մը ծայրովն իսկ կարեւի չէր բանուլ իր կծկուած ակուս-

Մեռցնելու իրաւունքը

ները, կաթիլ մը ջուր, պատառ մը հաց տալու իրեն: Եթէ հիւանդութիւնն իսկ չըլլար, անօթութենէն պիտի մեռնէր այս խեղճը: Բայց վիրաբոյժն օրինապահ ու անայլայլ՝

— Կո մեռցնելու իրաւունք չունիմ, կո մեռցնելու իրաւունք չունիմ... կը կրկնէր:

Այս սարսափի օրերը՝ վեց օր, վեց դար տեւեցին: Սառուտ մը երբոր ելանք, աչերը բաց՝ ան կը հսկէր: Պրկուած մարմինն ահեղ ճիգէն՝ դարչապարները հողը փորած ու գանկն աղբին խրուած էր: Ձեռքերը շիփ-շիտակ, կղակները կղպուած, ճակատը ծալք-ծալք կծկտած, քրքիջի ձեւ մը շրթներուէն, աչքերը պիշ-պիշ դուրս ինկած, ան պառկեր էր ահաւոր: Կարելի չէր հայիլ իրեն:— «Բայց հոս յեղէ՛ք, մարմինը չդողար այսօր...» ըսաւ մէկը շնչալով:

Ու իրաւ ալ մարմինը չէր դողար: Սակայն ա՛յնքան սարսափ ու սառապանք կար իր քաց աչքուէն մէջ, որ ս՛չ ոք համարձակեցաւ մատին ծայրով դպիլ իրեն, վախնալով որ մի՛ գուցէ հոր սարսուռ մը ծնցնէր:

— Մեռե՛ր է... վճուեց բժիշկը, իր գլխարկը հանելով: Ու բոլորս ալ հրացաննիս իջեցուցինք իր առջեւ:

Այսպէս վերջացաւ այս անվերջանալի, այս ահաւոր, այս անդրմարդկային մահը, ի՞նչ կ'ըսեմ, այս սճիւրը, ոճիրներուն գլուխ-գործոցը...:

Բերա, 1914

ՏԷԼԻՐՈՒՄ ԹՐԷՍԷՆՍ

Մեծուած շան մը պէս կը դողդղար:

Երկու կողմէն, երկու հուժկու պահակներ, գայնառաջ կը մղէին: Ու ան սարսափահար ու սղաչաւոր աչերն ինծի ուղղած, ոտքերուն բոլոր ուժովը կ'ընդդիմանար, սպանդանոց տարուող անասունի մը պէս:

— Մի՛, մի՛ վախնար, ըսի քաղցրօրէն, այս տեղ հիւանդանոց մըն է, ես այս տեղին բժիշկն եմ:

— Պիտի մեռցնեն զիս, տօքթէ՛օր, պիտի մեռցընեն զիս...

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ կայ:

— Չեմ գիտեր, չեմ գիտե՛ր, ես ոչ մէկուն չարութիւն ըրած մարդ չեմ: Ան տասը օրէ ի վեր զլաւ կը տանջեն: Բայց, հաւատացէ՛ք ինծի, տօքթէ՛օր, կ'աղաչեմ, հաւատացէ՛ք ինծի, ես պարկեշտ մարդ եմ, ես չէի մեռցնողը, ան ինքնիրենը մեռաւ:

— Ան ո՞վ է:

— Մայրի՛կս, ալեւոր մայրիկս, ան ինքնիրեն մեռաւ...: Միւսներն ալ ես չմեռցուցի, տօքթէ՛օր: միւսներն ալ:

— Բայց միւսները որո՞նք են:

— Չաւակնե՛րս, դաւակնե՛րս...:

Ու ձայնը աւելի սղախկցուց:

Տէլիբրիում Թրէմէնս

Ակռաները աւելի սեղմուեցան, կճրտացին, սոսկալի՛, սոսկալի՛ :

Վիզը ծաած էր, գլուխը թեքած, դէմքին մէկ կողմը ճութկած, կծկտած, կզակները ուժգնօրէն կըղպուած :

— Ասկէ երեք օր առաջ էր, տօքթէ՛օր, շաբաթ գիշեր մը անկողնիս մէջ աչքերս չկրցայ գոցել : Պատուհանիս առաջը մինչեւ լոյս փսիսացին : Նախ երկու հոգի էին, յետոյ այդ երկուքը երեք եղան, չորս եղան, տասը եղան... Աչքովս տեսած բաները կը պատմեմ, տօքթէ՛օր... :

— Ու կը լսէի՞ր ալ :

— Անշո՛ւշտ, անշո՛ւշտ : Նախ փափուքներ միայն կ'իմանայի, խժտուքներ, սուլոցներ : Բայց վերջը յստակ յստակ լսեցի ամէն բան : «Իւ մայրիկը խեղդեալ է» կ'ըսէր իրենցմէ մէկը : — «Հարկա՛ւ, հարկա՛ւ», կ'ըսէին միւսները, «Իւ գաւակներն ալ ինք մեռցուցեալ է : Սանդուխ մը բերեմ, պատուհանէն ներս մտնելու է... չուան մը, դանակ մը, զգուշուքի՛ն, զգուշուքի՛ն... » Սարսափահար դուռս բացի, դաշտերուն մէջ վազեցի, վազեցի, վազեցի, ու անձրեւին տակ տեղ մը դետին ինկայ, քնացայ : Միւս ստասերս ելայ՝ կզակս կղպուած էր... :

Չայնը ճիգով դուրս կուգար ակռաներուն ճեղքէն : Խօսքերը կը քակուէին, կը տարողնէին դուրս ելլելու համար :

Դէմքին վրայ կասլոյտ ու սեւ ուռեցքներ կը դրոշմէին, անհամար հարուածներու սարսափելի դրոշմները :

Ամբողջ գլուխը փաթտուած էր ճերմակ լաթի-

Բժիշկին Պիրսէն Փրցուած էջեր

բու. մէջ, որոնց տակէն արիւնը թանձր կաթիլներով
կը բզկտէր, կը տարածուէր, ճակատէն վար կարմիր
ճտփաներ կը գծէր:

Ի՛նչ կընճուտ շանդոյց մըն էր սա :

Ո՛չ, իր պատմածները ճիշտ չէին կրնար ըլլալ,
և սակայն սուտ ալ չէին անոնք, քանի որ այնքա՛ն
տառապանք ու սարսափ կար իր խաւար աչքերուն
խորը:

Ու այնքան սարսափ ու տառապանք կար իր
խաւար աչքերուն խորը, որ ան չէր նկարագրեր, այլ
կ'աղբէր իր տառապանքը:

Ան կ'աղբէր սարսափելի մղձաւանջի մը մէջ,—
բաց աչքով մղձաւանջ մը,— որ շարաթէ մը ի վեր
ոկոտած ու զեռ չէր աւարտած:

— Ծարաթէ մը ի վեր ականջիս մէջ կը հայտ-
նան, կը սրտան, կուրան: Աչքերս կը վախնամ գոցե-
լու, թարթիչներս հաղիւ փակած՝ կարմիր բոցեր ու
արեւներ իրարու կը զարնուին: Պատիս բոլոր խու-
ցերէն փոքրիկ բաներ կը վազվզեն, կը քրքջան, կը
դաւադրեն: Սենեակիս մէջ սեւ, զազրելի միջասներ
կան, անկողնիս մէջ կ'եռուզեւին, սրունքներէս վեր
կը սողան և ուսերէս վար կը սահին...: Անցած գի-
շեր, գիշեր մը ամբողջ, կսկորդէս վար գիակի մա-
զեր, երկար մազեր կը լեցնէին...:

Կը խօսէր նողկարով, սարսափելով, խարխափե-
լով: Իր կղզուած կղակին ետեւէն կը զգայի որ լեզ-
ուին ծայրը կը զոզոզար:

— Չեւքերդ բաց, բսի:

Հաղիւ թէ բացած՝ տեսայ որ մասներն ալ
աննշմարելիօրէն զոզոզալ սկսան:

Տէլիբիում Թրէմէնս

Լեզուին ու մատներուն այս թեթեւ դողը հին
գինեմուլութեան մը կասկածն արթնցուց մէջս :

— Ձաւը կը խմե՞ս, հարցուցի :

— Երբեմն, երբեմն... :

— Տարի՞քդ :

— Տարիքս յիտուն, թերեւս աւելի :

— Վրճա՞կդ :

— Կէս մը ամուսնացած, կէս մը ամուրի :

— Ձաւակնե՞ր :

— Վեց զաւակներ ունեցայ, չորսը գերեզմանն
են :

— Միւսնե՞րը :

— Միւսները մայրիկն առաւ ու փախաւ :

— Բայց խեղճերը միջոց ունի՞ն ապրելու :

Դէմքը ճմռթկեց, ուսերը թօթվեց :

— Մայրիկնին գեղեցիկ կ'ին է, ըսաւ :

Բարոյական զգացումի այս աստիճան չգոյու-
թիւնը, եկաւ ա՛լ աւելի հաստատել մտքիս մէջ հին
գինեմուլութեան մը ախտանիշը :

Որովհետեւ, աչքօլը միայն մարմինը չէ որ կը
փտեցնէ, այլ և հոգին :

Եւ սակայն օր մը կուգայ, երբ այդ թունա-
ւորուած, գիւտնացած, աղբացած մարմնին մէջ հոգին
կ'արթննայ, կը փոթորկի, կը պոռթկայ, ինքնիր-
մէն կը նողկայ ու ինքնիրմէն կը սարսափի :

Տէլիբիում Թրէմէնսը, այն սարսափելի դժոխքն է
որ Տանթէի մը հանճարը պիտի չկրնար երեւակա-
յել, և որ իւրաքանչիւր գինեմուլ իր տառապանքին
համար կը կերտէ :

Բաց աչքով մզձաւանջ մըն է այս, որ ոչ թէ

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

գիշեր մը կը տուէ , այլ շաբաթ մը կը յաւերժանայ :
Ու ստառապանքն այնքան մեծ է , ու հիւանդն այն-
պէս համոզուած է իր մղձաւանջին իրականութեան ,
որ նախամեծար կը համարի անմիջապէս մահանալ :
Շատ մը անբացատրելի կարծուած անձնաստղաբու-
թիւններ՝ ուրիշ պատճառ մը չունին քիշիկներուն
համար :

Ու այս մարդուն պարապան անոր համար հե-
տաքրքրական էր , որ ան իր դառանցանքին մէջ իսկ
ձերբակալուած էր , առանց իր անձնաստղաբու-
թիւնն աւարտելու ժամանակ ունենալու . . . վկայ իր արիւն-
թաթախ գլուխը . . . :

— Երէկ գիշեր փողոցին մէջ քալած ատենս սե-
ւեր հագած մարդ մը տեսայ : Ես այդ մարդը կը
ճանչնայի , չեմ գիտեր երբ , չեմ գիտեր ուր , բայց
գիտեմ որ թշնամիս էր : Յետոյ անկիւն մը դառնա-
լուս՝ հատ մըն ալ ելաւ , յետոյ հատ մըն ալ , յետոյ
հատ մըն ալ : Ոմանք առջիս , ոմանք ետիս , ուր եր-
թալս շիտթեցայ : Զախ կողմս բաց պարտէզ մը կար ,
մէջը մտայ , ու մութ տան մը խոհանոցը պահուըտե-
ցայ , կծկտեցայ : Մութն իջեր էր : Ատանկ երկար
ժամ մը անցաւ : Յետոյ դուրսէն ձայն մը վերթաւ ,
կամայ կամաց սողալու պէս խշրտոց մը՝ որ երթա-
լով կը մօտենար , կը մօտենար : Սարսափեցայ , լոյս
վառեցի , պատուհանին ետեւ երեք գէմք երեւցան ,
յետոյ նորէն , յետոյ նորէն . . . :

Ահա ճիշտ այդ միջոցին էր որ խոհանոցին ան-
կիւնէն կացին մը դտնելով , սկսած էր իր գլխուն այն-
պիսի սոսկալի հարուածներ իջեցնել՝ որ իր անաս-

Տէլիբիում Թրէմէնս

նական աղաղակներէն արթննալով, տնեցիները ձերբակալէր ու հիւանդանոց առաջնորդեր էին զինք :

Հիւանդանոց առաջնորդեր էին, որպէսզի խնամէինք, դարմանէինք ու աղատ արձակէինք այդ հոգեով մարմնով թունաւորուած մարմինը :

Ազատ արձակէինք՝ որպէսզի նորէն խմէր ու նորէն շնար, ու ակտաւորներու նոր սերունդ մըն ալ հասցնէր . . . :

Տխո՛ւր արհեստ, տխո՛ւր պարտականութիւն . . . :

Այդ դիշոր երկար ատեն տանջուեցայ խորհելով այն բոլոր աղէտներուն վրայ, որ այս մարդը ազատօրէն պիտի կրնար գործել :

Մինչդեռ . . . մինչդեռ նոյն դիշերն իսկ՝ մղձաւանջի նսպայի մը մէջ ան ինքզինքը մեպոսեցեր էր :

Հետեւեալ օրը դիազննութեան սեղանին վրայ փռած էինք արդէն իր դիակը, քանի որ մեր դարմանատուներ մեռնող անսքիկ հիւանդները մեզի կը պատկանէին : Նեղ սղոց մը՝ պղտիկ ճոճոցով երկուքի կը կտրէր իր գանկը՝ մեզի ցոյց տալու համար ուղեղին ակտաւորութիւնը :

Բայց անա դուռը կամայ մը բացուեցաւ : Պատահաբար մայր մը, երկու սղայ . . . :

Գէնովին հախկին կիներ էր, որ իր էրիկին այցելելու եկեր էր հիւանդանոց, ու դուռէ դուռ դարնուելով՝ մինչեւ դիազննութեան սրահն էր հասեր . . . :

Քար կտրեցաւ : Հառաչ մը չիրցաւ հանել կուրծքէն :

Իսկոյն դուռը երեսին գոցեցինք : Ու սղոցին երկու ծայրէն քանած՝ երկու թխչկ, իրարու երես

Բժիշկին Գիրքէն Փրցուած Էջեր

Նայեցանք սճրագործներու պէս :

Ու դեռ ականջիս մէջ է, թէ լինչպէս, դուրսէն,
դրան ճեղքէն, գինովին ազաքները կը ճզային .

— Հայրի՛կ, հայրի՛կ, քեզի նարինջ բերինք,
հայրի՛կ . . . :

Բնրա, 1914

ՑԱՆԿ ՆԻՒԹԵՐՈՒ

	62
ԿԼԱ-ԽԵՆՆԻՐ	7
Մանչերուն Գեղեզմանը	18
Հարսերուն Գաղսնիք	27
Տէր Աղարմեա . . .	36
Գինով և Աղջիկը	43
Կռունկը	50
«Փոխան Հարսանիքի»	55
Հրատարակի Բժեկուրիւն	65
Անուար Տարակոյսը	73
Անիծուած Գանձը	80
Աստուծոյն Զոնը	88
Դարբոյեանի Մանր	97
Յւսի Միսր	105
Մեռցնելու Իրուանիք	112
Տէլիբի ում Քրեմեն	118

